

ROMI
ROMI
CENTRALNOG POMORAVLJA

2013

ROMI CENTRALNOG POMORAVLJA

Zavičajni muzej Jagodina

Ministarstvo kulture i informisanja
Republike Srbije

Ova monografija nudi informacije o poreklu Roma, njihovoj istoriji, običajima, tradiciji i kulturi, ne samo u centralnom Pomoravlju već i šire.

Takođe se bavi stereotipima koji vladaju o Romima, kao i uspešnim romskim porodicama i pojedincima u regionu.

Knjiga je rađena i štampana u sklopu projekta Zavičajnog muzeja "Romi u srednjem Pomoravlju", pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Srbije.

Kado lil sikavel katar resle e Rom ande Jagodina taj ande gava krujal o foro, sikavel soski si lengo puranipe, lenge sokaša ande kado kotor a Serbijako kaj bušol - Pomoravlje.

Sajek kado lil sikavel save fajtura e Romane vazde pe opre katar e kaver Rom.

1. mr Miodrag Aleksić **ROMI NA ZEMLJI I NEBU**

Ima li čudesnijeg i mudrijeg naroda na zemlji koji opstaje uprkos svim zakonima prirode, civilizacije i istorije. Tolika plemena, narodi, države i imperije, tolike države sa silnim granicama, vojškama i riznicama, neosvojivim gradovima i bedemima, bogatstvima i riznicama - nestali su sa lica zemlje, a vetar istorije je razneo njihov pepeo. Romi su opstali - narod, ljudi bez države, granica, zvanične religije i jezika,

Mudrost opstanka nije bila u simbolima – državi, veri i jeziku, već u nečemu mnogo sudbonosnijem i dragocenijem - U NEIZMERNOSTI LJUBA-VI I STRASTI ZA ŽIVOTOM. I više od toga - oni život pod suncem slave radošću opstanka, igrom i pesmom. Zato su pobedili sve - i mržnju drugih, i glad, i hladnoću, i logore, pobedili su smrt, razapeti na krst svoje romske sudbine. Zato zaslužuju poštovanje svih naroda i država sveta. Ova publikacija ima takav cilj - da istakne veličinu podviga romskog života.

Na prostorima Balkana i Srbije Romi se prvi put pominju u 14. veku. Došli su iz svoje prapostojbine Indije. Turci su ih angažovali kao pomoćnu radnu snagu na poslovima vezanim za potrebe vojske - izrada delova odeće, konjske opreme, samara, potkovica, lanaca, drvenog posuđa, za neugledne poslove oko stoke, konjušnica, za ukop pokojnika nakon bitke i druge niže poslove. Za to nisu bili posebno nagrađivani, već su živeli od milostinje. Opisujući život i zanimanje Roma naš čuveni etnolog, Tihomir Đordjević, navodi zanimanja kojima su se Romi tradicionalno bavili.

1. mr Miodrag Aleksić **E ROM PE PHUV THAJ PO CHERI**

Ko djanel sip e ljuma majgodjaver thaj cedake manush kaj ashon mashkar e kaver manush iaba pe ljuma si kacave zakonura kaj tanotina e manushen e uzi ljuma thaj o puranipe. Kachi bare chatura, phuva thaj krajimata bare falonca, ketanijenca, thaj barvalimatenca nachile pa ljuma thaj e baljval e puranimatengi shudas lengo praho.

E Roma ashile – manush sven naj phuv, granica, pachape thaj shib ke o godjaveripe te asholpe ando trajo naj ande somnura – phuvake, pachapeske thaj ande shib numaj ande vareso majbaro – ando baro kamipe thaj ande voja te trajisarel o manush. Thja majbut sar kodo – e rom o trajo talaj o kham pacivales dikhen aj kheli-masa thaj djilanca inkren pengi voja. Anda kodo njerisarde savoren thaj sakonesvi e rucimata, bokh, shil, lagera, njerisarde o meripe po trushul penge romane trajosko. Anda kodo sile baro pachipe khatar e integri manush thja khatar e phuva pe ljuma. Kado lil trobuj te sikavel o baripe thaj e zor – ROMANO TRAJO.

Po Balkano thaj ande Serbia e Rom majsigo pomoninpe ando 14 (deshushtarto) veko kana resle vi e Horahaja, anda pengi phuv e Indija. E horahaja e romen inkrenas sar penge robon e ketanenge – te keren lenge gada, e grastenge amura, petala, lancura, thejara, roja, te keren lenge e melale bucha krujal e guruva thaj e gras, te prahon e mulen pala bare mudarimata, thaj kaver bucha. Anda kodo nas pachivale numaj trajinas khatar lengi mila. Sarso iskirilas pa romano trajo o ashundo thanatovo Tihomir Djordjević penel ke mashkar e rom mabutivar keren feri kacave bucha sar e.

Kovački zanat

Najviše ga vole i cene. Nakovanj i vatru smatraju svetištem. Izrađivali su razne kovane predmete za potrebe stanovništva i vojske: potkovice, lance, posude, sprave, razne predmete za domaćinstvo, uključujući i nakit i delove odeće. „Ciganin se na nakovnju neće krivo zakleti jer bi ga, po verovanju, ubio čekić, izgorela bi ga vatra,“ piše Đordjević. U Jagodini i danas ima nekoliko romskih kovačkih radnji koje rade sitne poslove i opravke.

Koritarski i vretenarski zanat

Praktikuju ga rumunski ili vlaški romi. U jagodinskoj opštini u selu Stržilu, Romi rumunskog porekla tradicionalno su se bavili ovim zanatom i u Zavičajnom muzeju se čuva alat za izradu ovih proizvoda, nabavljen iz ovog sela.

Džambasi-Romi

Bave se negovanjem, prodajom i razmenom konja. Konj je najcenjenija životinja i ima poseban značaj po verovanju Roma, tako da konje posebno čuvaju, pletu im grive i ukrašavaju. Konj kod Roma ima poseban statusni značaj i obeležje bogatstva.

Mečkari - Romi koji neguju i dresiraju mečke za igru po vašarima. I pored toga što se na prvi pogled ovaj posao i dresura čine surovim, Romi izuzetno vole, neguju i hrane svoje mečke i smatraju ih, kao i konje - svetim životinjama. Postoji običaj da mečke gaze ljude koji boluju od kostobolje radi izlečenja.

Majbut rom kernas buchi e satrenca. E jag thaj o satri diken sar pe kapolna. Anda satri kernas but kerutne bucha, thaj mashkar kodo vi e bajura shukarimaske thaj gadenge. E rom chi denpe bange armaja ke daran tena mudarele o chokano, tena murdajvel e jag, kodo iskiri o Đorđević Tihomir. Ande Jagodina mek vi adjes vareso rom keren kodi buchi e sastrenca, mashkar lende majpindjardoj o Dule Partizanovac, ande ulica kaj bushol Žanova. O Dule majbut kerel e bakracha, thaj kacave cine kotora khataro satri kaj trobuj e gadjen te peken e rachija.

Koritara (balajara) thaj vretenara (buchara) keren e rom kaj pa pende penen ke resla anda Romanija (vlahicka rom – vlahura). Aned Jagodinaki komuna jek gav Stržilo perdoj kodole romenca thaj kodola rom majanglal kernas kodola bucha. Mek vi ande Jagodinako kher kaj sikavenpe e purane bajura si kacave chiji thaj kljashtura savenca von kernas buchi.

Djambasi – Rom kaj majbut buchi kernas e grastenca, chineasle, bichinenasle vaj paruenas le kavrenca, ke mashkar e romp e lengo pachape e grass sas opra lashe alatura, anda kodo e grastenge keren opra shukar amura thaj shukaravenle. Kaj e majbarvale rom sas e majshukar gras ke kade sikavnas e rom pengo barvalipe.

E Mechkara – rom kaj buchi kernas e medvanca saven sicharnas te khelen pe lenge gila. Majnem anda anglunipe dichol ke opra rondavoj kodo sichipe e alaton, e rom opra kamen e alaton mashkar lende vi e medven ke pe lende dikhen sar vi pe gras sar pe sunte alatura.

Rešetari - prave rešeta od drveta i kože.

Korpari, pletari i krošnjari - izrađuju predmete od pruća i ševara.

Ćeramidžije - nekada su se bavili izradom ćeramide za pokrivanje kuća i privrednih objekata. U dokumentima Načelstva Okruga jagodinskog prve ćeramidžije se pominju još 1821. godine.

Torbari - išli su po selima i prodavali razne predmete za domaćinstvo. Ime su dobili po velikim torbama u kojima je bila razna roba.

Svirači – Romi koji su išli po veseljima, svadbama i sahranama i svirali po narudžbini i za sitan bakšiš. U novije vreme postoje romski orkestri koji su proslavili romsku muziku u celom svetu, kao i pevači solisti. Najbolji Rom svirač u Srbiji, po svedočenju T. Đorđevića, bio je Mija Slavuj, koji se proslavio, ne samo po narodnim pesmama i igrama, već i ozbiljnom muzikom i valcerima.

Prosjaci – prosjačenje nije posebno zanimanje, ali je i danas prisutna delatnost kod Roma na ulicama i ispred crkava. Postoji legenda da su Romi sagradili svoju crkvu od kamena, a Srbi od sira. Kada su se pogodili da ih razmene Romi su svoju crkvu, malo po malo pojeli i tako ostali bez svoje crkve.

Mashkar e rom majanglal sas vi kacave sokasha kaj e medva njomias e manushengo dumo kana dukhalas le lenge kokala.

E Resetara – sas e rom kaj kernas bara khatar e kash thaj e morchi.

E Korpara, pletara thaj e kroshnjara – sas e rom kaj kernas opra shukar busha khatar e rajika (krandji).

E Cheramidara – sas e rom kaj majanglal kernas cherepura savenca sharavnas tele e khera.

E Torbara (Trastara) – sas e rom kaj pirnas pe gava te bicjinen ande khera so trobuj e manushen. Kade vi dinele anav pa bare trasti ande save piravnas penge bajura.

E Bashalde (Crdine) – kodola sas e rom kaj pirnas majbutivar pe abava ande gava thaj pe prahomata. Von crdenas kana e manush magnas varso gili thaj atunchi pochinenas le. Ande amari vrama mashkar e rom si amalimata save vazde opre e romane gila ande intrego ljuma thaj opra pindjarde si vi amalimata vi e manush kaj korki crden vaj gilaben. Ande Srbija maj pindjardo rom kaj crdelas sarso penel o Tihomir Đorđević sas o Mijo chiriklji kaj vazdas opre e gila kaj e manush majbut algatinas thaj mashkar e gila vi o romano khelipe, tahj e valcera.

E Prosjakura (Kuldusha) – sas e rom kaj e rom, mek vi adjes si kacave, kaj kuldulin - mangel pe ulici thaj angla khangera.

Danas je, međutim, praksa da mnogi Romi u Pomoravlju slave pravoslavne praznike, odlaze u crkve i slave slavu. U novije vreme Romi se bave trgovinom, najčešće na šarenoj pijaci, buvljaku. Mnogi od njih imaju legalno registrovane radnje i ostvaruju dobre prihode kojima izdržavaju svoje porodice. Veliki broj Roma bavi se otkupom i preradom sekundarnih sirovina – metala, hartije, plastike, itd. što predstavlja unosan posao. Jedna od najvećih firmi za otkup i preradu metala u Pomoravlju vlasništvo je Roma, braće Jovanović iz Paraćina.

Ova publikacija zamišljena je kao početni korak u istraživanju života i kulture Roma u srednjem Pomoravlju i rezultat je saradnje romske zajednice u Jagodini i Zavičajnog muzeja u Jagodini koji teritorijalno obuhvata najveći deo gradskih i seoskih naselja u kojima žive Romi. Ona je rezultat velikog truda Bate Konovalova, predstavnika Roma i jednog od autora knjige, i Zorana Petrovića, direktora Zavičajnog muzeja u Jagodini, organizatora celog projekta, a sve to uz materijalnu podršku Ministarstva kulture Republike Srbije i lokalne samouprave u Jagodini. Posebnu vrednost knjige čini njen prevod na romski jezik. Ova činjenica omogućava da sami Romi spoznaju značaj i vrednost svoje kulture i jezika, da se okrenu očuvanju svog etničkog bića i da se ponose svojom kulturom.

Kana dine gata penge khangera parudele mashkar pende thaj e rom cera po cera hale pengi khangeri thaj ashile bi lako. Adjes ando srezu Pomoravlje e rom piren ande gadjikane khangera thaj opra but inkren pengo pachipe thaj keren pengi voja pe kodla djesa kana peren e sunci manus sar vi e gadje mashkar lende. Ande amari vrama e rom trgulin sar vi e maver manush mashkar lende pe pijacura (buvljakura–cifrave pijacura). Buth mashkar kodola rom puterde penge bolci thaj sile kachi te trajin shukares penge shavorenca. Adjes but rom chi-den khetane, chinen thaj bichinen e sastra, harkoma, alamino, mesingo thaj kaver sastra sar vi e papirosha, plastika vaj glaži. Jek kacavo than kaj si majbaro amne kado srezu inkrel jek rom ande Parachina kodo rom si Jovanović kaj ande Paracina rslas anda Veliki Popović.

Kado lil si angluno paso te rodelpo avri o romano trajo ando srezu kaj bushol Pomoravlje (talaj e rechka Morava). Kado lil iskirimesi kade kaj žutisarde e rom anda Jagodina thaj anda Jagodina kher – Zavičajni muzej tala savo perel o foro Jagodina thaj e krujalutne gava ande save trajin e rom. Opra buth žutisardas o Bata Konovalov angla rom, o Zoran Petrović sherutno pe Jagodina kher - Zavičajni muzej thaj o Ministarstvo a kuturako anda Srbija sar vi e komuna Jagodina. Opra baro mishtipe si kadale liles kaj iskirime si vi pe Sirbicko vi pe Romani shib. Kade vi e pure rom save chidjanen opra mishto sirbicka shaj acharen so si iskirime ande kado lil pa sokasha, kultura thaj romani shib, te boldnpe cera pala pende thaj te aven iresha aj na te bistren ko si thaj khatar resle.

Čime se Cigani drže kao narod *

Cigani su se, kao nekim čudom, kroz vekove održali među drugim narodima. Oni nigde ne čine velike grupe, da bi ih to čuvalo. Ne oslanjaju se jedni na druge, niti se pomažu, niti se osobito vole, pa su ipak ostali Cigani. Njih ne drži jedna vera kao Jevreje, jer su svuda prema veri indiferentni. Njih ne odlikuje svagda čak ni zaseban ciganski jezik. Mnogi vlaški Cigani u Rumuniji i Srbiji, da se zadržimo samo na najbližim primerima, govore samo rumunski. Beli Cigani u Bosni i Srbiji govore samo srpski. Cigani se često ni telesnim osobinama ne razlikuju od okoline u kojoj su. Oni su izgubili u najviše slučajeva sve etničke odlike, pa su opet ostali Cigani!

Šta je onda to što Cigane odvaja kao zasebnu grupu, kao narod?

Mislim, odmah da kažem, da Cigane izdvaja od drugih naroda i održava kao zaseban narod još jedino njihovo zanimanje i usled njega specijalan način života.

Koliko zanimanje izdvaja ljude u zasebne grupe vidi se iz sledećih primera. U primitivnim prilikama, van uobičajenog rada čoveka i žene, popreko se gleda na svaki drugi rad i na ljude koji se njime isključivo bave. Primitivni stočarski narodi, zadovoljni svojim potrebama, veoma cene svoj laki posao oko stoke, pljačku i rat; svaki drugi posao van toga smatraju da je njih nedostojan, naročito ručni rad zanatlija koji rade za nekoga.

* T. Đorđević, Naš narodni život 3, Prosveta, Beograd, 1984, st. 7-12.

So inkrel e Romen sar e manushen *

E Rom, sar vareso bara chudasa, mashkar e vekura ashile mashkar e manush. Von ande chi jek than naj sar manush saven si bare chapatura, ke kodo shaj inkrelel opre. Von chi bizinpe jek pe jekavereste, thaj chi žutin jek pe jekavreste, von chi kamenpe mashkar pende, numaj pale ashile ROM. Len naj jek pachipe sar e jezušen, von si kajgodi te arakađon pachanpe ande pengo trajo. Len naj jek ronani shib kajgodi. But rom anda Romanija thaj anda Serbia, te ashađuvas pe amare puva, vorbin mashkar pende Romanijki shib. Parne rom andaj Bosna thaj anda Serbia vorbin Sirbicka. E Rom majbutivar mek vi sar kaj dikađon naj sar e kaver manush krujal lende. Von hasarde bajbut romane sokasha numaj pale ashile rom.

So si atunchi kodo so e Romen aloj avri sar manushengo chapato, sar e manushen?

Me gindi, majanglal te penav, e Romen alok avri katar e kaver manush thaj inkrelele opre lengi buchi thaj lengo trajo.

Soske bucha alon avri e romen ande chapatura shaj dichol anda kodo so penas amajkishin. Ande majanglutni vrama, kana mursh vaj romnji kerel buchi savi naj sakodjesani pe kodola manush diken opra đungales. E manush kaj trajin anda pengi buchi kaj len sama pe alatura, bahtalej penge trajosa, von kamen pengi ushoro buchi, choripe thaj maripe; sako kaver buchi gindin ke naj lengo felo, sar e bucha kaj keren korki manush pen save diken sar

Takva zanimanja preziru, a zanatlije posmatraju kao bića niža i slabija. Isto tako, ni primitivni zemljoradnici se ne odaju drugome zanimanju.

To u krajnjem slučaju čine oni koji nemaju dovoljno zemlje, ali se i odmah smatraju kao sirotinja, kao nešto niže, nedostojno pravih zemljoradnika. Iz tih razloga u južnoj Hercegovini, „imaju ono preziranje zemljoradnje“, „gde se imanje vrlo mnogo ceni“, i gde je „pridevu bogat sinonim čestit“, „stid od siromaštva je neizmeran, deca siromašnih težaka beže u svet isto toliko od stida, koliko od gladi“. Iz tih razloga „Crnogorac se stidi biti zanatlijom“.

Za početak 19. veka veli se da u Crnoj Gori „koji kuje, toga zovi Ciganin. Štaviše, i samog njima najnužnijeg tufegdžiju (puškara) poprijeko gledaju. Iz tog uzroka malo se nalazi Crnogoraca zanatlija, no najviše stranozemci zanatima se zanimaju“. U riječkoj nahiji „kovače obično nazivaju Ciganima, i ako nisu Cigani, zovu ih hrmalji ili srgalji, preziru ih i niti se žene od njih, niti im daju devojke“.

Rišnjani „svaki zanat kao na pakao mrze i zato im svaku radnju tudji majstori čine“. U Vasojevićima „se niko ne bi primio da bude kovač ili kalajdžija, jer bi ga i rodjeni brat nazvao Ciganinom“. U Sumi, Površu i Zupcima, u Hercegovini,

e pe bucha e chore manushenge, taj pe kodola manush diken sar pe chore. Vorta kade chi e kaver manush kaj keren bucha pe santasha chi kamen te paruvan pengi buchi.

Kodo majagor keren kodola manush saven naj dosa puv, numaj mindja alon pe avri sar e chore manush, sar vareso cino, vareko ko nashtik sholpe pasha manush kas si but puv. Anda kodo ande Hercegovina penen: "ke sile sokashi te diken tele e manushen". Anda kodo ande kodola forura "karing e bah thaj o barvalipe si poe angluno than", thaj kaj "kana penes barvalo gindis po chache ilesko manush", "ladjavo katar o choripe si opra baro, e chorenge shavora nashentar e ljumasa e bare ladjavestar thaj bara bokatar". Anda kodo "E manush anda Crnagora ladjanpe te keren bucha save dikhenle tele".

Kana kezdisardas 19. Shelbershutni vrama ande Crna Gora "keodoles ko malavel e chokanosa akarnles Ciganin". Mashkar kodo mek vi e manushen save trobunle majbut (kaj kernas lenge pushki) dikenasle tele. Mashkar lende cera sas Crno gorcura, numaj majbut sas e manush kaj avile pa kaver riga. Ande jek agor "e Kovachen akaren Cigani, iaba naj rom, akarenle bange vaj chore, vaj dikenle tele aj chi len romnjan mashkar lende, thaj chi denle bora".

Rišnjari „sako buthi rucin sar ando pakla thaj anda kodo ande lenge bolci buchi keren feri kaver manush“. Ande Vasojevićima „konik či kamel te avel kovachi vaj bakrari, ke mek vi lesko chacho pral akardovles Ciganin“. Ande

„o zanatima se vrlo rdjavo misli; u sva tri kraja ne može se naći nijedan zidar, iako su sve kuće kamenom ozidane. Tako je i drvodeljama, a o 'ciganskom zanatu' nije ni govoriti. Nema nijednog da 'karta' – puca – vunu ili kostrijet. Većina njih vodi konja ili mazgu u Trebinje, da ih potkuju. Odelo obično kroje i šiju u Trebinju, jer se vrlo rado lepo odevaju, iako nemaju hleba ni po dva meseca“.

Takvo je gledište primitivne srpske sredine na zanate i zanatlije. I to je, ne samo smetalo da se narod laća zanata, no je uticalo na izdvajanje onih koji bi se zanatima bavili u zasebne grupe, iako su pripadali istom narodu i živeli na istoj teritoriji. Vrlo lep primer imamo u crnogorskim plemenima.

U Kućima, gde su se doseljenici sa raznih strana, sa istim zanimanjem, slili u jedinstvenu plemensku celinu, u jedan ujednačeni tip, samo su Banjovići ostali izdvojeni. Oni se „po fizinomiji ni u čemu ne razlikuju od ostalog stanovništva, te se ne može tvrditi da su Cigani, utoliko pre što i svi Kući izrično vele da su Banjovići Srbi“; ali Banjovići su odvajkada kovači i zbog toga su „prezreni od svega ostalog stanovništva“, tako da se oni moraju sami izmadju sebe uzimati, jer nijedan Kuć ne bi nipošto dao svoju kćer za Banjovića.

„Koliko ih smatraju za nisku klasu ljudskog društva, vidi se i po tome što Banjovićima čak nije bilo dopušteno

rondavo gindilpe, ande sel trin thana Đumi, Površi thaj Zupcima, ande Hercegovina, „pa kacave bucha opre nashtik arakelpi chi jek zidari, iaba, entregi kera kerdine anda bar. Kadej vi pa manush kaj keren e kipura andaj kash, cigansko buchi naj mishto te vorbilpe. Naj chi jek te „karatzi“ – delpushke – vunazi vaj kostrijeti. Majbut anda lende traden e grasten thaj e mazgoven ando Trebinje te shon lenge petala. Lenge gada majbutivar suven ando Trebinje, ke kamen te uravenpe shukares, iaba najle chi po maro duj shon“.

Kacavo dikipe si mashkar e serbura pe bucha thaj pe bucharnikura kaj keren romane bucha. Kacavo dikipe nas lasho ke e manush lovde te alon te keren penge bucha save kamen, von alosarde e manushen pe kodo felo ko soski buchi kerel, iaba savora trajin pe kej kotor e puvako.

Ande Kućima, kaj e manush resle pa entregi riga, jekutne buchasa, savoren shutele ande jek felo, ande jek chapato, feri e Banjovići nas mashkar lende. Von „pe pengo dikipe jek si sar e kaver manush, thaj nashtik te penelpe shel pe shel ke von si Cigani, vi kodo anda kaj entregi manush anda Kući kamen te akarenle Serbura anda Banjović“, numaj Banjovići sau dedulmutara kovacha anda kodo „tele dikle si katar e intregi manush“, thaj musaj mashkar pende te lenpe, ke chi jek Kuć chi ashilov opre te del peska sha kaj e Banjovića.

„Kachi dikenle sar jek felo kaj si tala lende, shaj te dikas kade kaj e Banjovićenge nas slobodo te keren

graditi kuću na dva boja, to jest 'kuću na izbu' ... Tako su, Banjovići zasebna kasta, vrsta kučkih parijsa". Isto je tako kovački zanat izdvojio među Piperima Šundiće, današnje doseljenike iz nikšićke župe, koji su „zbog njihova zanimanja bili kod Pipera u onakvom istom prezrenom položaju kao i Banjovići u Kuća". U Bjelopavlićima je bratstvo Kusarovića koje radi drndarski zanat vrlo prezreno. Isto je tako specijalna stočarska ekonomija izdvojila balije u Hercegovini u zaseban tip, koji ostali muslimani smatraju kao nešto nečisto, „pa neće s njima da stupaju ni u kakvo krvno srodstvo".

Ovakvo gledište na zanate i zanatlije, stanovnike istog porekla, još je jače prema zanatlijama tuđincima, kakvi su Cigani. I ja mislim da je cigansko zanimanje ono što je uslovalo njihovu egzistenciju kao Cigana. Oblici zanimanja koje su Cigani doneli među Srbe bili su drugojači no što su bili u Srba, i dokle god su ih čuvali, Cigani su ostali – Cigani.

Još je tamno zašto su Cigani napustili svoju prapostojbinu i otkuda im specijalna zanimanja kojima se bave. Cigani su, pošavši iz svoje neosporne kolevke, Indije, došli na zemljište Persije i Jermenije, što uostalom jasno pokazuju i tragovi persijskih i jermenskih reči u njihovome jeziku.

Te su zemlje „one prostrane rudne oblasti, bogate gvoždem, koje su kroz celo staro doba važile kao kolevka metalurgije i koje su davale odlično gvožđe". Tu su se oni kao radnici,

penge khera pe duj kotora, gindipe „kher po izbo"... Kade e Banjovićura pele ande felo – kasta, jek felo kućanengi. Vorta kade e kovchengi buchi alome sas avri mashkar e Piperima Šundiće, adjesutne manushen anda nikshićani komuna, kaj „anda kodo kaj kernas kodi buchi diklele thele sar e Banjovićen andio Kuć". Ande Bjeloavlićima o pralipe alosarde avri e Balijen ande Hercegovina ando felo, savo e kaver manush kaj pachanpe ando islam diken sar vareso melalo, „thaj chi kamen te shonn paso ande chi sosko familijako vort".

Kacavo dikipe pe bucha taj bucharnikura, kas si je fajto, inke majbaro si pe bucharnikura pa kaver riga, sar e Cigani. Vi me gindi ke cigansko buchi inkerdasle opre intrego vrama sar e cigani. E bucha kaj ande e cigani mashkar e Srbura kaverutne sas sar e bucha mashkar lende majsigo, thaj mek godi inkerdele sar bucha maskar pende, Cigani ashile - Cigani.

Inke nashtik te alsoarelpe avri sostar e Cigani mule pengo than katar avile thaj gindilpe ke anda kodo si le kacave bucha save e kaver manush ch kamen te keren - melale bucha. Cigani, kana indulisarde andaj Indija thaj avile po than kaj bushol Persija thaj Jermenija, kaj shaj te dikas pa vorbi kaj vorbinpe ande persija thaj ande jermenija thaj ande cigasko shib.

Feri so e puva, „kodola kaj si barvale e ....., kaj pe intrego vrama e ljumaki kerenas majlasho ....."". Kothe sas von bucharnikura, shajke vi sar e robura, sichonas te keren buchi e .... thaj e

možda i kao robovi, mogli osposobiti u obradi metala i drveta. Potisnuti odatle nepoznatim istorijskim događajima, možda napadajima tatarskim ili seldžučkim, jer posle toga nastaje njihova pojava u Evropi, oni su se raselili na sve strane, pa i ka Maloj Aziji i Balkanskom poluostrvu, ponevši i one oblike rada na koje su tamo navikli: kovanje, rudarstvo, drvodeljstvo, pletarstvo i, možda, muziku.

Na novome zemljištu Cigani su morali provoditi teške dane. Njihovi zanatski proizvodi teško su prolazili, jer je svaka sredina imala svoje. Pa i kad su se njihove izrađevine počele upotrebljavati, išle su u maloj količini. Još je i danas čitavome selu dovoljan jedan kovač. Toga radi oni su se morali razbiti na vrlo sitne grupe, pa da se tako svaka za sebe nastani i radi svoj rad, ili da u nešto jačim grupama, idući od mesta do mesta, nude svoje izrađevine. U tako teškim prilikama života, oni su morali vrlo rano, pre i no što su došli među Srbe, razviti i neke svoje osobine, koje ih svuda odlikuju: prosjačenje, krađa, laž, rad niže vrste, prezrene i prljave poslove i tako dalje.

Cigansko zanimanje koje ih je razbilo u sitne delove i razvilo im specijalnu individualnost, stvorilo je i njihov naročiti društveni položaj svuda pa i kod nas. Cigani su došli kao stručne zanatlije, kao majstori, kako ih još i danas Srbi nazivaju, i po pojmovima o zanatlijama, koje smo u Srba već razgledali, nisu mogli biti ravnopravni sa Srbima, već uvek kao zasebna, niža vrsta ljudi, kao prezrena kasta.

kashtesa. Kana tradele avri kothar anda soste kodo chi djanelpe, shajke anda marimata e tatarimanca vaj e eldžumancama, ke pala kodo e ciganura resle ande Evropa, von geletar pe intregi riga, mek vi karig e Cini Azija thaj Balkansko poluostrvo, numaj pesa inkerde e bucha pe save sichile: kovacha, rudara, bucha e kashtenca, pletara thaj shajke muzikantura – bashaalde.

Numaj ande neve puva kaj rsle e Cigani musajsas te trajin peske majpare djesa. Lenge bajura kaj pares kernas opra pares bichinenas, ke ande sako foro sale lenge manush ko kerelas kacave bajura. Mek vi kana lenge bajura kezdidne te chinenpe mashkar e manush, kod sas opra cera. Mek vi adjesara ande jek gav dostaj jek kovachi. Anda kodo von musajsas te uladjon pe maj cine chapatura, vaj ande cerinka majbare chapatura, anda foro dji kaj foro, vi majsigo sar so resle maskar e Srbura, ande opre varesave sokasha, kaj kajgodi sikavenle avri mashkar e manush: mangipe, choripe, hohavipe, bucha kaj keren e manush saven e kaver diken tele, melele bucha thaj kade majdur.

Cigansko buchi savo paradasle pe majcine chapatura thaj uladasle te aven penge, inkerdas avri lengo dikipe mashkar e manush kajgodi thaj vi amende. Cigani avile mashkar amende sar e bucharnikura, sar e majsora, sar e Srbura vi adjes akarenle, thaj pe bucha save kerenas, save feri ande Serbia shaj diklam, von iaba nas jek sar e Srbura, numaj sar o chapato, majcino felo e manushegno, sar jek cino chapato – kasta.

Vremenom je strogost popuštala i bivala blaža, ali samo tamo gde se svet navikao na njihove izradjevine i gde su uistinu postali narodu potrebni, ali specijalni položaj nije im se ni tu sasvim izmenio. To su ravni zemljoradnički krajevi, a od planinskih samo krajevi u istočnoj Srbiji, gde im se broj znatno povećao pridolascima iz Rumunije. Primitivni, krševiti, zapadni krajevi srpskih zemalja nisu osećali nikakvu potrebu za ciganskim zanimanjima, pa ni za njima. Tamo Cigane apsolutno preziru, te ih ili nema nikako, ili ih nema stalno, ili ih ima vrlo malo. Ono malo potrebe u kovačkim poslovima podmiruju sami seljaci.

Iz razloga dovede navedenih, očuvali su se i Jevreji među drugim narodima kao oštro izdvojeni samo onde gde su verskim antagonizmom, uobičajenošću, ili čak i zakonima, osuđeni samo na izvesne vrste ekonomije. I što je koja zemlja u tom pogledu bila prema njima surovija, to su i njihova ekonomija, pa i oni sami, izdvojeniji, izrazitiji i opasniji; gde im je pak odobrena ekonomska punopravnost, oni su ili iščezli ili se ne izdvajaju kao nešto zasebno, kakav je, na primer, slučaj u Severnoj Americi. Iz istih razloga, ostao je među Srbima seljacima preko Save i Dunava svaki trgovac Grk, iako su tamo danas trgovci i ljudi druge narodnosti. Karakteristična je u tom pogledu tamošnja izreka: „Naš je Grk (mesto: trgovac, dućandžija) Čivutin“.

Da je baš zanimanje ono što Cigane izdvaja kao zaseban narod najbolje pokazuje fakat što se na mnogim mestima oni i ne zovu Ciganima, čak im

Vramasa kocavo dindipe pa Ciganura kovljJosajlo, numaj feri khote kaj e manush sichile pe lenge bajura thaj pe lenge sokasha, numaj lengo than mashkar e manush chi parudjilas. Ando Banato kaj majbut bucha si pe santasha, numaj ande plajutne agora ande stungo Srbija, kaj resle opra but kana but rom resle anda Romanija. Purane, plajutne, agora Serbijake chi acharnas ke torbunle e rom kaj resle mashkar lende thaj ande kodola bucha penca. Khote von diklele tele, thaj vaj naj majbut rom mashkar lende vaj si numaj opra cera. Kodo cera bucha so sile keren e manushenca ande gava.

Anda kodo so vorbisardam dji pe akana, ashile vi e Jezusha mashkar e kaver manush numaj kade alome avri feri kothe kaj po pachipe, pe sokasha vaj pa bucha sve feri von djanenas te buchazin. Thaj so maj zurale vareso puv tradelas le avri, kod sas von thaj lengo barvalipe, line rigatar, majzurale, numaj kaj dikle pe lende sar pe jek manush, von vaj najkhote majbut vaj chi sikadjon sar majinti, kade si ande Amerika. Anda kodo, mashkar e Srbura kaj bucha keren pe santasha perdal e Sava thaj Dunera sako boltoshi si Greko, iaba khote djes trajin vi e boltosha kavre fajtosko. Sokashi kodole agoresko Serbijako si te penelpe: „Amaro Greko(lovde: boltoshi) vaj Čivutin“.

Kaj e bchi sikavel avri ko si e Ciganura thaj lenle avri sar e kavere manushen majfeder dicholpe pa kodo kaj pe buthe thanende chi akarenle Cigani, kodo anav naj lenge bistosho, numaj

je to ime neprijatno, već se zovu samo po zanimanjima. U Ulcinju, na primer, tamošnji Cigani ne znaju ciganski jezik; govore samo arbanaški i vrlo malo srpski. Od ciganstva ostalo im je samo zanimanje – svi se bave kovačkim zanatom. Oni čak i ne priznaju da su Cigani i smatraju za uvredu kad ih ko tako zove. Kako znaju da nisu ni Srbi ni Arbanasi, oni kažu da su Kovači. Da su, pak, Cigani, vidi se iz toga što ih meštani znaju samo kao Cigane, nazivaju ih Mađupima, kako Cigane i na mnogim drugim mestima nazivaju, a njihovu malu Ciganska mala (arbanaški Mahala Mađupve). Ni Cigani u Baru „ne trpe naziv Cigani, već se izdaju za "kovače". Naš narod na mnogim mestima zove Cigane imenima koja su došla od njihovog zanimanja: Koritari, Mečkari, Kovači, Klinčari i slično. Isto je tako i u Rumuniji.

Najzad, da je zanimanje ono što je Cigane čuvalo kao Cigane vidi se i po Ciganima koji su se posrbili. To je bivalo samo onde gde su Cigani svoju ekonomiju sasvim napustili i latili se zanimanja sredine u kojoj su. Ja znam dosta mesta u Srbiji Cigane koji su se usled napuštanja ciganskog zanimanja sasvim pretopili u Srbe, ili su na putu da se uskoro pretope, i da od ciganstva ostane samo uspomena i tradicija, pa vremenom i to da iščezne. Ovu su pojavu i drugi zabeležili. U Temniću, na primer, u selu Orašju, priča se za porodicu Kovačevića, da je od nekog Cigana kovača, u selu Dragobuždu, u Vranjskom okrugu, Ivko Đorđević poreklom je Ciganin iz Gnjlana, ali sad slavi slavu, ne govori ciganski i u svemu se izjednačio sa Srbima.

akarenle kodole anavesa savi buchi keren. Ando Ulcinji, kodole ciganura chi djanen romanes, vorbin feri alabshicka thaj falato serbicka. Anda ciganipe ashilasle feri lengi buchi – savora si feri kovacha. Von chi na ci vadolin ke si Ciganura thaj opre len holjke kana akarenle kade. Sar djanen ke naj Srbura thaj Arbanasura, von penen pa pende ke si Kovacha. Numaj ke von si Ciganura, dicholpe pa kodo kaj e manush save trajin dulmut pe kodo than djanenle sar e Ciganon, thaj akarenle Cigani vaj Mandupi, sar akaren e Ciganon vi pe kaver thana, thaj lengo agor kaj trajin Cinan mala (albanashicka Mahala Mandupive). Chi e Ciganura ando Bar „chi rebdin te akarenle Cigani, numaj mangel te akarenle kovache . Amare manush pe buthe thanende akaren e Ciganon anavenca save sikaven save buchanca buchazin: koritari, Mechkari, Kovachi, Klinchari thaj sar kade. Kadej vi ande Romanija.

Po palunipe, shaj te diklepe so inkerdas opre e Ciganon intrego vrama kodo si lengi buchi numaj e but Ciganura dinepe mashkar e srbura thaj bisterde ko si. Kod maladjilas kothe kaj e Ciganura inkerde opre pengo barvalipe thaj mukle penge dulmutane bucha thaj line penge kodola bucha save keren e kaver manush ande kodo agor a puvako. Me djanav bute Ciganon ande Serbia kaj sar mukle penge bucha kade bisterdjile tele ke bushon Cigani, vaj aba resle po drom te bisterdjon, thaj kade anda ciganipe ashola feri sokasha, thaj vivon bisterdjona vramasa. Kado line sama vi e kaver. Ande Temnici, avdo gav Orashje, penelpe ke fajto si kathar e familija Kovačevića, kaj sas je k

Cigani kao nosioci kulture *

Ama ko? Zar Cigani nosioci kulture? Jeste, baš Cigani. Oni su nam doneli neke izradjevine koje su danas svuda u našem narodu raširene.

Cigani su mogli doći među Srbe oko polovine 14. veka. U to vreme Srbi su imali po varošima svojih zanatlija, kojima je zanat bio glavno zanimanje. U našim spomenicima toga doba i po selima se pominje po koji zanatlija. Najzad, po selima su i sami seljaci, pored zemljoradnje i stočarstva kao glavnih zanimanja, izrađivali ponešto od gvožđa i drveta za svoju domaću potrebu. Oskudice, dakle, u izradjevinama među Srbima u vreme dolaska Cigana nije bilo.

U takvu srpsku sredinu dolaze Cigani. Oni se javljaju kao stručne zanatlije za izvesne poslove, kao nosioci zanatske kulture za te poslove, kao majstori, kako ih narod i danas još naziva, naročito kao kovači i drvodelje. Bačeni na milost i nemilost sudbine, nena-viknuti na drugi rad, oni su i tada, kao što su i docnije činili, radili svoje zanate i izrađenu robu nudili od mesta do mesta, po vrlo maloj ceni, za staro odelo, za pregršt brašna, za kokoš, za šaku vune, samo da bi se ishranili i odenuli. Njihove jeftino dobijene izradjevine učinile su da je naš narod po selima počeo da ostavlja rad oko izradjevina koje je tako lako mogao dobiti od Cigana i da se navikava na ciganske izradjevine. Možda su ciganske izradjevine, kao proizvod stručnih majstora, bile i bolje od onih što su ih izrađivali seoski majstori ili sami seljaci. Malo-pomalo Cigani su postali naši

* T. Đorđević, Naš narodni život 3, Prosveta, Beograd, 1984, st. 13-16.

Cigano kovachi, avdo gav Dragobužda, ando Vranjinsko srezu Ivko Đoržvić fatosiles Ciganengo anda Gnjilane, numaj akana keren pengi voja, chi vorbin romanes thaj ande sogodeste lenpe sar e Srbura.

Ciganura sar inkren e kultura*

Mo ko? E Ciganura inkren e kultura? Aj, vorta e Ciganura. Von ande mashkar amende kacave bajura kaj adjes shaj arakadjon kajgodi mashkar amare manush.

Ciganura mashkar e Srbura shaj te avile karing e dopasho 14. Veko. Ande kodi vrama e Srbon sas pe forura manush save kernas buchi, thaj kodole manushen sas feri kodi buchi. Ande amare trushula vramake ande gava vorbipe ke sas vareko ko buchazilas. Majpalunes, ande gava e manush kaj bucha keren pe santasha thaj sile alatura, kernas varekana vareso kathar o ... vaj anda kash kod so trobujasle ando kher. Te penas ke kodo so kernas e Ciganura kana resle mashkar e Srbura nas najchaches.

Ande kacavo mashkaripe resle e Ciganura - rom. Von resle sar e buchazime manush kaj si butdjangle pa kodi buchi, sar e manush save pindjaren opra mishto kodo so keren, sar e majstora, sar e manush akarenle dji adjes, majsigo sar e kovachen thaj e manushen kaj buhi keren e kashtesa. Shudine pe mila e trajoski, von ko nas sikle pe kaver buchi, sar kaj majkishin kerenas, kernas penge bajura thaj bichinenas le anda foro dji kaj foroste, opra lezni, pe purane gada, po aro, pe

seoski majstori za sve potrebe koje se izrađuju od gvožđa i za mnoge od drveta.

U srednjem veku se u našem narodu pominju kovači po selima. Iz njihovih imena vidi se da su bili Srbi. Oni su podmirivali potrebe u kovanim stvarima za široku seosku masu. Kad su se pojavili Cigani sa svojom jeftinom kovanom robom, oni su postepeno svoj posao napuštali i ostavljali ga Ciganima. U mnogim krajevima taj je posao, malo-pomalo, postao isključivo ciganski. Siromašni i malim zadovoljni, Cigani su ili išli od sela do sela i podmirivali seoske potrebe u kovanim predmetima, ili su se po selima, gde je bilo jače potrebe, nastanjivali po jedna ili više porodica da stalno rade svoj zanat. Seljaci su ih rado zadržavali, a gdešto su ih uzimali za svoje stalne, tako da kažem, seoske najamnike. U Crnoj Gori se seljaci pogađaju sa Ciganinom „na uljetnicu“, „po kojoj daju mu po deset litara kukuruza na godinu i ugalj, a Ciganin popravlja za to preko cijele godine sečiva“. Vuk Karadžić u objašnjenju reči uljetnica kaže da u Crmnici ona znači „ono što se daje Ciganinu na godinu za kovanje: od vola i od konja po bagaša žita (ili, prema tome, vina), od maske po jedan bagaš“. Za riječku nahiju imamo još više podataka od g. Andrije Jovića. Tamo „opština sama odabere kovača, namjesti ga u svoju opštinsku kuću, koja je mala i niska; kupi mu nakovanj i mjevove i još koji skuplji i teži kovački alat, pa ovaj kuje cijeloj opštini. Za godišnje kovanje svaka kuća daje kovaču po bagaš rumetina, a koja kuća ima više rada, ona mu još daje i po bagašić pšenice, to jest treći dio od bagaša. To davanje zove se 'uljetnica';

kahajnja, pe vuna, feri te uravenpe thaj te na aven bokhale. Lenge oprā lezni bajura kerde te bistren e Srbura kodola bucha ande gava ke oprā lezni shaj te chinen kathar e Ciganura kodola bajura thaj kade sichile pe lende. Shajke e Cinanonge bajura, sar e bajura kerde khatar e majstora, sas majlashe khatar ekodola so kerenas von majsigo. Cera-pocerae Ciganura avile opre sar e majstora pe sogodeste so kerele anda sastri vaj anda kash.

Ando mashkarutno veko mashkar amare manush vorbipe pa kovača ande gava. Pa lenge anava shaj dikas ke sas Srbura. Von kernas kachi bajura anda satri kachi trobujas e manushen ande gava. Kana resle e ciganura penge liznime bajonca anda sastri, e manush anda gava vramasa mukenas penge bucha e sastresa e Ciganonge – romenge. Aande bute canende kodola bucha , cera - po cera, resle te aven feri ciganongi – romengi. Chore thaj cerasa bahtale, Ciganura djanas anda gav dji gaveste thaj bichinas e manushenge sastrenge bajura, vaj ande gava, kaj sas majbut buchi, ashavnas jeka vaj majbut familija te keren pengi buchi kothe ande kodo gav. E gavutne manush inkernasle tele, thaj varekaj lenasle tala pengō vas, te keren lenge buchi. Ande Crno Gora e gavutne manush marnas tele e Ciganon „na uljetnicu“, „denasle po desh litera kukurizo po bersh thaj angar, thaj pe kodo e cigano keravelas lenge shura intrego bersh“. O Vuk Karadžić kana penlas so sikavel e vorba „uljetnica“ pendas ke ande Crnica kod sikavel „kodo so delep e ciganon po bersh te kerel buchi kovachicka: guruven vaj grasten thaj jek bagashi ..... (vaj mol pe

nju je svaki dužan davati ko se s kovačem pogodi na uljetnicu. Za tu uljetnicu kovač je dužan klepati opštinarima svaki domaći alat s kojim se radi; a ako koji hoće da mu skuje što god što ne spada u pogodbu, to je ovaj dužan majstoru platiti po osobitoj pogodbi". U Skopskoj Crnoj Gori plaćaju po selima Ciganinu za klepanje sekira, nađenje raonika i druge usluge odsekom „godišnje po jedan šinik žita (deset oka), ili kako se drukčije pogode s njim".

Slava metalskih radnika u Jagodini 1925. ispred hotela "Simić"

Kovački zanat je među Srbima seljacima ostao samo još po izuzetku, u velikim zadrugama; inače je potpuno iščezao. Od starih srpskih kovača po selima ostala je samo uspomena u prezimenima Kovačevići, koja nose njihovi potomci.

Ono što je u ovoj stvari vrlo važno, to je da su Cigani, dokle su god sa svojim izrađevinama dopirali, potisli ili potpuno istisli narodne izrađevine od gvožđa i zamenili ih svojim. Donošene sa strane, ove su izrađevine bile drugo-jačega oblika od onih što ih je srpski narod izrađivao. U narodu se i danas tačno zna šta su ciganski ekseri,

kodo), kathae e maska jek bagashi". Ande Riječko srezu si ame inke jek iskiripe khatar o g. Andrija Jović. Kothe „e komuna aloj avri e kovaches sholes ande komunako kher, savi si cini thaj skurto, chinen leske so trobujles te kerel kodi buchi, thaj atunchi voj kerel buchi intregona komunake. Pe kodi buchi e kovaches sko bersh sako kher del jek bagashi ....., thaj kher ande savo si majbut buchi, dele les vi jek bagashi ..... kodo si majcera sar jek fertalji jeke bagashesko. Kod akarelpe „uljetnica“, kodo musajsas sako te del ko vorbipe e kovachesa. Pe kodo so lel o kovachi musaj sas te kerel e komunake manushenge sogodi so trobujasle kana kermas buchi ande komuna, numaj kana vareso nas vorbadime e manush musajsas rigate te pochinen leske sarso vorbiaspe lenca.

Ande Skoljaki Crna Gora pochinenas e ciganonge kaj kucinas lenge ....., sastra savenca santinas, thaj kaver bajura, pe bersh po jek Shiniko ..... (desh Oka), vaj sarso vorbipe lenca kavershandes".

Kovachicko buchi mashklar e Srbura anda gava ashilas feri kaj thaj kaj, ande bare kolhozura, ande majbut thana bisterdjilo. Khatar e purane Sirbicka kovacha ande gava ashilas feri o anav Kovačevići, kaj inkren lenge nipura.

Kod so trobuj te sikavelpe si kaj e Ciganura kaj godi resle parude e bajura so kernas dji pe kodi vrama e gavutne manush pengire bajonca khatar o sastri. Sar andele anda kave agora a ljumake von sas kaverutne sar kjodola so kernas e manush anda gava ande Serbia. Mashkar e manush ande gava di adjesara djenelpe save si e Ciganski

ciganski klinци, ciganski grebeni, ciganske burgije i slične stvari, i uvek se samo tako nazivaju, za razliku od onih koji nisu ciganski, koji se nazivaju bez prideva ciganski ili imaju drugi kakav pridev, na primer, uručki grebeni. Što je još važnije, mnoge su ciganske izrađevine postale obrazac i za Srbe kovače, tamo gde ih ima, pa i oni na ciganski način izrađuju eksere, klince i burgije, i možda još što. Još i danas se u mnogim selima narod u kući i u polju služi ciganskim izrađevinama od gvožđa ili izrađevinama izrađenim na ciganski način.

Što vredi za izrađevine od gvožđa, to isto vredi i za izrađevine od drveta: korita, kašike, vagane, zastruge, vretena, kalenike, kotarice i još neke stvari koje se danas u srpski selima upotrebljavaju izrađuju ponajviše Cigani.

Srbi su pre dolaska Cigana imali korita. I sad pored česama i bunara ima debelih, glomaznih, tiških i nepokretnih korita od izdubljenih balvana u kojima se pere rublje i iz kojih se poji stoka, a koja su izradili sami seljaci. Cigani su uneli u naš narod tanka, spretna, laka i pokretna ciganska korita, koja, istina, nisu sasvim istisla ni narodna korita, ali su se svuda odomaćila, i uvek ih narod naziva ciganskima.

I izrada ciganskih korita prešla je od Cigana i na Srbe. U Užicu donose seljaci iz okoline Požege na prodaju drvena korita koja svet kupuje i u njima pere rublje, soli meso, mesi hleb i razliva mleko. Ta korita najviše izrađuju nekolicke familije iz požeškog Zaselja, a naučile su ih graditi od Cigana otprilike pre pedeset godina.

karfa, ciganski klincura, ciganski grebeni, ciganske burgije thaj kave bajura, thaj mindik kade bushon, mek dji pe kodi vrama nasle jek anav, thaj bushonas kade ko kerlasle. Inke majbistosho si kodo kaj e ciganonge bajura sas kade lashe ke vi e Srbura kovacha kernas vorta kacave, khote kaj kernas kodi buchi e Srbura thaj kernas vi e karfa sarso kernas e Ciganura. Mek vi adjes ande bute gava shaj arakadjon e sastrune bajura kaj kerde e ciganura inke dulmutara sar von djanen.

So pendam pa sastrune bajura, shaj penas vi pa kashtune: balaja, roja, vagani, zastruga, vretena, kalenike, kotarice thaj inke bajura kaj vi adjes inkrenpe kerenle e ciganuara.

E Srbura majsigo sar a resle e Ciganura sale balaja. Mek vi akana pasha chesmi thaj bunara sile thule, bule, phare thaj kacave kaj nashtig te muntonpe balaj khatar e kash ande save thove e gada thaj e alatura pen paji, save kerde e gavutne manus. E Ciganura ande mashkar lende tang, ushora thaj balaja save shaj ushoro te parujen pengo than Cigansko balaji, kodola balaja chi parude kajgodi e purane numaj kajgodi inkerdjile opre thaj akana e manush akarenle Cigansko balaji.

Vi kodo so kernas e Ciganura balaja kezdisared kade te keren vi e Srbura. Ande Užica e gavutne manush anda Požega anen pe forura kashtune balaja kaj e manush chinen te thove penge gada, te londjaren o mas kaj shon te shukol, te keren chiral thaj te djuzin humer. Kodola balaja keren majbut trin familiji anda Požekako Zaselje, thaj len sicharde e Ciganura karing panvardesh bersh majangle.

I drvene kašike su nekada Srbi seljaci sami izrađivali. U spisku poreskih glava Srba u Budimu iz 1706. i 1707. godine, u kome su mnogi ljudi, umesto prezimena, obeleženi zanimanjem, pominje se Lazo Kašikar. U Žagubici se 1829. godine jelo drvenim kašikama „koje svaka kuća sama pravi“. U Maleševu i sad čobani, idući za stokom, pored drugih poslova „od drveta grade kašike“. Sem toga u Srba ima i prezimena Kašikarović i Kašiković, jamačno po precima koji su gradili kašike. Međutim, već odavno, na svaki način otkad su se Cigani pojavili među nama, ušle su u upotrebu i drvene cigankse kašike koje grade vlaški Cigani „i nose po selima od kuće do kuće te prodaju i daju za brašno“. Ciganske kašike su bile prodrle i u naše varoši. Za sredinu prve polovine 19. veka veli Sreten L. Popović: „Kuća moga oca (u Beogradu) nije bila siromašna kad se u njoj pila kafa s mlekom... i opet smo u kući skromno živeli i jeli smo zadugo drvenim kašikama i tanjirima koji naši Cigani koritari i vretenari praviše“. Dostojna su se drvene ciganske kašike u srbijanskim varošima takmičile sa drvenim fabričkim, takozvanim peštanskim kašikama, dok ih i jedne i druge nisu potisle metalne kašike. Ja pamtim da se, za vreme moga detinjstva u Aleksincu još jelo drvenim ciganskim kašikama. Samo su bolje kuće imale crno obojene drvene fabričke kašike koje su kupovane u trgovinama i nazivale se peštanskima. Velike kašike ze mešanje jela, takozvane varjače, još se i sad, i po selima i po varošima Srbije, kupuju od Cigana.

Mek vi e kashtune roja e gavutne manush anda serbia kernas korki. Ando iskiripe Srbijako ando Budimo karing 1706 thaj 1707. Bersh ande savo si but manush, lovde familijako anav, somnoime si savi buči kernas, sar Lazo rojari. Ande Žagubica karing 18298. bersh halaspe anda kashtuni roj kodola roja kernas korki. Ando Maleshevo nek vi akana e manush kaj len sama pe bakre, sar djan pala bakre, pasha kaver bucha „ keren vi kashtune roja“. Pasha kodo mashkar e Srbura si e familijake anva sar e Kašikarovići, thaj Kašikovići, shel pe shel ke von kernas kashtune roja. Numaj akar sar, majdulmut, desar resle e ciganura – rom, mashkar ame, ande opre vi e kashtune roja kaj kernas e vlahicka ciganura, „thaj ingrenasle pe gava kher dji khereste te bichinenle vaj te dnle lovde aro“. Ciganonge roja resle dji kaj e forura. Ande mashkarutne bersh ando 19. Veko penel o Sreten L. Popović: „mure dadesko kher (ando Belgrado) nas choro kana pelaspe kavija thudesa ..... thaj pale ando kher choripe trajisararas thaj hasas opra but bersh kashtune rojanca thaj anda tejara save amare ciganura balajara kernas“. Na dulmutara e Ciganske roja ande Serbijake forura tala thak sas e rojanca kaj kernaspe ande fabriki, sar akharenle peštanske roja, mek vi e ciganske vi e peštanske chi parudjile sastrune rojanca. Me seroj, kna simas cino ando Aleksinco inke hanas kashtune Ciganenge rojanca. Feri ande majbarvale khera shaj arakadjonas kale farbime roja anda fabrika kaj shaj chinenas pe ande bolti taj bushonas peštanske. Bare roja savenca amnias e habenata, bushonas varjachi, mek vi adjes, vi ande gava vi ande forura shaj chinenpe khatar e Ciganura.

Isto tako, u našem narodu Cigani izrađuju vretena, kolenike, vagane, zastruge, kotarice i drugu drvenariju, za koju se ne može reći koliko se razlikuje od drvenarije koju je narod za iste potrebe, pre Cigana, sam izrađivao.

Kao što se iz svega rečenoga vidi, Cigani su u naš narod ne samo uneli neke svoje izrađevine, već su te njihove izrađevine bile od uticaja na slične narodne izrađevine. Negde su ciganske izrađevine potisle narodne izrađevine od gvožđa i drveta, a negde su ih potpuno istisle.

Tihomir Đorđević –
„Naš narodni život“

Vorta kade, mashkar amare manush e Ciganura keren vretenura, kolenike, vagane, zastruge, kotarice, aver bajura anda kash, pa save nashtik te penelpe ke nas sar kaj kernasle e manush majanglal.

Sar kaj dikas pala sa so pendam, Ciganura ande mashkar amare manush na feri penge bajura kaj kernas, numaj kodo so von kernas parudas amare manushengo dikipe pe kodola bajura. Varekaj e Ciganonge bajura anda .... thaj anda kash, parude e Sirbicka bajura anda kodi vrama.

Tihomir Đorđević –
„Amare manushengo trajo“

Zanatlijska slava u Jagodini sa muzičarima Romima tridesete godine XX veka

2. Bata Konovalov ROMI U POMORAVLJU

„Ako najzdraviju biljku posadimo na nezdrav teren, ta biljka neće uspjeti. A biljku treba negovati, ako očekujemo nešto bolje, moramo je iskreno paziti da bi sutra bila kako treba.“

Znate li barem pozdrav na romskom?

Kako si i šta radiš?

U Londonu je 8. aprila 1971. godine održan Prvi svetski kongres Roma i na njemu je prvi put u istoriji usvojen naziv Rom, priznata romska zastava i romska himna. Od tada se 8. april obeležava kao Svetski dan Roma.

Kakva je i šta sadrži ova romska zastava? Na njoj je plavom bojom predstavljeno nebo, kao simbol slobode, bezgraničnog prostranstva i života pod vedrim nebom, bez krova nad glavom. Zelena predstavlja travu, put, drum, kao simbol života koji je obeležen stalnim putovanjem, na putu bez granica koji je uvek „otvoren“ Romima. I na kraju, crveni točak predstavlja simbol stalnog kretanja i života na točkovima.

Pod romskom zastavom nikada nije vođen niti jedan rat.

2. Bata Konovalov ROMI U POMORAVLJU

“Kana e majsasti čar prahosars ande marime phuv, kodi čar naštik traje. Anda kodo musaj te las sama, feri kade shaj te žukaras vareso mishtipe.”

Djanes barem te?

Sar san thaj so kheres?

Ando Londono po ohtoto aprilushi 1971 bersh e rom anda intrego ljuma kerde Angluno chidipe pe ljuma e romeno, thaj anglunes line te akharen ame Rom, ande e romano lobogovo thaj e romani djili. De atunchari 8. Aprilushi lelpe sar E ROMENGO DJES A LJUMAKO.

So šhaj te dikas pe romano lobogovo? Vuneto faba dikavel o cher, kaj sikavel e romano trajo tala baro cher, iaba najle kher. Zeleno farba dikavel e char, o drom, kaj sikavel e romane droma kaj si mindik puterde. Thaj po agor, loli rota kaj sikavel sar intrego trajo mindik shaj te boldelbe.

Tala romano diklo šoa či mardaspe khonik.

Kulturna manifestacija "Đurđevdanski susreti" 2009.

Pevač Džej Ramadanovski u gostima kod jagodinskih Roma

- Volimo ples i muziku, ponosno kaže svaki Rom, a naša himna je „Đelem, đelem“ koja govori o beskonačnom putovanju Roma i o konačnom ujedinjenju.

Đelm, Đelem

Putovao sam dugim putevima.
Upoznao sam sretno ljude.
Putovah dugo i daleko.
Upoznah sretno ljude.
O ljudi, o deco!
O ljudi, o deco!
O ljudi, odakle god dolazili
sa svojim šatorima duž sretnih
puteva!
I ja sam jednom imao veliku porodicu,
ali su je ubile crne vojne
Pođite sa mnom, o ljudi sveta,
tamo gde su se ljudski putevi otvorili.
Sad je vreme, ustanite, ljudi!
Uspet ćemo ako se potrudimo.
O ljudi, o deco!

Svaki Rom živi dva života, svaki je na nekoj drugoj realnosti. Prvi je njegova ciganska sudbina, život na drumu, privremeni logor, beda romskih naselja "našeg života"; drugi, onaj koji žive u kontaktu s gadže (neromski narod), samo zato što im je potrebno da osiguraju svoj opstanak. U tom drugom životu, oni se moraju snalaziti kako najbolje znaju, da budu domišljati, prilagodljivi, da nauče što više o većinskom stanovništvu, njegovim navikama i potrebama. Onda moraju koristiti to znanje za svoje sitne trikove, da bi se dokopali onoga što su drugi odbacili, onoga što je nekom suvišno, a ovima znači opstanak. Da bi taj život živeli, Romi moraju naučiti većinski jezik, prihvatiti većinsku religiju i običaje, moraju druge služiti i zabavljati... Ali, koliko drugi zaista znaju o Romima?

- Me khamav te khelav, te djilabav, kodo shaj te penel sako rom, amari djili „Đelem, đelem“ penel amenge pa drom o romano thaj pa nevo čidipe.

Đelm, Đelem

Đelem lungone dromenca.
Maladžilem bahtale Romenca.
đelem, đelem lungone dromenca.
Maladžilem bahtale Romenca.
O Romale, o chavale!
O Romale, o chavale!
O Romale, katar god te avena
tumare šatranca bahtale dromenca!
Vi man sas jokar bari familija,
mudardele e kale manuša.
Aventar manca, o Romale ljumake,
kaj e droma si puterde.
Aka si čači vrama, ušten, Romale!
Ame biriasar ari, te kamas.
O Romale, o chavale!

Sako rom traje duj trajura, thaj sako anda kodola trajura naj jek. Angluno romano trajo si lesko trajo pe roti kana najles vrama te beshel pe jek than., thaj kaver si romano trajo kaj musaj te traje maškar e gadže, feri te shaj ashol ando trajo. Ando kaver trajo musaj te sičol te traje sar e kaver manush te gindi te ashol ando trajo. E rom musaj te sičon e manushengi shib, lengo rudžipe, lengo sokashi, ... numaj kači e kaver manush džanen pa rom?

Koliko se drugi trude da više saznaju o Romima?

Većinsko i drugo stanovništvo ima razvijene stereotipe (negativne i pozitivne) i predrasude prema Romima, koji nastaju zbog opšte netolerancije zasnovane na različitosti, nedostatku ličnih kontakata sa Romima, neposjedovanju znanja o njihovoj istoriji, kulturi i tradiciji. Način života Roma se najčešće tumači kao posledica njihove kulture, a ne kao rezultat siromaštva i života na marginama društva. Dokle god Romi žive izdvojeni u svojim zajednicama, odnos drugih se ogleda u negiranju samog njihovog postojanja i problema sa kojima se suočavaju. Kada pokušaju da se uključe u život (da se školuju, da rade,...) suočeni su sa socijalnom distancom. To se ogleda u: nemogućnosti zapošljavanja čak i kada imaju potrebne kvalifikacije, teškoće u ostvarivanju prava zbog neukosti i nevoljnost nadležnih službi da se njima bave. Zato je potrebno, u svim sredinama gde žive Romi, uporedo sa poboljšanjem njihovog socijalno-ekonomskog položaja, stvarati uslove za razvijanje: kulture, javnog informisanja, izdavačku delatnost i na drugim područjima društvenog života. Takođe je jako važno upoznati ostalo stanovništvo sa istorijom, kulturom, običajima i tradicijom Roma. "Nekih 15 miliona Roma rasuto je širom sveta. Njihova prošlost je tuga i muke, ali njihova prošlost je i pobjeda ljudskog duha nad udarcima sudbine. Danas Romi oživljavaju svoju kulturu i traže svoj identitet. S druge strane, integrišu se u društva u kojima žive. Ako nađu razumevanje sugrađana u svojim novim domovinama, njihova kultura će biti bogatstvo tog društva i obojice atmosferu bojom šarma i spontanosti." (Indira Ghandi).

Kači kamen e manush te džanen ari pa rom?

Barutnen thaj kavere manushen si džungalo gindo kana vorbin pa rom, najle čaćimasa baro kontakto e romenca, či džanen e romengo trajo, lenge sokaša... Sar trajin e rom kade e manush gindin ke kodi si lengi kultura, thaj na kaj trajin čoripe thjaj šudine katar e gadže, thaj katar o them. Numaj mek godi e rom trajin ando čapato, mindik e gadže gindina ke e rom či kamen te parujen penge sokaša... Kana e rom kamen te parujen penge sekoša... (te piren ande skla, te keren bući, ...) atunči avel avri o chačipe ke e gadže či kamen te diken e romen paša pende... Anda kodo, kaj godi te trajin e rom maškar e kaver manusha, musaj sar parujen penge sokaša te inkren pengi kultura pengo kelipe taj pengi džili... Kade šaj te sicharen kavre manushen sar trajin sar rudžinpe, sar uživalin taj sar... „Akana gindin ke ande ljuma si kareng 15 milijomura Roma. Lengo puranipe si baro bezeh thaj čoripe, numaj e romengo puranipe sikavel sar trobuj e manush te inkrenari thaj te njerin pengo trajo. Adžes e rom kajgodi te trajin roden opre penge sokaša anda majpurani vrama. Ande jek drom trajin maškar e Gadže taj sikavenlenge ande sako džes ke birin te trajin sar von. Kana e rom araken maškar e gadže lasho than, atunči barvaren e gadžikani kultura peske sokašenca taj pege kelimasa te mezi butivar majšukar." (Indira Ghandi).

Kada je reč o Romima, društvene predrasude su utoliko značajnije što se one mogu uočiti u svakodnevnim situacijama i svakodnevnom govoru. Romi najčešće služe kao negativan primer. Sigurno ne postoji ni jedna društvena grupa koja se tako često spominje u svakodnevnom negativnom kontekstu. Pored babaroga, veštica, duhova i mrtvaca, najčešća su strašila kojima mame, nane i bake na silu uspavljaju svoju decu.

Svakodnevno se može čuti:

Idi na spavanje daćemo te Ciganki!
Uđi u kuću, ukrašće te Cigani!
Ukrašće te Cigani, pa će te obući u medvede krzno i terati te da igraš u cirkusu po trgovima od grada do grada!
Daću te Ciganki koja će ti slomiti ruku ili nogu i naterati te da prosiš na ulici!

Kada ove primere i još mnoge druge analiziramo, nije ni čudo što postoji otpor prema Romima, jer postoji strah usađen još u detinstvu. Pored toga, Romi se koriste za brojne asocijacije na prljavo, ružno, pokvareno. Ko može reći da ih ne čuje svaki dan, a najverovatnije i koristi?

- Što si Cigan, daj mi žvaku!
- Fuj, ciganska posla!
- Što se cigančiš, evo ti.
- Vratim se kući nakon posla da zateknem ciganluk!

Kana vorbipe pa rom, gadženge džungale gindura najlshe ke šaj ašunenpe sako džes. E romenca sikaven ande ko naj lasho. Chačipesa naj či jek kaver chapato pa savo vorbipe sako džes feridžungalipe. Paša purane, ćohane, mule, majbut e gadženge deja thaj lenge mami sovljaren penge shavoren.

Sako đes šaj ašunen:

Đantar te soven tena ingren tume e Rom!
Đantar sigo ando kher, tena ćoren tume e Rom!
Ćoren tu e Rom taj uraven tu ande medvaki morči taj traden tu te kheles ando cirkuso anda foro đi kaj kaver foro.
Kames te dav tu Romenge te pagren će vas taj će punre taj te traden tu te manges pe ulici.

Kana ašunas kacave gindura, atunči naj bari čuda kaj kade gindi pa rom, ke de cinara daraven penge shavoren. Kodoleske paše saj penas ke kacave gindura ašunas sako džes.

- Sostar san Rom, de ma činguma!
- Fuj Romani buchi!
- Sostar keres Romani buchi, le!
- Avav kere te dikav Romani buchi!

Cigani (Romi) su narod kojeg se ne treba bojati, sa Romima treba živeti.

Romi u Evropi, zbog svoje rasprostranjenosti i višenacionalnog identiteta čine posebnu, istorijsku manjinu. Seobe kroz koje su prošli, uslovile su značajne posledice za romski narod: očuvanje, u gotovo svakoj sredini, vlastitog načina života, tradicijskih i kulturnih vrednosti, ali i proces prilagođavanja lokalnom okruženju.

Romi su narod poreklom iz Indije, koju su napustili oko 10. veka, a danas žive širom sveta, uglavnom u Evropi. Romi su tradicionalno nomadski narod. Veruje se da su napustili Indiju oko 1000. godine i da su prošli kroz zemlje koje su danas obuhvaćene granicama Avganistana, Irana (nekadašnje Persije), Jermenije i Turske. Deo Roma i danas živi na istoku, čak u Iranu, uključujući i neke koji su se selili ka Evropi i potom se vratili. Neki Romi su se selili ka jugu, kroz Siriju, ka Severnoj Africi, dolazeći u Evropu preko Gibraltara. Oba migracijska ogranka srele su se u današnjoj Francuskoj. Ljudi slični Romima i danas žive u Indiji, a najverovatnije su poreklom iz pustinjske države Radžastan.

Rom su manush katar save najmusar te daran, e Romenca trobuj te trajin khetane.

Ande Evropa e rom trajin ande but thema thaj anda kodo inkrenle sar jek purano chapato. Sar pirenas ande purani vrama, e rom musaj sas te inkren penge bucha kajgodi te arakadžonas.

E Romengo fajtoj anda Indija, katar geletar karing 1000 bersh, thaj akana trajin širom e bari ljuma, majbut ande Evropa. E rom dikadžon avri sar manush kaj mindik piren, či inkrele jek than. Adžes gindinpe ke e rom geletar anda Indija karing e 1000 bersh taj nakle baro drom pa avganistano, Irano (anglutni Persija), Jermenija, Trkija... Jek felo e romengo vi adžes traje ande kodola puva. Kaver felo nakelas nada Sirija džikaj Avfrika, taj atunchi pale ande Evropa. Vi jek vi kaver felo arakadžile ando Francuzo. Manush sar e rom vi adžes trajin ande Indija, thaj majbut pačan ke lenge fajtura si anda them kaj bušol Radžastan.

Proslava 1. maja na ulazu u Aračlijski potok, orkestar Bakije Bakića iz Niša

Kad su Romi stigli u Evropu?

Sigurni izvori govore da je to bilo u 14. veku. U Grčkoj i na Balkanu spominju se nešto ranije, a u zapadnoj Evropi nešto kasnije. Ljudi tamnije boje, nerazumljivog govora i drugačijeg načina života nisu bili rado viđeni. Za svako zlo najlakše je bilo optužiti njih. Počeli su ih predstavljati kao kradljivce, varalice, ljude koji pale šume, ubijaju divljač, donose bolest. Optuživali su ih za krađu i sakaćenje dece. Zato što su se najčešće bavili kovačkim zanatom, optuživali su ih da su baš oni iskovali klinove kojima je Isus prikovan na krst. Jedna stara romska legenda priča o tome kako su i zašto Romi napustili Indiju:

- Neki mag je upozorio indijskog kralja da će neprijatelji napasti njegovo kraljevstvo i uništiti mu porodicu. Međutim, napadač će biti nemoćan ako napadne Rome. Kralj je zato pozvao romskog vođu - poglavara i u tajnosti mu poverio jedinicu, kćerku Gan. Nju je trebalo da romski poglavari odgoji u bezbednosti kao svoje dete. Gan je odrasla u istom šatoru sa poglavarevim sinom Čenom. Jednog dana umre poglavari, a romsko pleme nateralo Čenu da se odmah ženi.

Čen je odbijao sve devojke koje su mu nudili i zapretio je da će se ubiti, jer voli samo svoju "sestru". Čenu je tada majka saopštila da Gan nije njegova sestra, ali da mora čuvati tajnu jer bi, inače, osvajač ubio Gan kao kraljevu kćer. Pleme se podelilo u dva tabora. U prvom su se okupili oni koji su u svemu podržali novog poglavara, a u drugom oni koji su ga zbog braka sa sestrom osuđivali i odbacivali.

Kana resle e rom ande Evropa?

Majsigo e roma ande evropa resle karin 1400 berš. Ando Greko taj po Blakano resle varso cera majsigo, taj ande kaver fertalja Evropake cera majkišin. Manuš save si kale, save vorbin shib kaj kavr či ačaren taj trajin kaveršandes trajo naštik ašonas pe jek than butari ke e manuš kaj trajinas pe kodo than čikamenasle. Akarso te malađolas došale sas e rom. Pa lende penas sar di pe ađes ke čoren, hohaven, pabaren e veša krujal e gava, mudaren e alaton ande veša, anen e nasvalimata. Penenas ke čoren e šavoren taj kerenle bilashutne. E rom majbut kernas bući sar e kovača, taj hohavnas pa lende ke kerde o karfa savenca marde po trušul e Isusos. Jek purani piramiča penel sostar e rom geletar anda Indija:

- Vareso chohaj pendas Indijake krajeske ke lesko dušmano kamel te lel lesko krajipe taj te mudarel lesko fajto. Numaj kodo dušmano naštik kerel kanči te dela pe rom. O kraj akardas e romane poglavares taj dasleke peska jekora šora kaj bušol Gan. Kodola šora trubusrdas o romano poglavari te bararel sar peske shavoren. E shori kana barilas kethane e poglavareske shavesa e Čenosom. Kana mulas o romano poglavari, e rom anda čapato trade opre e Čenos te lel romnja.

Voj či kamlas či jeka taj pendas ke mudarelpe, ke kamel feri peska "pa". Atunči leski dej pedas leske o baro čačipe ke e Gan naj leski pen, numaj musaj te inkrel kodo te garavel te na ashundol, avrshandes o dušmano šaj mudarel e sha sar e krajeska shora. O chapato paglas pe pe duj agora. Ando jek chapato sas e rom save ašile pre te lel romnjake kodola sha, taj po kaver ko kodo či kamenas.

Taj drugi tabor proterao je Čena i njegove sledbenike iz indijske zemlje. Od tada Čen i njegovi sledbenici lutaju, jer ih je veliki mag prokleo da nikada ne prespavaju u istom mestu, da ne piju vodu dva puta sa istog izvora i da nikada ne pregaze istu reku dva puta u istoj godini.

Pored ovih legendi koje su, uz izvesne varijacije, prepričavane i u romskim zajednicama, postoje i priče koje su imali za Evropljane. Umesto Indije, najčešće su navodili Egipat kao svoju domovinu, odnosno tvrdili da su Egipćani, što je mnoge naučnike zavelo u njihovim istraživanjima. Na kraju je, ipak, dokazano da Romi potiču iz Indije. Teško je sa sigurnošću utvrditi broj Roma u svetu. Prema nekim procenama, ima ih oko 15 miliona, a prema drugim, između 5 i 10 miliona. Smatra se da između 6 i 8 miliona Roma živi u Evropi. Najveća koncentracija Roma je na Balkanskom poluostrvu u jugoistočnoj Evropi, u centralnoj Evropi, Sjedinjenim Američkim Državama, Rusiji i državama bivšeg Sovetskog Saveza. Manji broj Roma živi širom Zapadne Evrope, Bliskog Istoka i Severne Afrike. Zemlje u kojima živi preko pola miliona Roma su: Rumunija, Bugarska, Mađarska, bivša Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države. Najveći udeo Roma u ukupnom broju stanovnika ima Slovačka - od 5,4 miliona stanovnika Slovačke, 320.000 su Romi. Prema nezvaničnim podacima, trenutno u Srbiji živi oko 80-110.000 Roma. Romi se među sobom dele po teritorijalnim, kulturološkim i dijalekto-loškim razlikama na 4 glavne grupe:

Kodo dujto chapato tradas ari pesko taj o nevo romano poglavari musajsas te đaltar ari anda Indija. De pa tunčara lesko chapato pirel e dromenca, ke o chohaj dasle armaja shoa te na soven ande jek than, te na pen paji duvar pa jek than taj soa tena naken jek rečka duvar ande jek bersh.

Paša kadala paramiči save paruđon pe-neas e purane rom penge cheledoske. Lovde Indija, e rom ande evropa pene-nas ke von resle anda Egipto, taj kade e buddangle manuš naštik arakenas butari katar resle e rom ande evropa. Po agor pale đangaspe ari ke e rom resle anda Indija.

Paresi te čaćimasa o manuš penel kaći rom si ande intego ljuma. Vareko penel ke si opral 15 milijomura, e kaver penen mashkar e 5 di kaj e 10 milijomura. Sar đal e vrama ande evropa trajin krujal e 6 di kaj 8 milijomura rom. Maj but rom trajin po Balkano taj ande puva talaj Evropa, ande mashkarutni evropa, ande Amerika, rusija taj ande puva save sas tala Rusura. Vareso cera rom trajin ande puva kaj si paša mora andoe Afrika. Majbut sar dopaš milijomo rom trajin ande: Romanija, Bulgarija, Ungro, anglutni Jugoslavija, Amerika. Maj but rom ande jek puv si ando Slovakija karin 5,4 milijomura, 320.000 si rom. Ađes ande Srbija trajin karin e 800 ći kaj e 110.000 ezera rom. E rom ulaven pe maškar pende po than, skokaša taj pe vorbimata pe 4 majbare chapatura:

1. Keldereši (kovači koji su došli sa Balkana u Centralnu Evropu, a zatim se selili i do Severne Amerike), predstavljaju najbrojniju romsku grupaciju;
  2. Hitanosi (takođe su poznati i kao Kalé), uglavnom naseljavaju Iberijsko poluostrvo, Severnu Afriku i južnu Francusku. Ističu se kao vrsni zabavljači;
  3. Manuši (poznati i kao Sinti), uglavnom naseljavaju Alzas i okolne regione Francuske i Nemačke. Poznati su kao putujući zabavljači i cirkusanti;
  4. Romničali (uglavnom naseljavaju Veliku Britaniju i Severnu Ameriku).
1. Kelderaša (su e rom kaj nave anda Balkano ande maškarutni evropa, taj pala kodo resle di ande Amerika) kadale chapatos si mabut rom;
  2. Hitanosi (pinđarde sar e Kale - bugara), majbut tarajin ande Španija taj Afrika. Von si pinđarde sar manush kaj crden taj kelen opru mišto;
  3. Manuša(pinđarde sar e Sinti- parne rom), majbut trajin abdo Francuzo taj ande Njamco. Len pinđaren sar e cikuzanton;
  4. Romančali (majbut trajin ando Englezo taj Amerika).

Porodična fotografija, s leva: Ivan Konovalov, Ljuba Ivanov, Tomislav Konovalov, Aleksandar Konovalov, Nikola Ivanov i Nikola Konovalov, Jagodina 1975.

Romi sebe na svom jeziku nazivaju Romima, dok ih pripadnici nekih drugih naroda nazivaju Ciganima. Termin "Cigani" udomaćio se tokom viševjekovnog korišćenja i nikako se ne može smatrati uvredljivim, mada se posebnim isticanjem i naglašavanjem, uz dodatnu ironiju i poseban kontekst, nazivanje osobe Ciganinom može doživeti i kao pokušaj vređanja (jer se tada termin povezuje sa lutalicom, lopovom i čovekom u čije se poštene namere sumnja).

Ipak, sam naziv nikada nije bio podrugljiv, niti uvredljiv. I Romi, u međusobnoj svakodnevnoj komunikaciji koriste naziv "Cigani" za svoj narod, jer je to domaći i sasvim korektan naziv za Rome. Javne ličnosti romskog porekla, kao što su neki pevači, sportisti, javno koriste naziv "Cigani", a ne "Romi". Naziv "Cigani", u raznim sličnim varijantama, koristi se u većini zemalja sveta. Naziv Romi koristi se kao zajedničko ime za sve pripadnike različitih plemenskih grupa, raseljenih po celom svetu, a koje imaju zajedničko poreklo (Indiju) i odrednice nacionalnog identiteta, bez obzira na istorijske i lokalne nazive: Cigani, Gypsis, Gitani, Sinti, Tsigani, Tzigane, Cigano, Zigeuner ...

U engleskom jeziku se za Rome koristi naziv "Gypsy", za koji se smatra da je izveden od imena "Egipat" zbog nekadašnjeg verovanja da su Romi bili starosedioci Egipta. Romi su jedini narod na svetu koji zahteva da se nazivaju imenom kojim oni zovu sami sebe - Rom, što u prevodu znači "čovek" ili "muž/suprug". U Srbiji uobičajeni naziv za Rome je Cigani, koji je poreklom iz grčkog 'Athinganos', te se zbog toga koristi u brojnim evropskim jezicima. Kod nas žive šest vrsta/grupa Roma: Kelderashi, Arlije, Thamari, Ruski cigani, Rumunski cigani - vlasi i "skitnice".

E rom pe pengi shib korki pen akare ROM, numaj kaver manush akarenle Cigani. Vorba CIGANI mashkar e gađe traje majbut sar 500 bersh taj naštik te penelpe ke kodi vorba si đungali, numaj kana kodi vorba penelpe ćorivanes atunći shaj penelpe ke kod manush savo vorbi kamel te kerel hape (ke atunći e vorba pandel pe pe rom kaj piren anda tan đi kaj kaver than, ćoren, taj hohavne rom).

Iaba, kado anav cigani nas đungalo, vaj či kerlas holji maskar e manush. Akana mek vi e rom sako đes mashkar pende penen cigani pa pende, ke kodi vorba aba but traje maškar e manuš. E pinđarde rom, pevača, sportistura vaj kaver kana vorbin majbut kamen te penen pa lende cigani numaj rom. Anav ciganicira parudino penen savore romenge ande intrego ljuma. Ande nevi vrama akarkaj te trajin e rom akarenle jeke anavesa rom, thaj pa sa rom gindi ke resle anda Indija iaba akarenle kavre anaveca: cigani, gypsi, gitani, tsigani, tzigane, cigano, zigeuner, ...

Pe englezico šib e romen akaren Gypsi, ke gindinas ke resle anda Egipto. E rom ande intrego ljuma maškar sa manuš kamen te akarenle jeke anavesa sar von maškar pende akarenpe RO so pe romani šib gindipe rom/pe romnjako rom. A Srbija e romenge penen cigani, thaj kodi vorba avel anda Grekicko šib katar e vorba Athiganos taj kodi vorba ikrelpe ande intregi Evropa. Maškar amende ande amare forura thaj ande krujalutne gava trajin pand šov romane chapatura: Kelderasha, Arlije, Thamari, Rusicka rom/rusura, rumunicka rom – vlahura, thaj ćergara.

Kelderaši – je grupa Roma koja se bavila kovačkim zanatom najčešće, a tu su bili zastupljeni i zanati kao bakračari, koritari, pletari itd... Žene su se uglavnom bavile gatanjem.

Ime Arlije potiče od turske reči "yerli", sto znači "lokalni", a kao imenica "lokalni stanovnik". Arlije su meštani, starosedoci, koji žive kao i ostali stanovnici u kućama koje liče na njihove, oblače se kao oni, idu u školu. Ne izjašnjavaju se kao Romi.

Nepostojanje kulture, nije nekultura. Zato je kultura tako lepa i dragocena. Napad na kulturu je nekultura. Rome, Južnjake, Slovence ili Islandčane ne možemo posmatrati kao nekulturne, jer nemaju kulturu identičnu kulturi većinskog stanovništva. Kulture treba posmatrati sa stajališta civilizacijskog razvoja, napretka društvenih mehanizama koji štite čoveka i kojima se kultura sama štiti. Romska kultura je raznolika i ne postoji univerzalna kultura, ali postoje atributi zajednički za sve Rome: lojalnost porodici, verovanje u Boga i đavola, verovanje u sudbinu i prilagodljivost na promenjene uslove.

O Romima i njihovoj kulturi govori se, pored ostalog, kao o nečemu što onemogućava njihovo uključivanje u društvenu zajednicu, ravnopravnost, uspešno obrazovanje, zapošljavanje i ostalo. Ako se zadržimo samo na tome, onda, u tom slučaju, iskazujemo negativan stav prema Romima, **zanemarujući** sve drugo.

Naime, kultura jedne zajednice međusobno se prožima sa stavovima većinske zajednice prema manjinskoj, tako da je ta odgovornost zajednička odgovornost. To znači da su za kulturu Roma podjednako odgovorni i Romi i neromi.

Kelderaša – kodo chapato majbut kerleas buća sar e kovača, bakračara, balajara, kuvenas e krandi taj kaver... E romnja majbut drabarenas.

Anav Arlije avel katar e turkicko vorba yerli kaj gindi pe varekaste ko traje pe kodo than. Arlije trajin maškar e manuš ko butari traje pe kodo than, ande penge kera sar e kaver manuš, uravenpe sar von taj piren ande školi. Pa pende penen ke naj rom.

Kana emanushen naj kultura, najmusj te penelpem ke najle sokasha. Anda kodo si e soksha kade šukar thaj bavli. Kana vorbipe đungales pa kultura kod si nekultura. E Romen, Manušen save trajin ande telutne thema, Slovenon thaj Islandčanon naštik te penas ke najle kultura, ke lengi kultura si kaverutni, naj sar e kultura e manushengi kaj trajin ande penge thema. E kultura dikelpa sar e manush paruđonas thaj lel sama pe manush sar paruđol e vrama. E Romengi kultura naj mindik jek, thaj naj jek kultura maškar entregi rom pe ljuma, numaj si but sokasha kaj si jek iaba e rom trajin ande kaver thema: poštulin a familija, pačan ando Del thaj ando beng, pačan ke vareko shinavel o trajo e manushengo thaj pe kaver buća. Pa rom thaj pa lengi kultura penelpe, sar pa vareso so čimukel te len penogo than maškar e gađe, te aven jek sar von, te sićon, te keren bući, taj kaver. Te ashuvasa pe kodo atunći, sikavas ke či kamas e romen, thaj či halnas briga pa akar so.

Kultura jeke chapatosko maškar peske sokasha lel opre vi e sokasha e manushenge maškar save trajin, kade te savora len pengi parcha nade doš. Kodo gindilpe ke pa romani kultura musaj te gindin e rom sar e manush save naj rom.

Kultura je jedna od najbitnijih, ako ne i najbitnija karakteristika čoveka i ljudskog društva, uopšte. Upravo, radi toga, govorimo o romskoj kulturi.

Romi danas nemaju nijednu kulturnu ustanovu ili instituciju. Još uvek nisu stvorene materijalne i druge pretpostavke za razvoj romske kulture, jezika Roma i kulturnog života Roma, uopšte. Kulturno-umetnička društva su jedini oblik i vid kulturnog života Roma. Zadovoljavanje društvenih i kulturnih potreba Roma ne sme zaostajati za zadovoljavanjem potreba bilo kojeg naroda, odnosno nacionalne manjine. Naprotiv, zbog objektivnih razloga, u mnogo čemu, ta nastojanja treba da i nadmašuju uobičajene norme. Kultura Roma ima i neke negativne karakteristike. To su, pre svega, poistovećivanje sa kulturom većinskog naroda i pad kulturnog identiteta.

Dešava se da pod naletom drugih kultura, dolazi do gubljenja vlastitog jezika. Razlog je nepostojanje organizacija ili struktura koje bi se bavile očuvanjem ili unapređenjem kulture Roma, nedostatak materijalnih sredstava za kreiranje kulturne politike. Specifični elementi romske kulture su jezik, muzika, religija, predanja-legende i običaji.

JEZIK

Jezik je jedino "romsko pravo po rođenju". Koliko je važno sačuvati vlastiti identitet i jezik govori i podatak da kada je poznatim umetnicima, Romima, postavljeno pitanje šta misle o otvaranju škola na njihovom maternjem jeziku, odgovorili su da bi svoju decu rado upisali u te škole jer, iako su njihova deca stekla visoko obrazovanje, zaboravila su maternji jezik. Većina Roma govori neku od varijanti romskog jezika.

E kultura si jek mashkae majzuralo sokashi. Vorta anda kodo, trobuj te vorbisaras pa romani kultura.

E Romen ađes naj ći jek katurako than vaj kher. Inke najvrma te vazdelpe opre e romani shib thaj lengi kultura. E chidimata kulturake feri ađes šaj sikaven o romano trajo. E rom musaj te traden angle peska kulturasa sra traden angle vi kaver mnush. Viaba anda kodo e rom musaj vi majbut te anane opre pengi kultura. E romani kultura anel pesa vi čore sokasha. E rom dikeln pe kultura sar e manush save trajin ande kodo them taj kamen te mezin pe lende thaj te len lenge sokasha.

Varekana e rom hasarnas vi pengi shib. Kodo malađolas thaj vi ađes malađol ke naj ko thaj kaj te vazdel opre e rimani kultura mashkar e ternimata, thaj te sikavenlenge ande ke musaj te sićo te vorbin romanes vaj hasajvel leni shib. So anel opre e romani kultura: lengi shib, crdimata, pačape, paramiči taj lenge sokasha.

SHIB

Erokmani shib si jek romano barvalipe sakone bejatos ko kerđol. Kaći musaj te bizin e rom anda kodo kaj lenge shavora ćidanen riomanes sikavel ande so penen e eriša rom kana pušenle so gindin pa školi kaj e shavora saj sićon te vorbin romanes. Von penen ke ande kacave skoli iskirisardov ande minda penge shavoren, ke iaba sile bare školi lenge shavora bisterde pengi shib.

Analiza romskog jezika je pokazala da je on blisko povezan sa indo-evropskim jezicima koji se govore u severnoj Indiji i Pakistanu (Pendžab). Ova činjenica je važna za utvrđivanje geografskog porekla Roma, pogotovo zbog toga što pozajmljenice u romskom jeziku omogućavaju praćenje šeme njihovih seoba ka Zapadu. Romski jezik je jedino što su Romi poneli iz Indije.

Njihov jezik je svedok materijalne i duhovne kulture kojoj su nekada pripadali, a istovremeno sadrži elemente kulture drugih naroda, sa kojima su dolazili u dodir tokom svog dugog i još nedovoljno istraženog putovanja. Svakodnevnom upotrebom, romski jezik je preživio tok vremena i poprimao elemente jezika većinskog stanovništva. Svi Romi ne govore isti romski jezik. On se razlikuje po dijalektu, u zavisnosti iz koje zemlje ili kojeg kraja dolaze.

Romski jezik je primarni jezik većine Roma u Srbiji, mada situacija varira u zavisnosti od regiona. Istraživanje je pokazalo da je romski primarni jezik kod 86% Roma obuhvaćenih ispitivanjem. Većina onih, koji ne govore romski kao maternji jezik, pripadaju mlađim generacijama.

Istraživanje je, također, otkrilo da je romski jezik bolje sačuvan kod stanovništva koji živi u ciganskim mahalama. U ciganskim mahalama je samo jedna trećina izjavila da im je romski maternji jezik, a u naseljima gde dominira većinsko stanovništvo je gotovo polovina ispitanih Roma izjavila da ne govori romski. Romski jezik većinom ima iste glasove kao srpski, osim nekih grlenih glasova. U njemu postoje dva roda (muški i ženski), a imenica ima osam padeža. Pozajmljene reči iz drugih jezika imaju posebnu deklinaciju. Ima tri vrste glagola, a ima slova koja se ne mogu pisati jer ne postoje, ali se izgovaraju na određeni način.

Kana vorbipe pa romani shib sika-daspe ande ke kodola vorbi aven anda indo-evropakaj vorbipe ande Opruni Indija thaj ando Pakistano (Pendžab). Kodo musaj te dikas anda kodo te đanelpe katar resle e rom, majbut anda kodo kaj e vorbi ande romani shib kaj line katar e kaver menush sikaven katar nakenas e rom kana nashletar anda Indija.

Lenig shib sikavel ande soski si lengi kultura thaj lenge sokasha numaj sikavel e sokasha kavere manushenge katar e rom line kodola sokasha sar pirenas katar e Indija đi kaj e Evropa. Sako đes šaj ašunas ke vorbipe ronaes, numaj na romanes sar ande dulmutani vrama kana vorbiplaspe romanes ke ađes line opre but vorbi katar e manush ande savo them trajin.

E romani shib ande Sebrija naj jek ande sako foro, iaba naj kade ande sako regija. Kana rodelpe opre sikađol ke 86 procentura rom ande Serbija vorbi romanes. Majbut mashkar e ternimata si kodola kaj čičanen romanes.

O bušibe sikadas angle ke čači romani vorba si mashkar e rom save trajin ando chapato. Ando chapato feri jek fertaljimashkar e rom vorbi romanes, thaj majubut anda lende vorbi shib ande savo them trajin. Ande romani shib vikade vikade si jek vorbi thaj jek glasura sar ande sirbicko shib, feri ande romani shib si glasura save si anda krlo.

MUZIKA

Muzika Roma je raznovrsna i veoma komplikovana, kako po svom poreklu, tako i po svojim funkcijama u društvu balkanskih naroda uopšte, a posebno u romskim etničkim zajednicama. Prema jednoj legendi, romska muzika postala je ovako: Jednom stvori Bog na leđima Svetog Petra ćemane (violinu). Ne znajući da ima ćemane na leđima, Sveti Petar uđe u jednu kafanu u kojoj je bilo mnogo veselih ljudi, koji kada videše Svetog Petra sa ćemanetom na leđima povikaše:

„Sviraj, sviraj!”

Od njihove galame i vike Sveti Petar se uplaši i počeo da beži. Na vratima mu pade ćemane s leđa, on ga uze i otiđe pravo kod Boga:

- Šta je ovo, Bože?

- Pa to sam ti stavio ćemane, da sviraš ljudima kada su veseli, da se zabave, da se ne bi potukli - odgovori mu Bog.

- Pa kada je tako, onda neka bude više svirača! - reče Sveti Petar.

- Pa ko će da svira? - upita Bog.

- Neka budu Romi svirači - odgovori Sveti Petar. - Neka zabavljaju ljude da se u piću i veselju ne pokrve.

- Neka bude tako - odgovori Bog.

Pa tako i ostade.

CRDIPE

E romano crdipe naj ušoro, sar pa than katar reslas, kade vi pa kod so anel opre mashkae e manush. Jek paramiča penel, ke o romano crdipe reslas kade: Jokar o Del šutas pe suntone Petrosko dumo e violina (ćemane). E suntone petro ċi đanelas ke o Del pe lesko dumo šutas e violina, das ande ande krćimande savi kernas feshta e manush, save kana dikle e suntone Petros a vailinasa po dumo cipisarde:

„Crde, Crde !”

Katar lengo cipepe thaj larma o suntone Petar darajlo thaj kezdisardas te nashel. Po vudar pelas pa lesko dumo leski violina, voj lasla opre thaj gelastar vorta anga Del, thaj pušlasles:

- Devla sosi kado ?

- Me shutem pe čo dumo, te crdes e manushenge kana keren pengi voja, te aven pačivale thaj tena marenpe – penadas leske o Del.

- Mištoj kana kadej, atunči muk aven majbut manush save crden! - pendas o suntone Petar.

- Ko crdela? – pušlas o Del.

- Muk crden e rom, pendas o suntone Petar – Muk von von keren feshta tena marenpe e manush kana pen.

- Mu avel kade – pendas o Del.

Taj kade vi ashilas.

Muzika Roma, u našoj zemlji, javlja se pre svega kao zanat. Stoga su Romi svoju muziku podešavali prema potrebama i ukusu okoline, što dokazuje činjenica da Romi sviraju melodije, pre svega one zemlje u kojoj žive. Tradicija Roma je da se muzika neguje, da se veština sviranja instrumenata prenosi s kolena na koleno i da je ova veština postala jedna od najvažnijih prepoznatljivih znakova romske kulture. Pored tradicionalne, Romi su imali i još uvek imaju veliki uticaj u razvoju flamenko muzike i plesa.

Za romski narod muzika je duhovna hrana i "eliksir" koji je u najvećoj meri pomogao očuvanju romskog bića. Međutim, u ovoj oblasti dolazi do dramatičnih negativnih pojava.

Negativni uticaji drugih kultura i zapuštenost problema očuvanja autentične romske muzike doveli su to romsko "civilizacijsko blago" u fazu kada je neophodno pokrenuti stručnu zaštitu i unapređenje tradicionalne romske muzike.

Na primer, u našoj zemlji, u upotrebi su samo dve ili tri dečije romske pesme.

Pesme starije od 50 godina skoro da se ne mogu čuti, a novokomponovana muzika Roma poprima karakter kiča i šunda.

Romske pesme pevaju neromi i tako skrnave romski jezik koji ne poznaju, a samim tim i celu romsku kulturu.

O crdipe, ande amaro them, dikelpa sar pe anglutni romani buchi. Anda kodo e rom pengo crdipe lisharen sarso kamen e manush save trajin mashkar ame, so sikavel ande ke e rom crden kodola đila kaj ašunenpe ande them kaj von trajin. Ando romano puranipe po crdipe lelas pe sama, kodi buchisićolas pe kathar e pure thaj avil asvri sar angluni buchi mashkar e rom. Paša, purano crdipe, e rom inkren opre o crdipe kaj bushol flamenko thaj koko kelipe.

O crdipe e romenge si sar o habe vaj drab kaj žutisarel te na hasajvel e romani kultura. Iaba po crdipe anelpe opre čore sokasha.

Čore sokasha kavrutne kultarengi thaj bisterddine problemura te inkrelpe opre o romano crdipe Reslas đi kote te šaj penelpe ke e romengo barvalipe, reslas đi kote kaj musaj te lelpe sama tena bisterđol o romano crdipe.

Ande amaro them šaj ašunas feri duj vaj trin shavorikane đila.

E đila majpure sar panvardesh bersh aba vi bisterđile thaj naštik ašunenpe, thaj e neve Romane đila sile kacavo sokashi ke najle šukar ango.

E romane đila đilaben vi e manush ko kaj rom taj kade đungaraven e romani chib ke von či pinđaren e romani kultura.

Tri sestre: Ivanov Marija, Ivanov Ljuba, Rođikov Ruža (s leva) 1956. godine

Romi su, pre dolaska u Evropu, iz Indije krenuli kao pagani i u nauci je više puta isticano da Romi nemaju sopstvenu veru, koju su poneli iz sopstvene postojbine, kojom bi se, među drugim narodima, razlikovali. Romi se brzo prilagođavaju religiji naroda one zemlje u kojoj žive, što znači da Rom ne zna za odanost religiji. Za Rome se, ipak, ne može reći da imaju "sopstvenu" religiju. Oni su, uglavnom, prihvatili veru zemlje u kojoj žive, tako da među njima ima katolika, pravoslavaca, protestanata i muslimana. Jedna srpska narodna poslovnica prikazuje labilnost vere kod Roma:

- Kakve si vere, more?- pitali Roma.

On odgovori:

- Kakve hoćeš, gospodaru!

Međutim, Romi to ne čine zbog odricanja od pripadajuće vere, već što im njihovo ekonomsko stanje ne omogućava striktno izvršenje određenih verskih normi i ritualnih obreda. Oni svoju glavnu veru, koja je mešavina Islama i Hrišćanstva na bazi paganstva, održavaju kalemeći na nju izvesne verske norme drugih konfesija. Sve te elemente oni čvrsto čuvaju i neguju u svojoj veri.

Međutim, nije zanemarljiv broj Roma koji nisu u stanju da prepoznaju svoje konfesionalno poreklo, tj. ne znaju koju veru tradicionalno ili aktuelno ispovedaju. Važnije je, ipak, da se skoro 90% Roma veroispovedno izjašnjava, da su svesni svoje religijske i konfesionalne pripadnosti, bez obzira na kvalitet tog deklarisanja, koje mnogi predstavljaju kao problem ili činjenicu da ih ono često razjedinjuje.

E rom, majsigo sar so resle ande Evropa, anda Indija indulisarde sar e manush kas sas pachape ande majbut alatura thaj andeo bundanglipe majbutivar penen ke e romen nas leno pachape, savo ande penca ana Indija, thaj te na aven sar e manush save trajin ande kadal athema. E rom sigo siđon opre po pachape e manushengo ando them kaj trajin, thaj anda kodo penelpe ke e romen naj lungo pachape. Pa Rom, iaba, naštik penelpe ke sile lengo pachape. Von majbutivar len o pachape anda them kaj trajin, kade ke mashkar lende si katolikura, pravoslavura, protestantura thaj horahaja. Jek sirbicko paramiča sikavel sar si ušoro o pachape e romengo:

- Savo si čiro pachape? – pušle e romes.

Voj pendas:

- Muro pachape si sar tu kames, raja!

Iaba, e Rom kodo či keren anda pachape, numaj kaj lengo barvalipe thaj zurale sokasha kaj musaj te inkren opre nashtik te inkren avri lungo vrama. E rom sar pengo chacho pachape kaj šaj arakađol mashkar o Islam thaj hrišćanstvo inkren opre thaj paruvenles thaj mashkar kodo anen ande vi kaver sokasha anda kaver pachamata. Integi sokasha savore pachamata save đanglolpe ađes e rom inkren sar pengo pachape.

Iaba, naj shudimasko e numero romengo kaj nashtik lensama pengo pachape mashkar kaver, ke či đanen savo pachape si lengo. Kodolestar opramištoj kaj majbut sar injavardeš procentura rom sikaven vareso pachape, đanen so si kodo pachape, thaj ka s lengo than.

Vera većine Roma predstavlja kombinaciju religija društva kojem pripadaju i sopstvenih verovanja koja su sa sobom doneli iz Indije. Odani su Bogu i religija za njih predstavlja način života. Skup propisa i zabrana nazivaju romanipen ono što životu daje 'red'.

Najpoznatiji romski verski praznik (koji se kod nas ne slavi) jeste godišnje hodočašće do Saint Maries de la Mer na mediteranskoj obali Francuske, gdje se odaje počast Kali Sari (Crnoj Sari), između 24. i 26. maja i Sainte Anne de Beaupre u Kvebeku, Kanadi, gde se odaje počast Svetoj Ani 26. jula. Ovi godišnji verski praznici služe i kao društvena okupljanja Roma na koja dolaze mladi i stari, bogati i siromašni.

Svake godine se okuplja veliki broj hodočasnika da bi se postalo delom te atmosfere, da bi se videla i dotakla njihova boginja. Postalo je običaj da se deca krste samo 24. i 25. maja u crkvi ispred Svete Sare. Mladi parovi dolaz iz svih krajeva sveta da bi ispred Sare izgovorili svoje zakletve. Kip se stavlja na kola koja vuku konji i povorka kreće ulicama do obale. Kada skut njene sukne dotakne vodu, svi se bacaju u more u nadi da će im voda, koju je Sara svojim dodirom blagosloвила, doneti zdravlje i sreću. I pored ovakvih originalnih običaja, brojni su primeri Roma koji su primili religije drugih naroda. Ali, iako su iz praktičnih razloga prihvatili veru onih sa kojima svakodnevno dolaze u kontakt, zvaničnoj veri često su priključena i verovanja u natprirodno, u predskazanja i kletve. Ta sujevjerja variraju među različitim romskim grupacijama, ali su, u suštini, važan činilac u njihovim životima.

Pachape majbute romenge sikavelpe ande sar pachape kaj von peren thaj ande leno pachape kaj ande penca anda Indija. Von pachanpe ando Del taj ando pachape kaj lenge sikavel lenge trajoske sokasha. Von penge zakonura akaren jeke anavesa/vorbasa ROMA-NIPEN so sikavel ando trajo jek čačipe.

Maj pindardi romani feshta (kaj amende či slavipe) si piri pe đi kaj Sunto Marija de la Mer po Mediterano talaj mora ando Francuzo, kaj delpe pachiv pe Kali Sari (KLI SARA), maškar 24 thaj 26 majuši thaj ANNE DE BEAUPRE ando Kvebeko, Kanada, kaj delpe pachiv pe Sunto ANI 26 julijuši. Kada bersheske feshti dikenpe sar e vrama kana čidenpe khetane e rom barvale, chore, pure vaj terne.

Sako bersh e but rom cčidenpe khetane feri te šaj azban pengira devleska manushnja. Avilas ande sokashi te bolenpe e šavora feri po 24 vaj 25 majuši ande khangerangla Sunto Sara. Terne manush kaj kamen te lenpe aven te colaharen angla Sara. Lako somno šolpe po vurdon savo crden e gras thaj intergi rom piren đi talaj mora. Kana o agor a cohako azbal o paji, savora šudenpe ande mora, thaj bizinpe ke kodo paji savo azbadas e Sara kesentime si andel e bah taj o sastipe. Vi paša kacave sokasha, but Rom line pachape kavere themenge. Numaj, iaba e rom len kodo pachape tena dičon avri mashkar e kaver manush kasa trajin ande jek them. E rom pachan ande vareso so naj pe kadi ljuma thaj ande armaja. Kodo najande sako romano chapato, numaj sako chapato traji kodlesa khetane.

Romi veruju u svoje moći, kao što veruju i u vidarske moći. Oni se, takođe, bave i proricanjem sudbine, ali isključivo u odnosu na gadže (nerome), što nekima služi i kao izvor prihoda, ali to ne rade među sobom. Vračara je uvek žena koja se naziva chohani - drabardi.

Koncept proricanja sudbine sadrži nekoliko nezavisnih elemenata koji se pogrešno objedinjuju u jednu stvar. Jedan element jeste proricanje budućnosti pod nazivom drabaripe, ili drabarimos. Drugi element odnosi se na vidarske moći, što Romi praktikuju između sebe.

Ovaj element se naziva "savetovanje". Obe ove stvari se zasnivaju na verovanju u natprirodno. Amajlije i talismani su veoma uobičajeni kod Roma, kao zaštita od nesreće ili u cilju izlečenja. Žena-vidarka, koja prepisuje ove tradicionalne lekove, naziva se chohani - drabarni ili drabengi. Neki Romi u džepovima nose hleb kao zaštitu od nesreće ili bibah i duhova koji se zovu mulo. Neki Romi potkovicu smatraju za srećnu amajliju, baš kao što je to običaj i kod drugih naroda. Pošto Romi smatraju da je bolest neprirodno stanje koje nazivaju prikaza, ima mnogo natprirodnih načina za koje se veruje da mogu da je izleče ili spreče. Jedan od metoda za snižavanje visoke temperature jeste trešenje mladice drveta.

Na taj način se groznica iz bolesnika prenosi na mladicu drveta. Drugi metod je da se delovi nekih životinja pretvore u prah i piju rastvoreni u alkoholnom piću, što je uvek praćeno posebnim napevom. Jedno verovanje kaže da je nošenje šape krtice dobro protiv reumatizma, a da šapa šumskog ježa sprečava zubobolju.

E Rom pachanpe ande pengi zor, sar kaj pachanpe ke šaj saščaren. Von kade v drabaren thaj diken so avla majjangle, namaj feri e gađenge (kodolenge ko naj Rom), thaj bute romenge kodo anel but love, numaj kodo e rom či keren mashkar pende. Drabaren e romnja kaj bušon chohani – drabardi.

Kana dikelpo so avla majjangle sa inkrelpe ande jek tahan. Jek agori kaj dikelpo so avla majjangle thaj pa kodo penelpo drabaripe. Thaj kaver agor kaj inkrelpe pe saščarimata, tahj kodo e rom inkren mashkar pende.

Kad agor šaj penelpo ke bushol algatime. Selduj agora anenpre opre po pachape ande kodo so naj pe kadi ljuma. Lobogovura thaj talismanura ašarde si mashkar e rom, te len sama pa lende katar e bezeh vaj te saščon. E romnji savi saščarelkaj penel so te kerel sak nasvalo bushol chohani – drabani. Vareso rom ande posoća piraven manro te len sama pa lende katar e bezeh vaj bibah thaj katar e mule. Varso Rom e petala diken saro lobogovo sar kaj e kaver manush. E rom gindin ke e nasvalima naj kadala ljumake taj akaren la prikaza, anda kodo gindin ke saj saščarelpe sak nasvalipe. E čirešengo kash žuti te peravel e jag kaj e nasvale.

Kade ke sa so s čor pe kodo manush kas si jag perel pe kodo terno kaš. Kaver agor si kana e alatonge kotora pabar-enpe ando praho taj elpe kodi račija ande savi amilpe o praho, tahj musaj te čilaben paša kodo. Jeg agor pale sikavel ande ke kana piravelpe paša peste o punro e cine alatongo anellashipe kana e manushen si problemura e kokalonca, tha e punre e borzokonge sasčaren e manushen kaj si nasvale dand.

Razne vrste lekovitih trava koriste se kao prevencija ili za lečenje mnogih bolesti. Travarstvom se bave podjednako i muškarci i žene. Neke od tih trava zaista i imaju lekovita svojstva, pored već ustanovljenih "natprirodnih" osobina.

But felura čareng e rom inkren ke šaj sashčaren but nasvalimata. Kodola čar kaj sasčaren čiden vi e rom thaj vi e romnja.

Romski bal 1984. godine, Hotel "Jagodina"

U Srbiji, većina Roma je hrišćanske veroispovesti. Ono što se vekovima i kontinentima provlači kao "zajednička nit", bez obzira kojoj veri pripadali, je Romanipe kao religija Roma.

ROMANIPE

Romanipe je romski sistem pravila i vrednosti za obrazac nacionalnog identiteta, romski tradicionalni zakon.

Principi romskog kulturnog identiteta:

Važnije je "biti" no "imati".

Ande Srbija, majbut rom pachanpe ando hrišćanstvo. Kodo kaj anda dulmutani vrama, kaj pandel sa ande jek, akar ande soste pachalpe, si ROMANIPE sar jek pachape romano.

PACHAPE

Romanipe si sokasha save inkren opre e romengo trajo te dičon ke romi, kod si romano zakono.

Kodo sikavel avri e romen katar e kaver manush:

Majfederi "teaves" sar "situ".

Izbor za lepoticu bala, Romski bal oko 1975. godine

Romski bal 1984. godine, Stari "Palas"

Phralipen - bratstvo, uzajamna pomoć, podrška, solidarnost i zajednička odgovornost; kolektivni život (zaštita, sigurnost, kontrola, vođenje, predhodno ustanovljena pravila) nasuprot individualnom životu (nesigurnost, nedostatak zaštite, sloboda, samoustaljena pravila).

Pachiv - vera/verovanje (uključujući veru u Boga), čast, poštenje, pomirenje, poštovanje, poverenje, tolerancija, koja se postiže jedino ako se ova pravila poštuju.

Bax - vera, sudbina, dobra sreća - nasuprot bibax - loša sreća (koja se dešavala kada se prekrše pravila o čistoti; na primer, bilo je zabranjeno govoriti o smrti, zbog toga što bi to moglo izazvati lošu sreću).

Ćačipe - istina, iskrenost, pravda. Užo (čist), nasuprot melalo (nečist), u ovom kontekstu morala su da se poštuju veoma striktna (stroga) pravila, u suprotnom, sledi kazna, čiji je cilj vraćanje ravnoteže u život zajednice.

Porodica = zajednica, zajednica = porodica - u smislu pripadnosti, solidarnosti i zajedničke odgovornosti, koja se takođe manifestovala kao i ritualna blagosiljanja.

Kult starih - o phuro, kao veza sa prošlim iskustvom i modela identiteta (vezano za tradiciju, pretke).

Dualizam - Dobro i zlo jednako postoji u svetu; Del (Bog) i Beng (Đavo) jednako su važni i pojedinac bi trebalo da uzima u obzir i jedno i drugo.

Phralipen – penelpe pa žutipe thaj khetanipe kana varekas šaj žuti o manush tena avel korkoro thaj bi sokashengo.

Pachiv - pachape ando Del, thaj ertipe, mashkar e manush pachape jek jekavreske thaj jek gino tena nakel konik opral e sokasha.

Bah - thaj bibah (lashipe thaj ćoripe) – pa kodo vorbipe kana nakelpe opral e granica kaj si uži, najslobodno te vorbipe pa meripe, ke kodo šaj te anel bibah.

Ćačipe - istina, Užo numaj melalo (prljav), anda kodo musaj tew inkrenpe opre e zurale sokasha, vaj avel e kazna, te paruđol o chapato sarso sas majanglal.

Porodica - Familija - ko si kasko, khetanipe mashkar e rom, sarkana kesentin e pure rom.

O phuro – sar jek drom savo naklas o manush ande pesko trajo, thaj đanglipe kaj siles tala kodola bersh.

Duvripe – lasho taj bilasho kaj si pe lju-ma. Del thaj beng thaj sko musaj te lel sama vi pe jek vi pe kaver.

Romani krisi - (običajna pravda), tradicionalni pravni sistem i pomirenje (ponovno ujedinjenje).

Distributivna pravda, čija je namena ne da kazni onog ko je kriv, već da nadoknadi štetu i osigura pomirenje između strana (svako je bio u pravu na svoj način, ili su obe strane bile delimično u pravu).

Romani krisi – sokasha, thaj ćačipe, kana vareko ertoj e doš thaj pale pandelpe khetane vaj počinel e globa.

Ćačipe - kana e došales globi te počinel e globa thaj kaveres te ertoj e došaleske kana počinela e globa. Kade o chapato avla majzuralo thaj irešo.

Stari "Palas" - Romski bal 1982. godine

U Srbiji, kao i svugde u svetu, Romi ne poseduju istu narodnu nošnju. Svaka skupina - chapato ima svoju nošnju i on najčešće, pored tradicionalnih romskih elemenata nošnje, sadrži i elemente narodne nošnje većinskog naroda. Međutim, romska narodna nošnja uvek mora imati one karakteristične elemente, a to je, pre svega, da su nošnje izuzetno bogate ukrasima. Žensku narodnu nošnju karakterišu duge široke suknje (ciganke - Romani coha), sastavljene iz nekoliko delova ili više slojeva suknji, na kojima, uglavnom, preovladavaju cvetni motivi, kao i košulje sa širokim rukavima (Romano gad - vizikli).

Ande Srbija, sar ande kaver thema ande ljuma, e rom uravenpe sar jek. Sako chapato romano piravel peske gada numaj musaj ande sako chapato te len sama so piraven e rom thaj so piraven e romnja. But chapatura piraven gada soske piraven e manush save trajin ande kodo them. Iaba, e romano uradipe musaj te avel kavershandes sar kaj uravepe e gađe. E romane gada musaj te aven cifravi. E romnja piraven lubge bule cohi (ciganke - romani coha), kaj suvelpe anda majbut cohi, thaj po pohtan mindik trobuj te aven luluđa, ande cifravi farba thaj te piraven vizikla (romano bulo gad)

Preko suknje se, oko struka, nosi šarena marama ili marama načinjena od niske nanizanih dukata. Uz suknje se nose košulje koje su, isto tako, sa šarenim, cvetnim motivima. Na ženskoj nošnji prevladava crvena boja, jer je tradicionalno verovanje Roma da se urok i nesreća odbija mnoštvom vedrih, šarenih boja koje privlače sreću.

Muška narodna nošnja sastoji se od bele, vezene košulje, crnih šara pantalo- na, dubokih čizama i kratkog prsluka. Košulja i prsluk su najčešće izvezeni cvetnim motivima, kao i traka na obodu šešira, koji je, također, deo tradicio- nalne muške romske narodne nošnje.

Orkestar Vlade Lazarevića šezdesetih godina prošlog veka

Običaji Roma odlikuju se posebnošću, ali se ne mogu primeniti na njihovu čitavu populaciju podjednako. Nemaju sva „plemena“ istu definiciju o tome ko su i šta su Romi. Ono što od jedne grupe može biti prihvaćeno kao romsko, za drugu može predstavljati nešto strano. Romska kultura je raznovrsna, sa puno tradicije i običaja, ali sva plemena, širom sveta, imaju svoja sopstvena verovanja i principe. Bilo bi pogrešno generalizovati i pojednostavljivati sve običaje Roma.

Opral e coha po mashkar pandelpe cifravo diklo vaj diklo pe savo suvenpe opre e galbi. Mashkae e cohi piravenpe vi e vizikla. Pe romnjange cohi majbut šaj resadol loli farba, ando romano sokashi penelpe ke kade durarel pestar e bibah, thaj e cifrave gada anen e bah.

E romango uravipe majbut dičol ande parno gad bule bajanca, thaj kale pričoša kalci, e khera musaj te avenle lungi sarathaj po agor musaj sakone romes te avel ...

Romane sokasha naj sar kaj e manush ando them kaj trajin, numaj naj jek či kaj kaver romane chapatura. Sako romano chapato inkrel pesko čačipe. Odo so jek čapato penel ke mištoj kaver čapato šaj penel ke naj. E romengi kultura naj kajgodi jek, numaj sako čapato pachal, taj inkrel opre peske sokasha. Bezehi te penelpe ke intregi rom traji jeke trajosa akar ande savo them te trajin.

Uprkos tome u šta neke grupe veruju, ne postoji ni jedno pojedinačno pleme koje sebe može nazvati "pravim" Romima. Reč "običaj" ne postoji u romskom jeziku; svi oblici i norme ponašanja, koje se tradicijom prenose, oni tumače rečima: "Naši stari su tako radili i mi radimo tako. Tako treba da bude". Pa ipak, običaji prate Rome od kolenke do groba i to:

- običaji o rođenju deteta
- svadbeni običaji
- rođendani
- imendani
- posmrtni običaji
- pobratimstvo i posestrinstvo
- krsna slava (Đurdevdan, Petrovdan, Velika Gospojina, Sveta Petka-Paraskeva, Sveti Arhangel Mihail, Sveti Nikola)
- godišnji praznici (Badnji dan, Božić, Vasilica, ispraćaj zime o Svetom Atanasu - 31. januar, Marta, Poklade uskršnjeg posta, Todorova subota, Tetka Bibija, Lazareva subota, Veliki petak, Uskrs).

Za svakog Roma porodica je od temeljne vrednosti. Pojedinaac, kao takav, manje je važan. Ovo bi se lako moglo potvrditi posmatranjem romskih običaja, pozdravljanja i međusobnog upoznavanja. („Sar si cho fajto?“, ne pita se „Kako si ti?“, već „Kako ti je familija?“) ili pri prvom upoznavanju dvojice Roma pita se: „Ko san tu?“ („Ko si ti?“) pritom se misli na pleme "Vicu", a ne na njegovo lično ime. U slobodnom prevodu: "Od kojih si ti?". Lice bez porodice manje je prestižno i drugačije se posmatra u zajednici od lica koje ima porodicu. Ali to nije značilo da su lica bez porodice isključena iz zajednice. Naprotiv, o takvim licima brinu drugi. Postupanje prema starijim Romima je krajnje humano i na zavidnom nivou.

Ande ljuma naj ći jek romano ćapato pa svao šaj penelpe ke inkrel majbut e romenge sokasha. E vorba sokasha bari ćuda kaj si ande romani shib, ke intregi rom penen pa kodo: „Amare pure kernas kade thaj vi ame keras kade akana“. Vi kade vi kade sar kamel te lel o manush kadla buđa e romen si sokasha kaj inkrenle dekatar e vrama kana kerđon ċi po meripe:

- kana kerđol o bejato
- abav
- lengo đes
- anavesko đes
- prahope
- pralipe thaj penipe
- Slava (Đurdevdan, Petrovdan, Velika Gospojina, Sunto Petka – Paraskeva, Sunto Arhangel Mihailo, Sunto Nikola)

Sakone romeke leski familija si majbaro barvalipe. Vareko ko si korko naj kade irešo. Kado dićolpe kana dikenpe e romane sokasha, kana vareko kamel te sikavel pachipe pušel („Sar si cho fajto?“, voj ći pušel Sar san?, numaj Sar si ći familija?) vaj kana pindardon duj rom von pušen jek jekavres: „Ko san tu?“ gindipe po chapato na pelesko anav. Kana kamen te parujen pe romani shib: „Katar save sa tu?“. Rom kas naj familija naj kade irešo ando chapato thaj pe leste kavershanded diken e kaver rom. Numaj kodola rom trajin ando chapato khetane kabvere romenca. Pa kodola rom kaver rom brigin thaj len sama pe lende. Pe phure rom sako jek rom musaj te dikel sar pe pesko majangluno nipo.

Ne postoji ni jedan slučaj u romskoj zajednici u kome je porodica smestila starijeg Roma u neku instituciju. Solidarnost je osnovni princip u romskoj porodici i zajednici. Ona je razvijana kao strategija preživljavanja i funkcionisala je kao takva, ne samo kao svakodnevna, nego mnogo više u vanrednim situacijama.

Primećeno je da se Romi obraćaju jedni drugima sa: prala - "brate" i pene - "sestro", što je izraz osećanja pripadništva istoj etničkoj zajednici. Porodični odnosi su veoma naglašeni zato što na njima počiva snaga i status grupe u okviru plemena. Lako je razumeti zašto Romi iskazuju svoju želju za "velikom porodicom" čak i u pesmama i molitvama. Brakovi bez dece se smatraju nesrećom i često se završavaju razvodom.

Romi se ne kunu Bogom, već roditeljima ili članovima porodice koji su im najdraži. I danas je tako! Ako je neko hteo da mu se veruje samo bi rekao: te merel muro - dad ili „Kunem se svojim ocem!". Odmah se zna da je, u tom slučaju, ono što je izrečeno sušta istina.

Ukoliko neko od rodbine zavede ženu iz kruga porodice, to se smatra smrtnim grehom. Ni rodbina ga više ne prima u svoje društvo. S obzirom na činjenicu da Romi u vrlo ranom dobu stupaju u brak i kao vrlo mladi nemaju ni zaposlenje, ni poseban stambeni prostor, dakle, nemaju mogućnosti da zasnuju svoj dom, oni su prinuđeni da žive u istoj zajednici sa roditeljima, u većini slučajeva sa roditeljima mladoženje.

Đi pe ađes ći đanelpe ke vareko das peske phures ando kher kaj trajin e pure manush kas naj khonik. Jek pa jekavreste musaj te len sama thaj te žutin jek jekavres kodo si angluno romano sokashi. Kado sokashi naj ađesutno nauaj kade sas ande majdulmutani vrami kana sas opra pares.

E gađe dikle ande ke e Rom jek jekavres akaren: Prala - brat vaj phene - sestra, kodola vorbi sikaven katari ko anda savo chapato. Sar traji jek familija musaj te avel po angluno than ke anda kodo dikelpa kao si kaj ando chapato. Ušoro si te aćarelpesostar e Rom kamen te avele bari familija mek vi ande đila thaj ande ruđimata. Kana e terne romes thaj romnja butari najle bejato gindipe ke nas le bah thaj kodola terne rom pala kodo majbutivar mukenpe.

E Rom ći denpe armaja ando Del, numaj ande pengodad, dej vaj ande pral vaj pen kas kamen majbut. Vi ađesi kade. Kana kamel vareko te paćalpe leske feripenel: te merel muro dad. Minđa đanelpe ke ći hohadas, thaj kodo so pendas paćalpe leske.

Kana vareso Rom kamel te lel romnja ko si lesko paše nipo kodo ando chapato naj slobodo thaj pe kodo dikelpa sar pe majbari doš. Ći lesko nipo majbut ći kamel te kacavo manush ashol ando chapato. Sar e rom opra terne len romnja thaj ande kodi vrama najle bući thaj kaj te beshen (trajin khetane) ke najle khatar von musaj te trajin khetane penge niponca, majbutivar kaj e romeski familija.

Time se stvara tip tzv. proširene porodice koja je karakteristična, ne samo za patrijarhalnu porodičnu zajednicu, nego i za siromašne slojeve. Karakteristično je za proširenu porodicu postojanje autoriteta starešine domaćinstva (najstariji u porodici, najčešće otac), pa se ta porodica može nazvati tipičnom patrijarhalnom porodicom. Romska porodica je inače brojna, prosečno sa četiri člana, a često i sa sedam i osam članova. Među brojnim članovima domaćinstva najviše je dece. Muškarac, kao »hranitelj«, u porodici donosi odluke, dok je ženi ostavljena uloga majke i odgovornost za podizanje potomstva.

Položaj romske žene određen je »narodnim pravom« (običajem). Romkinje se udaju veoma rano i uglavnom žive u porodici u kojoj vladaju strogi patrijarhalni zakoni. Supruga, koja je to postala kao dete (udaje se kada joj je jedva 12-13 godina), prihvata dužnosti u porodici, od kojih je najvažnija, rađanje. Bez obzira što će to rađanje biti često, Romkinja time neće biti nezadovoljna, kao što se to može često sresti u nekim drugim etničkim grupama. Kada postane majka, Romkinja dobija viši društveni položaj i ugled u porodici, a starenjem postaje pravi autoritet u svojoj porodici. Ako je njen život ispunjen samo rađanjem dece, ona će decu voleti, a hranioca dece poštovati.

Na svu sreću, takvi običaji su izgubili smisla u novije vreme tako da se ženska deca udaju u zrelijim godinama tj. između 18 i 22 godine starosti. Takođe se Romska zajednica otrgla od zastarelih običaja da se školovanje zabranjuje ženskoj deci, tako da su zahvaljujući emancipaciji žene daleko više cenjene u porodici nego ranije.

Kade kerelpe bari familjija kaj si pinđardi kaj e Rom thaj ande kacave familiji algatipe o majpuro Rom, kadej vi mashkar e čore manush. Musaj ande kacave familiji te algatipe o maj phuro – o dad. Ande Romani familjija mindik si but đene, majbutivar pandđi kaj ohto. Mashkar lende majbuti shavora. Rom sar vareko ko inkrel opre peska familija voj sikavel sakone jekeske anda lende ko so trobuj te kerel, mek e romnji dikel peski buči thaj dikel pe shavora.

E romnjango tan dikado si e romane sokashenca. E romnja len romen opraterne thaj majbutivar trajih kaj penge rom save trajin penge dadenca. E romnjilel romes kana perel dešudujđi kaj dešutrin bersh thaj mindar sićol te gindi pa familijathaj pa kamnipe sar peske romeske pe ljuma anela cine bejatos. Lako trajo bizipe pe kodo te anel pe ljuma cine bejaton anda kodovoj kamel e shavoren, thaj peske romeske del bari pachiv.

Pe bari bah kacave sokasha ande amari vrama hasajle, thaj akana e romnja len romen kana sile karing dešuohto - 18đi kaj e bištaj duj bersh - 20. Kade e romane chapatura ande amari vrama majbut muken e romnjan te sićon taj akana e romnjan majfeder diken ande familija sar majinti.

Odnos prema deci koji je, takođe, vrlo specifičan i kod očeva, kao da je najvažnija spona u bračnim odnosima Roma. Opšte je uverenje da »Romi najviše na svetu vole decu«. Ovo uverenje proističe, između ostalog, i zbog toga što je gotovo nezamislivo videti romsku porodicu bez dece i što je uočen izuzetno toleratan odnos starijih prema mladom naraštaju.

Iskazivanje ljubavi prema deci svojstveno je i muškarcima i ženama, mlađim i starijim. Romska deca se ne kašnjavaju, ne bar tako drastično kao deca iz nekih drugih slojeva i najčešće posmatraču izgleda da su romska deca prezaštićena. Ovaj »zaštitnički« stav prema deci ne traje dugo. Već posle 10-te godine on se menja i od dece se očekuje da se ponašaju kao odrasli. Tada počinju planovi o udaji ili ženidbi, kao i planovi o načinima sticanja sredstava za život.

U novije vreme situacija je drugačija, što se tiče izbora partnera. Mladi ljudi sami biraju partnere i u bračne zajednice stupaju iz ljubavi, te se odnos supružnika znatno menja. U tim porodicama žene imaju drugačiji status. Nisu u podređenom položaju. Nasuprot tome, žene imaju prilično važnu ulogu u porodici, koja dopunjuje ulogu muškaraca.

U porodicama Roma, jelo i kuvanje su stvari kojima se posvećuje velika pažnja. Romi su, upravo zbog toga, poznati kao veliki gurmani. Muškarci, koji su radili kao muzičari, što je jedan od osnovnih romskih zanata, pošto bi u toku dana bili slobodni, rado bi ispraćali svoje supruge na pijacu, nosili im korpe i usput, zavisno od kupljenih artikala, planirali predstojeći obrok.

Pe bari bah kacave sokasha ande amari vrama hasajle, thaj akana e romnja len romen kana sile karing dešuohto - 18 đī kaj e bištaj duj bersh - 20. Kade e romane chapatura ande amari vrama majbut muken e romnjan te sićon taj akana e romnjan majfeder diken ande familija sar majinti.

Kana vorbipe pa shavora vi pa lende e rom majbut gindin sar e kaver manush. Kastar godi pe ljuma te pušelpe e Rom majbut kamen e shavoren. Kod si anda kodo ke opra paresi te arakelpe romani familija kas naj shavora thaj kaj e pure pe shavora diken opra kovle ilesa.

Kana e rom kamen te sikaven ande e shavorengē kaći kamenle kdo sikaven savora anda familija. E romane shavora vi kana došalej lenge nipura ći globinle, thaj anda kodo e gađe gindin ke e romane shavora trajin opra mishto. Numaj kana e shavoa peren 10 - desh bersh lenge nipura mangelendar te sićon sokasha sar e bare rom. Atunći kezdin te roden e shavorengē romnja thaj e romnajngē romes, thaj vi kodo so kerna kodola terne manush ando trajo.

Ande amari vrama naj sar majinti, majbut e nipura naštik pe sila te traden opre e ternimaten te lenpe iaba ći kamenpe. E ternimata korki alon kasa kamen te trajin thaj kasa kamen te keren pengi familija. Ande kacave familiji e romnjange majbut pachalpe thaj e romnja majšukares trajin sar majinti. Kade ande amari vrama e romnja šaj žutin penge romen.

Od novca zarađenog u toku noći (u slučaju da je bilo dobrih mušterija) pravili su carske ručkove. Sve same đakonije, pa još i šampanjac pride (iz plehaneh lončića). Kada bi se uveče našli ili imali pauze između svirki, uvek bi jedno drugoga zapitali: šta ste danas kovali? Odgovori se najčešće mogu nazvati pravim malim takmičenjem. Svaki od njih bi, punih usta, ponosno govorio svoj tekst: „Što je moja žena skuvala sarmu...“, „Majka zna da napravi takvu supu...“ itd. I zbog toga su često i odbijali veoma dobre ponude koje ne bi bile vezane za mesto boravka s obrazloženjem: „Izvinite, molim vas, ja to ne mogu, ne podnosim strana jela“. Romi, kad nisu imali šta da jedu, postili su, a kada su imali šta da pristave na šporet, onda su praznovali.

Na vrhu njihovih jelovnika stajao je đuveč sa goveđim ili svinjskim pečenjem, sarme i noklice za đuveč. Među omiljenim jelima nalazili su se i trganci sa kupusom, odnosno testo sa krompirom, pače (pihtije), kulen, bumbarići. Posle velikih praznovanja usledila bi, sutradan, glavobolja koju su uspešno lečili kiselom čorbicom od iznutrica i supom od kupusa. Njihove su žene čitava imanja skuvale u loncima, jer su Romi živeli s geslom: „Niko pod glavom neće odneti ni novac, ni kuću“.

Još i dan danas imaju običaj da samo svojim dobro ugojenim sunarodnjacima kažu - dobro izgledaš -, jer njihova sudbina je bila da im se boljitak ogledao u povećavanju telesne težine.

Ande romani familija po habe thaj pipe delpe bari sama. E Rom anda kodo ireša kaj kamen but te han thaj te pen. E Rom kaj butari kerde buchi (crdenas) - ke kodi buchi majbut rom kerenas, kana sasle slobodo vrama, penge romnjaca đanas po pijaco thaj piravans lenge korpi, thaj vorbinas so te ćiraven lenge.

E love so line mek crdenas angluni rat, majbut haljarnas po hamasko thaj kernas rajicka mesalji. Kernas kući habenata thaj mol opral kod o (e mol penas anda cine kuća vaj anda brađa po pande kilaki). Kana e rom kaj crdenas resađonas mashkar pende raćanca mindik pušenass jek jekavres: So ćiradan ađes?. Kodolencia ašarenaspe mashkar pende. Sako penelas pesko: Muri romnji ćiradas takartura... Muri dej đanel te ćiravel kacavi zumi... thaj kaver. Anda habenata butivar e rom ćikamens te crden ande kaver forura thaj penas e manushenge: Ertosaren me naštik te hav kodola habenata pa save ći đanav. E Rom kana nasle sote han, rebđinas pe , numaj kana sasle so te ćiraven atunchi kernas feshti.

Maj but eromnja ćiravna habe kaj bushol Đuveč e guruvane masesa vaj balane peke masesa, takartura thaj teceja. Mashkar but habenata sas vi šahenca humer, vaj humer kolopirenca, pehtiji, rinzi thaj kaver. Kana kernas feshti kaver detearin e romen dukalas lengo šero thaj te trazonpe avri e romnja ćiravnas šukli zumi. E romnja ćirade penge romenge varekana intrego barvalipe, ke e rom trajin ando gindo: Konik pe kaver ljuma ći ingerdas ći e love ći pesko kher.

ROĐENJE DETETA

Kada se dete rodi, "uvodi" se u svet presecanjem pupčane vrpce. Prvo mu se na glavu stavlja crvena krpa, a zatim mu se crveni vuneni konac vezuje oko ruke i pravi mu se crvena amajlija. Sve se to radi da mu se osigura srećno detinjstvo i da se zaštiti od uroka. Posle sedam dana odredjuju sudbinu deteta i majka ne sme da spava te noći, "da detinja sreća ne bi zaspala". Prema predanju, suđaje žive na dvoru kraljice Kasali, koja "tka košulju dobre sreće". Zajedno s kraljicom one su sagradile dvorac gigantske ptice Carani, koju proguta vatra svakih 999 godina, a ona se onda ponovno rađa iz pepela, kao Feniks. Novorođenče treba najpre da posisa desnu dojku, zato što je u romskoj tradiciji desna strana "dobra strana", srećna, prava strana. Mnogobrojni običaji prate život deteta do puberteta, kada se raznim obredima uvodi u svet odraslih. Zajednička im je odlika da jednako uvažavaju i novorođenče i onu koja ga je na svet donela - majku. Čin rođenja, otac proslavlja tako što se obilazeći rodbinu sa prijateljima, veseli sa njima. Romi obično imaju tri imena. Prvo zna samo majka. Daje se detetu pri rođenju. Cilj je da se zbune zli duhovi tako što će se od njih skrivati pravo ime deteta. Drugo se koristi u zajednici, a treće je često hrišćansko i koristi se samo pri kontaktu sa neromima.

Mek vi ađes e romen si sokashi te penen penge pralenge kaj si baro per - šukares mezis more - ke lengi dolga sas te dičon avri kas si majbaro per kod sas maj irešo.

BIANDIPE SHAVORENGO

Kana kerđolas o cino bejato, pe ljuma anelas les leski dej kade kaj šinenas lesko... P lesko šero šuvenas lolo kotor, atunchi pe lesko vas pandelas pe loli dori tena denles jakalo thaj kernas leske lolo somno. Sa kodo kernas te aveles bari bah de cinara taj ando trajo. Pala efta đes penelpe soski dolga avla kodole shavores thaj kodi rat leski dej naštik te sovel, tena soveltar e shavoreski bah. E purane paramiči penen ke ande Krajicko kher trajin e chohane kaj e Kasali, kaj kerel e bahtale gad. Khetane a krajasicasa von kerde bari vila pe bare ćiriklja Carani, kaj nakavel e jag sako 999 bersh, thaj atunchi kerđol pale anda praho. O bejato musaj maj-sigo te pel peska dako tud pa stungo ćući, anda kodo ke e romane sokasha penen ke e stungo rig mindik laši rig. Kethanes inkren e voja vi e bejatoske vi leska dake. E bejatosko dad pirel krujal kaj peske nipura thaj kerel peski voja. E rom majbutivar ingren vi po trin anava. Angluno đanel feri leski dej. Kod anav delpe čim kerđol o bejato. Kodo e rom keren te hohaven e chohanen kad kaj garaven lestar o čačo anav e bejatosko. O kaver anav đanen savora ando chapato, thaj o trito si anav a kangerako kaj đanen e gađe.

Romska svadba u Jagodini 1935. godine

SVADBENI OBIČAJ

Tradicija stupanja u rani brak kod Roma sve se manje održava. Tako da se u novije vreme ženama ne nameće bračni partner po volji roditelja već je ženama omogućeno da same biraju bračnog druga. Najčešće, to su nezakonite bračne zajednice, jer se čin venčanja odvija u okviru zajednice. Međutim, ustanovljeno je da se u novije vreme sve češće sklapanje braka legalizuje (venčanje kod matičara).

ABAV

E romane sokasha kana getojpe o abav sar kana bisterđile. Kade ande amari vrama e terne manuš majsig sar so lenpe korki alon romnja vaj romes, thaj na sar majinti kana e phure alons. Majbutivar abav mashkar e ternimata kerenas e pure ando chapato thaj naj ande iskirime ande thrmeski kenjva. Numaj ande amari vrama so majbut abava kerenske thaj e ternimata iskirinpe ande themengi kenjva (ande komuna)

Romska svadba u Jagodini tridesetih godina XX veka

Romska svadba u Jagodini dvadesetih godina XX veka

Romska svadba u ulici Tanaska Rajića oko 1952. godine

Romi su pre sklapali brakove samo između sebe. Praksa endogamije (brakova u okviru plemena), koja je i danas rasprostranjena, deo je romske tradicije. Stupiti u brak s nekim ko nije Rom, nekada je značilo isključenje iz romske zajednice. Taj okrutni običaj, međutim, bio je i način samoodržanja.

Do žene se dolazilo kupovinom, razmenom ili, ponekad, mada retko, otmicom. Običaj kupovanja žena imao je izvanredno jak uticaj na život Kalderaša i Gurbeta i skoro ih je izolovao od drugih romskih plemena. Cena plaćanja neveste zavisi od njene lepote, vrednosti, bogatstva porodice.

To nije nikakva trgovina, nego samo simboličan način izražavanja poštovanja prema čistoti, to jest prema očuvanju nevinnosti neveste i čuvanju neveste od strane njene porodice. Tradicionalno se praktikuje u zlatu, jer zlato predstavlja vrednost i simbol časti i čistoće. U većini slučajeva, mlada se ne može ni kupiti, sve zavisi od roditelja, što znači da mladenci ne biraju suprugu, nego ga biraju roditelji i to predstavlja veliki problem. A to znači brz brak, još brži razvod.

Postojao je i tip braka koji se nazivao "razmena sestara". Porodice su razmenjivale neveste, što je sa novčanog gledišta (izraženog u ducatima) značilo da svako dobija onoliko koliko daje. Međutim, pošto nije uvek bilo moguće izvesti ovakvu razmenu, s vremenom je ona postepeno zamenjena direktnom kupovinom i vrlo visokom cenom. Ako obe porodice smatraju da cena neveste odgovara, onda roditelji obe strane postaju prijatelji; ako se cena smatra preteranom, onda roditelji neveste postaju "stranci" za mladoženju i njegovu familiju.

E rom majinti kernas abava feri mashkar pende ando chapato. Mek vi ađes kacave abava ašile mashkar e rom. Kod sokashi žutisardas e romen te inkrenpe đipe ađesara.

Mashkar vareso chapatura e romane, e romnjan biđinenes, paruenas (denas bora thaj lenas bora ande jek vrama), vaj varekana vi čorenas (kapinas) a bora. Te činen e romnjan majbaro sokashi sas kaj e Kelderasha thaj Gurbetura anda kodo kaver romane chapatura či inkrenas le sar ireša chapatura. E bora počinenes kači kači si laki familija barvali, kači šukar si thaj kači arniko.

Kodo naj biđinipe, numaj feri anav kodo sokashesko kaj sikavel kači trobuju omanush te lel sama po užipe, pe bora ko užipe katar laki familija. E boran majbutivar počinenas ane somnakaj, ke os omnakaj sikavel užipe thaj barvalipe. Majbutivar a bora naštik te počinen avri, anda kodo ande amari vrama e ternimata korki alon kasa pandenpe ande pengo trajo. Kana e ternimata siđaren te lenpe opru sigo vi mukenpe.

Sar kaj pendam majanglal ande dulmutani vrama sas pandimata mashkar e ternimata kaj bušon parudipe e penengo. Duj familiji paruenas e boran, thaj kana dikelpo ando somnakaj (galbi) ko kađi das kači vi boldelpo leske palpale. Numaj sar feri cera đene shaj kede kacavi buchi sarso naklas e vrama kado sokashi vazdaspe opre thaj počinelas sako peska bora. Kana selduju familiji ashonas opre kači trobuju te počinelpe e bori atunči e pure aven hanamiki; numaj kana nashtik vorbinpe pa počin atunči a borake phure aven sar gađe thaj kde diken pe lende savora anda shaveski familija.

Cenu, u većini slučajeva, određuju drugi a ne roditelji, sto znači zvanice.

Svadba je kod Roma značajan obred kojim se zasniva brak, koji je, u osnovi, više društveni nego individualni čin. Svadbi prethodi prošnja neveste. Provodadžije prethodno obave dogovor o prošnji. Na prošnju se nosi zlatni nakit. Tom prilikom se ugovara datum svadbe i pojedinost oko toga. Ukoliko bi mlada pre svadbe pobjegla za mladoženju, naknadno bi se pravio "mir" i ugovarala svadba.

Takvi slučajevi su se često završavali i bez svadbe, ili bi svadbu pravili samo roditelji mladoženje, jer mlada nije dobila blagoslov od svojih roditelja. Svadba je obavezna, ali u slučaju kada mlada ne pita roditelje za odobrenje teško dolazi do pomirenja. U većini slučajeva, mladoženjini roditelji moraju platiti veću cenu pa, u takvim slučajevima, nekada takvo sklapanje braka završi i krvavo.

Na dan svadbe, kod mladoženje se okuplja svadbena povorka koja odlazi po mladu. Kod mlade su njeni gosti, bliža familija, prijatelji. U tradicionalno romskoj svadbi, u nekim krajevima, mladoženja ulazi u kuću mlade i „prstenuje“ mladu. On kleči na levom kolenu, a mlada na desnom, okrenuti licem licu. U jednoj posudi se nalazi voda, maramica, a ispod maramice prsten koji mladoženja poklanja mladi. Mlada i mladoženja stavljaju ruke ispod maramice, mladoženja joj stavlja prsten, a zatim se u vazduh baca maramica i voda iz posude, sve za sreću mladenaca.

Kači trobuj o hanamika te počinel penen kaver thaj na e borake nipura.

Abav kaj e rom si baro đes ke duj terne manush pandenpe khetane, thaj majbut o abav kerelpe anda chapato na anda kodola ternimata. Majsigo sar o abav dauj familiji vorbinpe thaj ande kodo đes kana keren mangajipe a bora den angrushči. Kana keren mangajipe majbutivar a bora den somnakaj. Pe kodo đes shinavelpe e đes kana kerelpe o abav thaj vorbipe pa abaveske sokasha. Kana e bori majsigo sar o abav nasheltar e shavesa, pa avreso vrama kana erton jek jekavreske e familiji kerdovpe o abav.

Kana dogodilpe te nasheltar e bori butivar e hanamiki čina či kernas abav, ke e boraki familija atunchi teledikli mashkar o chapato, thaj a bora lake nipura či kesentisarde. O abav kaj e rom musaj te kerelpe, numaj kana e bori naj kesentime katar peske nipura atunči nashtik te ertojpe lake. Kana e shaveski familija musaj te počinel majbut, butivar po agor kodo panglipe mashkar e ternilata anelas vi mudaripe.

Po abav e shaveske nipura čidenpe khetane thaj indulin savora pala bori. Kaj e bori čidenpe lake nipura thaj lake amala. Mashkar e rom kana o shavo resel kaj e borako kher voj rodel a bora thaj dela angrushči. O shavo del pe čači čang, e bori pe stuno thaj dekenpe ande jaka. Ande jek lavori perelpe pajesa taj tala parno kendevo šavelpe e angrušči savi o shavo del a borake. E bori thaj o shavo shon peske vas tala kendevo, o shavo shol pe lako naj e angrushči, thaj atunchi šudel opre o kendevo thaj kodo lavori e pajesa, sa pe lengi bah.

Kum stavlja komadiće hleba na njihova kolena i posipa ih solju. Mladoženja ustima uzima hleb sa kolena mlade, a ona sa njegovog. Dok jedu hleb, kum peva: "Neka vas prati dobra sreća, čak i da hleb i so postanu neprijatelji, vi živite u sreći i slozi". Posle toga, mladoženja izlazi iz kuće, mladu izvodi brat.

Mladoženja ili kum, simbolično, da drugi ne vide o kojem iznosu se radi, daje novac bratu mlade i svatovi odlaze na svadbeno veselje, koje može da traje i po nekoliko dana.

Na veselju se prvo svira kolo koje povede svekrva, zatim se menjaju ostali članovi familije.

Pri tome se muzika bogato nagrađuje novcem. Najviše se sviraju meleodije za igru, tradicionalno romsko kolo.

U romskoj zajednici, nevinost je ključna za neudatu ženu. Radi toga, kod mladoženje, ujutru rano, pre svitanja, pale se vatre i svira muzika da probudi mladu. Pale se košulje u znak radosti što je mlada bila "čestita". Ako mlada nije bila "čestita", veselje bi izostalo, često se i izrodi u svađe i tuče, a nevesta bi se vraćala roditeljima.

Danas je nešto više brakova koji se sklapaju između Roma i neroma. Međutim, smetnja sklapanju braka nije samo etnička pripadnost. Kod Roma su vrlo značajne rodbinske veze i one, ako postoje, predstavljaju glavnu smetnju za sklapanje braka.

O kerestapo šol o kotora e manreske pe lenge čanga taj pe lende šorel lon. O shavo lel jek kotor manro pa boraki čang, thaj voj pa leski. Mek von han manro o kerestapo čilabel Te žutitume o Del tahaj te aveltume bari bah, mek vi atunči kana o manro thaj o lon čavna pe jek čači rig, tume trajin bahtale thaj bi hamsko. Pala kodo o shavo đaltar avri anda kher thaj a bora anel avri lako pral.

O shavo vajo kerestapo, tena diken e kaver manush e borake prales počinen (denles love) thaj savora khetane đaltar po abav kaj šaj avel vi po duj trin đes.

Po abav majanglunes crdele thaj angluni kelel e shaveki dej, atunchi parudon e kaver nipura.

E rom kaj crden kodo đes kana kerelpe o abav len e but love. Majbutivar crdenpe čila mashkar save šaj te kelen, romano kolo.

Ando Romano chapato, po angluno than inkrelpe užipe kaj e bori. Anda kodo koran deteara pabarelpe bari jag taj crdel e muzika te đungavel a bora. Pala kodo pabarenpe e gada kaj sas e bori uži. Kana e bori naj uži e romengi voja pađolas minda, thaj atunchi avnas ari hape thaj mudarimata, a bora lake nipura ingrenas khere.

Ađes but panglimata si mashkar e rom thaj e gađe. Numaj kacave panglimata opra parej, ke e gađe pe rom diken kaver manush. Kaj e Rom opra sama musaj te lelpe kosi kasko nipo ke anda kodo nashtik sako te lel kas kamel.

To se još usklađuje i prema konfesijama kojima Romi pripadaju. Tako, svi Romi muslimanske vere pridržavaju se propisa Kur'ana, a svi hrišćani odredaba hrišćanske crkve.

POSMRTNI OBIČAJI

Smrt, pored rođenja, jeste jedan od ključnih događaja na životnom putu ljudi. Ona je individualna tragedija, zatvaranje biološkog kruga i uronjavanje u "plavetnilo neba". Istovremeno, ona je i osoben lični i društveni čin, koji nam otkriva ekonomski, klasni, običajni, verski i etnički status osobe koja je umrla. Predsmrtni, smrtni i posmrtni običaji stvaraju kulturu smrti.

Posmrtni običaji potiču iz mnogih verovanja i praznoverica. Konkretnan pogrebni čin je obično onakav kakvoj je veroispovesti pokojnik pripadao, šta nalaže (islam, katoličanstvo, protestantizam...), ali, pored toga, postoje i običaji koji su vezani za verovanja Roma od kojih je najjače verovanje u vampire.

BIBIJAKA I CRNA SARA

Među mnogim običajima ističu se svečanosti vezane za Bibijaku i Crnu Saru, koje obe vode poreklo od indijske boginje Durge. Njih slavi samo nekoliko plemena (Gurbeti, Kalderaši, Kalesi).

Bibijaka je božanstvo koje živi u šumi ili u visokim planinama, veća je od običnih smrtnika i blista kao da je od suvog zlata. Leti nevidljiva noću, ulazi u kuće i čerge i prikazuje se samo izabranoj nekolicini poštenih ljudi.

E rom kas si pachipe ando horahano sokashi von pachan enge numaj eRom kas si pachipe ande hrišćansko kangeri pachanpe lenge thaj inkren lenge sokasha.

PRAHOPE

Meripe, paša kodo kana pe ljuma resel o bejato, po drom kaj bušol trajo sikavel bah vaj pariipe. O prahope sikavel pariipe jeka familijako thaj lenge majpaše nipongo. Kana kerelpe prahope atunči dičope kači kamenas kodole manushes, soske sas leske soksha, thaj sikavel lesko barvalipe. Meripe thaj prahope si duj pare soksha kaj maškar e nipura anen feri briga tahaj rojipe.

E sokasha kana vorbipe pa prahope aven katar e pachamata. Prahope jeke manushesko kerelpe kade te inkrelpe leski voja ande soste pachalas, numaj akar ande soste te pačalas mashkar e rom opra baro pachape si ande chohane.

BIBIJAKA THAJ KALI SARA

Mashkar e but sokasha ari dičol e pachiv kaj delpe pe Bibijake thaj Kali Sara, tahaj slduj pangle si a Indijake devleska manishnja Durga. Pachiv Bibijake thaj Kali Sara den feri E Gurbetura, Kelderaša thaj e Bugara.

Bibijaka – penelpe pura manushnjake kaj traje ando veš vaj ande bare planine, ari dičol mashkar kaver manush taj pabol sar kana anda užo somnakaj si. Milaja čidičol račasa, ande đal ande kherathaj čergi thaj sikađol feri lashe/čače romenge.

Zamišlja se kao bogata i prelepa, nikad ne govori, ne jede, ne pije. Ako negde zavlada bolest, ona dolazi i odnosi bolesnog. Ali ako Rom odseče i pojede uvo psa, mačke ili praseta, ona ga ne može dodirnuti. Bibijaka se slavi u martu. Crna Sara se slavi u maju, kada hodočasnici iz celog sveta dolaze u Sent Mari de la Mer, na jug Francuske. Crna Sara se iznosi iz talasa, dok se Bibijaka slavi oko neke voćke, obično kruške, koja se onda naziva Bibi, po boginji.

E manush gindin ke mezi sar barvali oprashukar,či vorbi, či hal thaj či pel. Kana vareko nasvajvel, voj avel tahaj ingrel e nasvales. Numaj sokashi e romano kana o rom shinel tele thaj hal e đuklesko vaj mucako vaj balano kan, Voj naštik te uti đi leste te azbales. Kali Sara avel ando majuši, kana e rom ko pachalpe ande la resen akar khatardı ande-Sent Mari de la Mer, tele ando Francuzo. Kali Sara anelpe ari anda mora, muk e Bibijaka kerelpe krujal abrol, savi atunči akarđo Bibi, sar kodi manushnji.

Iz života Roma, polovina XX veka

Pre proslave drvo se ukrašava cvećem i crvenim trakama, a na dan svetkovine, na zemlju oko drveta, stavi se posna hrana (riba, pirinač, pasulj itd.) i alkoholna pića.

Majsigo sar so kezdi e pachiv kodo kaš šukaravelpe, luluđanca thaj lole doranca, haj pe kodo đes pe puv krujal o kaš igrelpe avri e habenata bi čikenesko thaj e račiji.

Svetkovina počinje paljenjem sveća i pevanjem molitvi ("Za zdravlje Bibijake i sreću Roma!"). Onda domaćin proslave, svake godine drugi, služi muškarce, žene i decu hranom i pićem. Oni ga blagosiljaju, a on im blagoslov uzvraća. Onda ljudi odlaze kućama i nastavljaju slavlje do mraka, kada se svi okupljaju na večeri kod domaćina proslave.

Božić, Đurđevdan su praznici koje obeležava i srpski narod. Reč je o staroslovenskim praznicima koje su Sloveni pokrštaivanjem preobukli u drugo ruho ne želeći se odreći stare paganske prošlosti. Tako da je Božić, zapravo, praznik boga Sunca, Đurđevdan boga Peruna. Što se tiče Jurjeva ili Đurđevdana, on je najvećim delom romski praznik. Možda, upravo zbog toga, ostalo je najviše sačuvanih verovanja i obreda na ovaj dan uzimajući u obzir da je upravo ovaj narod najviše poznat po svojim gatanjima i vraćanjima.

E pachiv kezdi kana pabaren e memelja thaj đilaben Po sastipe a Bibijake thaj pe bah e romenge! Atunchi o pachivalo rom, kaj sako berš paruđol, ulavel habe-nata thaj pipe e muršenge, e romnjange thaj e shavorenge. Von kesentinles, thaj voj kesenti len palpale. Kana kodo den gata von đatar sako ande pesko kher thaj keren pengi voja đi pe erat, kana savora čidenpe khetane kaj o pachivalo rom.

Krečuno, thaj Đurđevdan si sokaša sar kaj e Serbura. Kodola sokasha keren vi e manush kaj akarenle slovenura thaj kaj pachanpe ando Del - Hrišćanura. E Rom den pachiv pe kodo đes e Devles - Krečuno numaj gindin po kamesko Del, kana den pachiv po Đurđevdan gindin po del kaj bušol Peruna.

Orkestar Žive Petrovića u Starom "Palasu" sedamdesetih godina prošlog veka

ĐURĐEVDAN

Đurđevdan, "romsku slavu", 6. maja slave gotovo svi Romi, čak i oni koji su primili muslimansku veru i običaje (taj običaj se udomaćio i među muslimanskim delom stanovništva). Romi ovaj praznik zovu Herdelez ili Đurđevdan. Herdelez je naziv za ovaj praznik prema svecu Hidir Elezu.

Za ovaj dan se specijalno čisti kuća, po mogućnosti se i okreči. Kupuju se cipele, šiju i kupuju haljine, odela i ostala odeća za letnu sezonu. Đurđev je dan, zapravo praznik, kojim se obeležava dolazak i početak leta. Narod je ranije godinu delio na dva perioda: zimski, koji je počinjao sa Kasumom ili Mitrovdanom (8. novembra po gregorijanskom kalendaru), te letni, koji je počinjao sa Đurđevdanom. U okviru zimskog perioda, izdvajalo se više dužih ili kraćih perioda, a uzimalo se da proleće nastupa s Blagovestima (7. april). Prekretnicu letnog perioda predstavljao je Aliđun ili Ilindan (2. augusta), a početak jeseni bio je period tzv. Miholjskog leta, oko Miholjdana (12. oktobra). Uglavnom, Đurđevdan je smatran danom proleća i leta, danom kada se slavi život i priroda, pa, stoga, nije ni čudo da je ovaj dan igrao veliku ulogu u životu mladih, prvenstveno devojaka. Najviše običaja i jeste vezano za mlade, odnosno za devojke. Najlepši od njih je skupljanje vode kojom su se devojke kupale.

Slavlje počinje 4. maja uveče i traje cele noći u igri, pesmi i veselju. Pale se vatre i sedi se uz vatru do zore, pa se ujutru 5. maja ide na uranak. Na uranak se odlazi na livadu, na kojoj izvire potok. Ujutru se na izvoru obavlja obredno umivanje, branje vrbovih grančica, kako bi se okitila kuća travama, za đurđevdansko jutarnje umivanje.

HERDELEZ

O Đurđevdan - e suntone Đorđesko đes kaj e rom ande Serbia malađol po šovto majuši, pe kodo đes den pađiv kodole suntu manushes intregi rom mek vi kukola kaj pachanpe ande horahano pachape. E rom akarenles Đurđevdan vaj Herdele. Herdelez kaarenles po suvto manush kaj bušol Hidir Elez.

Pe kodo đes o romano kher musaj te avel užo, taj te avel meselime kana godi biri o manush. Činenpe papuča, suvavenpe gada, taj kaver buđa so piravenpe milaja. O Đurđevdan si đes kana e romenge resel o molaj. Majangla e rom đanenas feri pa duj agora e beršeske: šil, kaj kezdil po Kasum vaj po Mitrovdan (ohtoto novemberi), THAJ MILAJ KAJ KEZDI PO Đurđevdan. Ande..., alonaspe avri uj trin vrami, thaj lasaspe opre ke o.... avel kana delpe pachiv po Blagovest (eftaot apriluši). E tomna kezdi po Iljindan vaj Aliđun (dujto avgustuši), aj tomna kezdil katar o Miholjdan (dešudujto Oktobri). O Đurđevdan lasaspe kana kezdi o milaj, kodo si đes kana delpe pachiv e trajoske thaj..., anda kodo e ternimata daba žukaren te resel kodo đes. Majbut sokasha po Đurđevdan panglol pe pala ternimata, majbut pala šeja.

E rom pengi voja keren aba talajrat po štarto majuši, taj či soven soro rat numaj kelen thaj đilaben. Pabaren e jag angla penge khera thaj bešen đi pe đesara po panjto majuši kana đan đi kaj majpaše rečka te najon. Kan najpaše rečka atunči čiden pe luluđa pa malja, thaj đan đi kaj o than kaj avel opre o paji. Atunchi toven pengo muj, thaj e luluđanca šukaraven e kajupivi e romenge vi kas đaneni vi kaske či đaneni.

Posle uranka, odlazi se na pijacu i kupuje đurđevdansko jagnje. To je dan za kupovinu jagnjadi. Jagnje se bira lepo i belo. Crno jagnje, veruje se, donosi nesreću. Što je jagnje veće i deblje, to je ugledniji domaćin. Jagnje se donosi kući živo i predstavlja radost za decu i ukućane. Za jagnje se blagosilja: "Te avel bahtalo" (Neka je srećno). Jagnje se kolje te večeri ili ujutru na sam dan Đurđevdana. Devojke su, također, dan uoči Đurđevdana, brale miloduh, kojeg bi navečer stavile u prikupljenu "oma-hu" i na Đurđevdan, u zoru, tom vodom prale telo i lice. Kod mladića je postojao običaj da krađu miloduh od devojaka, odnosno da pokušavaju krasti, jer su devojke, opet, organizovale svojevrzne straže. Ponegde, devojke su zorom išle na izvor i tamo se kupale, ali uglavnom se voda donosila kući.

Ujutru, 6. maja, na Đurđevdan, deca bi se budila "batinama" od drenovog pruta ili bi se udarala žarom po tabanima, a onda bi se kupala vodom koja je prethodni dan zahvaćena sa omahe, a u kojoj je prenoćio miloduh, ruža, znane i neznane lekovite trave, razno drugo bilje, poljsko cveće i crveno jaje. To se ostavi da prenoći ispod drveta u dvorištu ili ispod ruže u bašti. Uz kupanje, lice deteta se trlja crvenim jajetom, da dete bude zdravo i crveno poput crvenog jajeta.

Na sam dan Đurđevdan, išlo se na izlete, uglavnom pored izvora ili reka. Iako se na izlete išlo uglavnom porodično, omladina se na njima posebno zabavljala - poznati su đurđevski vašari.

Pala kodo đalas pe po foro – pijaco te činenge e bakre. Panjto majuši si đes kana musaj te đinelpe o bakro. O bakro musaj te avel šukar thaj parno. Kalo bakro naj lasho ke shaj anel choripe. So si o bakro majbaro thaj majthulo , kodo o rom kaj čindasles avel majirešo. O bakro analpe ando kher meksi ando trajo te dikenles savora nipura. Kana anenles ando kher penelpe: Te avel bahtalo... E bakres šinen tele talajrat vaj koran deteara po šovto majuši kana delpe pachiv po Đurđevdan. E sheja, čidenas khetane pa bare patra pa malja e užo paji tahaj kodole pajesa tovenespe. E mursh sasle sokashi te čoren khatar e sheja kodo paji, kana birinas ke e sheja lenas sama po paji, Ande vareso chapatura e sheja koran deteara đanas po paji te najon vaj anenas kodo paji khere.

Deteara po šovto majuši po Đurđevdan e shavoren đungavnas e rajikanca, te najon e uže pajesa thaj ando paji šu-venas e luluđa thaj e saste čar thaj jek lolo anro. Kod muknas te ašol ando paji soro rat talaj kopači vaj tala luluđi. Paša najipe , e shavorengo muj makenas lole anresa, te aven saste thaj lole ando muj sr kodo anro.

Po Đurđevdan e rom đanastar avri pe malja vaj talaj rečka. PE kodola than e rom đanas khetane penge niponca thaj shavoreca kaj kelenaspe – kodo akarnas romano foro.

U nekim krajevima, postojao je običaj da se u dvorištu pred kućom pale dve vatre ili postavljaju dve "žiške" žara, između kojih bi prolazili ukućani i bio provođen "mal" (stoka), radi zaštite od uroka i zmija. Na Đurđevdan se, inače, izbegava bilo kakav posao, i ništa se ne dovlači u kuću (verovalo se da bi time na kuću navalile zmije), dok je, s druge strane, postojalo verovanje da ne valja spavati preko dana na Đurđevdan, jer će onaj ko to bude činio, biti pospan tokom cele godine. Isto se govorilo i za onog ko ujutro prespava i ne urani na Đurđevdan.

Taj dan se kolje jagnje. Jagnje se kolje pre izlaska sunca. Prvo se glava porodice zahvaljuje Bogu što ih je sačuvao u toku zime, a zatim okreće jagnje u pravcu sunca i nude mu vodu do klanja. Ovo se čini da bi jagnje oprostilo što će biti zaklano. Kada sve ovo uradi, domaćin maže krvlju zaklanog jagnjeta čelo svakog ukućanina, mete kuću jagnjećom kožom, a samo jagnje ukrašava vrbovim grančicama. Romi veruju da je tra jagnjeta, zaklanog na Đurđevdan, ima magičnu moć. Kada se jagnje ispeče, pred ručak se podeli nekoliko tanjira (neparan broj), sa parčetom jagnjećeg pečenja, mlada paprika, mladi kras-tavac, mladi luk, crni i beli i ostalo mlado povrće, parče hleba i dezert. Od svega onog što je na đurđevdanskoj trpezi, stavi se malo i u tanjire za mrtve, pre nego što se sedne za sto. Ljudi koji su u žalosti i koji tuguju za svojim mrtvima, ne jedu mlado meso niti mlado voće i povrće dok na Đurđevdan ne udele za svoje mrtve. Pored jagnjećeg pečenja, specijalitet đurđevdanske trpeze je i jagnjeća sarmica-bumbarići, kulen (lojana jagnjeća košuljica napunjena seckanom iznutricom, pirinčem, mladim lukom i dobro začinjeno).

Varekaj e romen sas sokasha te pabaren duj jaga mashkar save nakhenas savora anda kher thaj kotar piravenas vi e bor-đukon vaj bušnjja, kade lenas sama po kher khatar e sap thaj bezeh. Po Đurđevdan či kerelas pe kači thaj kanči či anelaspe ando kher ke kade ando kher andope vi e sap, paša kodo pachalaspes ke kana sovelpe po Đurđevdan o manush sove intrego bersh. Kade penelaspe vi pa manush ko sovelastar pe kodo Đes.

Po Đurđevdan šinelpe tele o bakro. O Bakres šinen tele majsigo sarso đesajvel. Anglunes o majpuro anda kher kesentie Devles kaj las pe lende sama ande to-mna thaj šileski vrama, atunchi boldel e bakresko šero pe rig katar avel avri o kham thaj denles paji mek či sinen tele lesko šero. Kana sa kodo kerel o maj-phuro anda kher, e ratesa katar o bakro makel sakone niposko čikat, a bakrana morčasa šilavel o kher thaj e bakres šukaravel krandenca. E rom pachan ke o bakrana parno buko khatar o Đurđevdan siles chohani zor. Kana o bakro pečol, majsigo sarso šon pe e tejara, e bakrane masesa, pe mesalji šolpe paprika, kras-taveca, terni purum, kali thaj parni thaj kaver habenata e marenca thaj e guglimasa. Anda sa habenata pe mesalji pe jek tejar šolpe anda sogodi pokcera pala mule, majsigo sarso bešepe pala mesalja. E rom kosko nipo mulas sigo, či han mas vaj akar so mek či ulaven angla pengo mulo. Paša bakrano mas, kerelpe vi e bakrane takartura, goja (o bakrano gad perelpe rezosa, purumasa, thaj piperesa mashkar e kovle buke).

Prvog dana Đurđevdana se ne ide u goste. Svako slavi u svojoj kući. Poslepodne se obuku nova odela i porodično se prošetala gradom. Ljudi se međusobno pozdravljaju sa "Bahtalo Herdelezi" (Srećan Đurđevdan). Drugog i trećeg dana se odlazi u goste. Kaže se da Đurđevdan traje dok traje jagnje. Jagnjeća glava se jede trećeg dana. Postoji verovanje da će se, ako ne zakolju jagnje za Đurđevdan, te godine desiti neka nesreća u kući.

Uoči Đurđevdana, kod devojaka su postojale i brojne radnje gatanja, koje su se uglavnom odnosile na stvari vezane za njihovu udaju. Tako bi se, na primer, koncem podvezivala stabljika koprive ili pero od mladog luka u baštama, pa bi se ujutro, na Đurđevdan, gledalo na koju se stranu podvezani i sasušeni deo biljke savio - sa te će strane doći budući mladoženja. Isto tako, devojke su u plehovima i drugim posudama palile barut, pa bi, po kretanju dima, gatale s koje će strane doći njihov budući muž.

Slično je i sa bacanjem stare izgažene cipele („hljate”) ili opanka preko kućnog krova - ujutro bi se gledalo na koju stranu je okrenut vrh cipele i s te bi strane, kao, trebao doći budući mladić. Osim pravca iz kojeg će njihov budući muž doći, devojke su gatale i njihova imena. Uveče, uoči Đurđevdana, razapele bi tamni konac preko ulice ili sokaka, pa ako prva osoba koja naiđe bude, recimo, neki Aleksandar – onda se gatalo da će i devojčin budući mladoženja biti neki Aleksandar, itd...

Angluno đes či pirelpe khati anda kher. Sako kerel peski voja ande pesko kher. Palamizmeri uravenpe neve gada thaj kade špacirinpe mashkar e rom. E rom jek jekavreske penen Bahtalo Herdelezi. Po dujto thaj trito đes pিরerlpe kaj e kaver rom. Penelpe ko o Đurđevdan inkrel mek inkrelpe o bakrano mas. O bakrano šero halpe po trito đes. Mashkar e rom gindipe ke tena šinena tele e bakrel po Đurđevdan kod bersh avla choro vaj anla bari bezeh kodole khereske.

Angla Đurđevdan, mashkar e sheja sas but sokasha te drabaren pa pengo abav. Kade pandenas e cinuda thaj e terni purum thaj deteara dikenas šučile avri vaj ničiči thaj pe savi rigpa kodi rig trobusajlov te avel o shavo te mangavela. Paša kod tepsijenca thgaj laboškanca pabarnas o baruto, thaj diknas karin đaltar o tuv, pa kodi rig trobusajlov te avel o shavo kaj mangavela.

Paša kodo e puane papuča šudenas ande jag vaj perdal o metivo e keresko – thaj deteara dikenas pe savi rig pelas pa kodi rig trobusajlov te resel o shavo kaj mangavela. Paša kodo khatar avla o shavo, e sheja drabarnas vi lenge anava. Talajrat angla Đurđevdan pandenas kalo tav perdal e ulica vaj drom, thaj te anglunes nakla vareko ko bušol Aleksander - atunchi kodo shavo ko trobuj te mangavel avla aleksandar vaj lesko anav kezdi po metivo A.

VASILICA

Vasilica se slavi 14. januara na dan Svetog Vasilija Velikog. To je i pravoslavna Nova godina. Pretpostavlja se da su Romi muslimanske veroispovesti, ovaj praznik preuzeli od Roma pravoslavne veroispovesti koji ga slave po verskoj tradiciji. Za Vasilicu se kolje isključivo živina: ćurke, guske, kokoške, i drugo.

Može da se kolje neograničen broj živine, prema veličini i materijalnom stanju porodice kao i prema broju gostiju koji će biti na slavi, ali je najvažnije da broj zaklane živine bude neparan. Živina se kolje 12. ili 13. januara uveče, neki to čine i 13. ili 14. Pre svitanja u zavisnosti od nasleđene tradicije u porodici.

Oni koji obavljaju klanje moraju biti čisti (okupani). Ovaj čin ima karakter obreda i predstavlja ostatke paganskih verovanja kod Roma. Velika je radost da živina bude što deblja jer će, veruje se, i godina biti berićetna. Zato se nekada živina kupovala mnogo ranije, tako da za Vasilicu bude ugojena, što je veliki ponos za domaćina.

VASILICA

E Vasilica perel po dešuštarto januaruši po suntu Vasilije. Kod mashkar e Serbura bushol Nevo bersh. But manush gindin ke e romano pachape si horahano so naj čaćipe. Anda kodo gindin ke kado đes line khatar e srbura – gađe. Pe kodo đes šinenpe tele feri kurki, kajnja thaj pujura.

Šaj te šinen tele kačigodi te kamen thaj kači birin te činen e rom, numaj musaj te šinen biparoša kajnajn vaj pujon. Ko kamel e kajnjan, pujonan thaj kavre šaj šinel tele talajrat vaj koran deteara po dešušatro januaruším Majsigo sarso đesajvel.

Kodo ko šinel tele musaj te avel užo (najome). Kod sokashi sikavel dulmutano romano oskashi. Bari loš si kana e kajna si tule thaj bare, athunchi vi kodo bersh avla barvalo. Anda kodo butivar majan-glal činenas pe e kajnja majsigo te avel e romen vrama te tuljarenle so maj but.

Na Vasilicu, 14. januara, ujutro, polaženik ulazi u kuću. Kuću posipa novcem, zrnevljem raznih žitarica, pasuljem, pirinčem, uz želje da domaćinima sve nabrojano rodi u izobilju. Ukućane lupka po glavi vrećom u kojoj se sve to nalazi uz čestitku: "Bahtali Vasilica", što znači: "Srećna Vasilica", uz pozdrav: "Av sasto" (Da si živ i zdrav). Polaženik je obično neko dete iz komšiluka ili iz rodbine. Ono se daruje novcem i slatkišima. Ako je prethodna godina bila uspešna, vodi se računa da polaženik bude isti kao i prošle godine da bi i ta godina bila srećna i berićetna, poput prethodne.

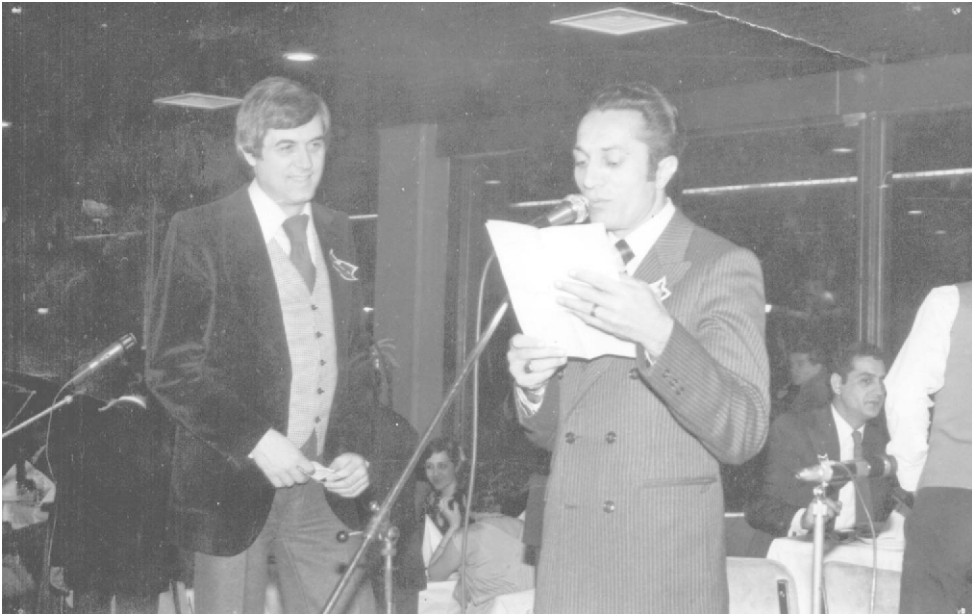
Uveče, 14. januara, pravi se večera. Od jela se za ovu priliku sprema čorba, punjene paprike sa živinskim mesom i podvarak. Pored toga, za predjelo se služe i pihtije, a kao desert baklave i ostali slatkiši. Pije se vino i rakija.

Prvog dana se na večeru ne zove niko. Slavi se u krugu porodice. Drugog dana Vasilice odlazi se u goste. Trećeg dana praznika, pravi se pilav ili pasulj sa živinskom iznutricom za ručak. Mesi se pogača u koju se stavlja dukat ili metalni novčić. Za ručkom, ukućani lome pogaču. Smatra se da će onaj kome pripadne novčić biti cele godine srećan i berićetan što se tiče novca. U brojnim gradovima se, upravo za Vasilicu, organizuje popularni "Bal Roma", gdje se biraju najlepše Romkinje i prezentuje bogat kulturno-umetnički program.

Pe Vasilica po dešušarto januaruši dete-arad, majphur anda kher avel ande pa vudar. Ando kher šudel e love, điv, fusuj, rezo, thaj kesentipe o kher thaj savora ko trajin ande leste. Bahtali Vasilica, te aven saste thaj bahtale. Kodo ko angluno avel ando kher majbutivari majphuro anda kher vaj cino shavoro anda nipo. Les den love thaj guglimata. Kana majangluno bersh sas bahtalo athunchi ko sas maj anglal pale avla vi kado bersh kodo ko angluno avel ando kher.

Talajrat po dešuštarto januaruši, kerelpe hamasko. Majbut čiravelpe zumi, perde papriki masesa thaj šah masesa. Paša kodo čiravenpe pihtiji thaj pekenpe guglimata. Majbut pelpe mol thaj račija.

Angluno đes či akarelpe khonik. Peski voja ker feri o nipo anda kher. PO dujto đes pirelpe karing e kaver rom. Po trito đes čiravelpe rezo thaj fusuj e masesa. Pekelpe bokolji ande savi šople galbeno vaj harkune love. Kana pagen e bokolji ko arakel o galbeno vaj e love avla les bah e lovenca intrego bersh. Ande but forura vorta pe kodo đes keren E ROMENGI FESHTA - Romski bal, thaj kothe alon majšukar terna shora thaj majbarvale romes anada chapato, đilaben thaj khelen.

Romski bal sa voditeljem Markom Markovićem

Gotovo u svakom od prethodnih delova naglašeno je da postoji ogromna razlika među samim Romima. Ono što je tačno za svo stanovništvo, tačno je i za Rome: izjednačavanje nikada nije jednako i razlike između pojedinaca su veće nego razlike između etničkih grupa. Romi žive u različitim okruženjima, govore različitim jezicima i različitim dijalektima romskog jezika, mogu se naći na svih pet kontinenata i usvojili su mnoge običaje većinskog stanovništva zemalja u kojima žive.

Ipak, što se tiče romske problematike, tu postoje dva sloja. Jedan je onaj sloj koji bi se odnosio na očuvanje nacionalne i jezičke posebnosti Roma, a drugi se odnosi na one koji nisu uključeni u društvenu zajednicu i kojima to treba omogućiti. Kod njih je primarno da im se osigura da mogu koliko-toliko normalno živeti i da im se omogući pohađanje škole, kao prvi uslov, kako bi se izašlo iz nevolja u kojima su se našli.

Di pe akan majbutivar diklam ke mashkar e rom najjek sokasha kajgodi. Kodo so si čačipe pa intregi manush kodo si čačipe vi pa rom: naj sa rom jek taj naj sako chapato jek. E rom trajin mashkar kaver manush, kaj vorbin kaver shib, anda kodo e rom kajgodi te arakađon von sičon e shib kodole themeski taj len lenge sokasha kade vazden pengo trajo opre thaj maj kenjen trajin mashkar e gađe.

Iaba kanba vorbipe pa romane problemura, si duj feli. Jek kaj musaj te inkrel opre e romani shib tha e romane sokasha, thaj o kaver kaj vorbi pa kodo sar majloktes te trajipe mashkar e gađe numaj te na inkren tele e romen.

I u obrazovnim institucijama, Romi su često izloženi raznim oblicima prikrivene i javne diskriminacije od pojedinih nastavnika, školske uprave ili, pak, od dece i roditelja većinske zajednice, počevši od sedenja u poslednjoj klupi, preko negativnog odnosa prosvetnog kadra i roditelja pa do odbijanja druge dece da se s njima igraju i družu, verbalnih i fizičkih napada.

U ovakvoj sredini, Romi se ne osećaju prihvaćenim što ima za posledicu navodno dobrovoljnu izolaciju, koja im, opet navodno, odgovara za takav način života. S druge strane, predrasude većinskog naroda čine da i romska zajednica formira svoje negativne stavove prema većinskom narodu, pa se, ponekad, svako nepoželjno ponašanje pripadnika većinskog naroda tumači kao čin diskriminacije.

Romi su izloženi procesu asimilacije (kulturno i političko prilagođavanje jedne etničke ili socijalne grupe drugoj, obično utapanje manjinskih kultura u većinsku), čemu i sami doprinose u želji da se zaštite. Verujući da će preuzimanjem identiteta pripadnika većinskog stanovništva obezbediti bolji život, neki se odriču svojih korena - maternjeg jezika, tradicije i kulture.

Sprovedenjem određenih stručnih i društvenih aktivnosti znatno bi se doprinelo pozitivnoj promeni stavova nastavnika, vršnjaka i članova šire društvene zajednice prema uključenosti Roma, kako u redovni obrazovno - vaspitni sistem, tako i u društvo uopšte. Jedna od aktivnosti, koja je preduzeta u cilju boljeg poznavanja i razumevanja života Roma, njihove istorije, kulture i tradicije, a samim tim i njihove bolje uključenosti u sve sfere društvenog života, je i ova publikacija.

Ande školi e romen čikamen či e gađeenge shavora či e temetevura, e gađe-nge shavora čikamen t ebeshen khetane e romenca, thaj či kelenpe lenca numa-jhanpelenca thaj marenle.

Anda kodo e rom či ačaren ke šaj trajin mashkar e gađe bi problempngo. Pa kaver rig e gađe gindin te avla jek rom ko čorel athunchi savora rom čoren thaj kodo inkren vi pa kaver sokasha.

E rom ađes musaj te pachanpe ande khangeri ande savi pačan e manush save trajin ande kodo them. Len naj zor tena muken te avel agor kodoleske.

Kana e gađe majbut ašundov e romen thaj te pinčaren e romane sokasha šakje avilov butesa majfeder majsigo e shavo-renge ande škola.

PREPORUKE

Da bi se bar donekle sprečili stereotipi i negativan odnos prema Romima, potrebno je preduzeti sledeće korake:

1. Identifikacija i upis romske dece u matične knjige, a zatim u predškolske ustanove i škole;
2. Promena zakonske regulative o potpunijoj integraciji romske dece u redovne osnovne škole;
3. Promena Nastavnog plana i programa uz uvrštavanje tema prilagođenih romskoj deci, s ciljem promovisanja različitosti i tolerancije;
4. Sprovođenje individualnog rada koji omogućava nastavniku da upozna dete kao kompletnu bio-psiho-socijalnu strukturu i na taj način prepozna njegove posebne obrazovne, društvene i emotivne potrebe;
5. Stalna edukacija nastavnika, putem seminara, stručnih i naučnih skupova, što će nastavnicima omogućiti da steknu više znanja o romskoj deci i tako budu tolerantniji i otvoreniji prema njima;
6. Otklanjanje pogrešnih predstava i diskriminatorskog odnosa prema romskoj deci u školskom i vanškolskom okruženju;
7. Povećanje zastupljenosti romskog nastavnog osoblja;
8. Sprovođenje kampanje radi upoznavanja ljudskih prava kod svih subjekata društvene zajednice;
9. Uticanje na povećanje samopouzdanja kako kod nastavnika, tako i kod romskih učenika;
10. Implementacija i praćenje realizacije Plana akcije o obrazovnim potrebama Roma, čime se želi promovisanje sistemskih promena koje će dovesti do zadovoljenja obrazovnih potreba Roma;

ŽUTIPE

Tena aven rondavi vorbi thaj tena diken e kaver pe Rom sar di pe ađes, masaj te:

1. Iskirinpe opre intregi shavora ande kenjvi thaj te iskirinpe ande shkoli;
2. Te paruvenpe e zakonura kade te majušoro iskirinpe e shavora ande shkoli;
3. E tanatovura te len sama pe shavora thaj majbut te buchazin lenca ke kade sikaven kavre shavoreng e ke si vi kaver thaj opr a shukar si kana savora si khetane;
4. E tanatovura kana buchazin feri jeke shavoresa majushoro shaj te dikhen lengo intrego traj o thaj kade te sicharen kodole shavoren te avellenge majushoro ande angluni vrama;
5. Mindik e tanatovura musaj te sichon, kana chidenpe khetane, ke kade majbut shaj te sichon pa romane shavora thaj te aven maj dragi pe lende;
6. Te shuden pep e rig rondave bucha kaj dji adjes vorbin pa romane shavora ande skoli;
7. Majbut rom te aven mashkar e thanatovura;
8. Te sicharene e romen sar te inkren opre peng o chachipe;
9. Te asharen e shavoren thaj e thanavoren ande lenhge bucha;
10. Kodo so e ministra phenen te inkren di po agor kana vorbin pa sichipe e shavoreng o, ke ferikade shaj žukaras te aven majbut sichome rom;

11. Istraživanje u vezi s tradicionalnim zanimanjima Roma;
12. Organizovanje kurseva o romskoj istoriji, kulturi i tradiciji;
13. Televizijski i radio programi, na romskom jeziku, o tradiciji i običajima Roma;
14. Organizovanje treninga za romske i neromske kulturne radnike - političare u vezi sa stvarima koje se odnose na oblasti kulture Roma;
15. Zakonsko regulisanje prava Roma i sprovođenje tih zakona u praksi.

Sve nabrojano je samo deo aktivnosti koje treba preduzeti za poboljšanje položaja Roma.

11. Te rodilpe avri sogodi so si panglo pala romane bucha;
12. Te chidenpe khetane savora thaj te vorbipe pa romani kultura thaj pa lenge sokasha;
13. Pe televizija thaj po radiono te keren pe emisiji pa romani shib, sokasha thaj pa romano trajo;
14. Te chidenpe khetane e sicharde rom thaj te vorbin pa Romani kultura;
15. Zakononca te lashardon e romengo chachipe thaj kodola zakonura te aven pachivale;

Sa so si iskirime majanglal feri si jek khotor so trobuj te avel opre te trajin e rom majfeder.

Iz života mladih Roma, sredinom XX veka

CIGANI – ROMI U JAGODINI

U Jagodini Cigani se prvi put pominju u vremenu kada su Turci zaposeli naše predele.

Jagodina koja je u doba turske vladavine bila uglavnom saobraćajnica (stanica za prenočište) privlačila je i Cigane da se tu nastane.

U Jagodini je prvobitno bilo nastanjeno šest porodica koje su živele u četiri kuće i to u delu grada gde se danas nalazi Žanova ulica. Uglavnom su se bavili sledećim zanimanjima: muzičar, kovač, koritar...

Muzičari su uglavnom bili nepismeni i samouki ali vrsni muzičari koji su uspevali da sviraju i na samom dvoru.

Druga velika naseobina Roma bila je tokom XIX veka kada na ove prostore stiže velika grupacija Cigana iz Rumunije i naseljava predeo gde se danas nalazi selo Strižilo, gde se doselilo više od sto porodica. Danas ih ima mnogo više tj. 240 domaćinstva ali mnoge kompletne porodice se trenutno nalaze na privremenom radu u inostranstvu. Takođe su uglavnom bili nepismeni i bavili se zanatima kao što su koritar, korpar, retko muzičar, baštovan ili nadničar. Trenutno u gradu Jagodina ima 2 veća Romska naselja - Ciganske mahale: Levač (ul. Stevana Mokranjca, Kupreška, Cerska) i Žanova u Žanovoj ulici i ul. Đure Jakšića. A takođe ih ima i u 52 seoske mesne zajednice.

Najveće Romsko naselje - Ciganska mahala je Levač i broji preko 80 kuća sa više od 160 domaćinstva. Veći broj porodica nego kuća proizilazi iz nemogućnosti da se obezbedi stambeni prostor nakon ženidbe ili udaje mlađih članova domaćinstva, a i zbog starih običaja da sin i snaja žive sa roditeljima i vode brigu o njima.

CIGANI - ROM ANDE JAGODINA

Ande Jagodina pa rom anglunes dnpe dolga kana e Horahaja avile khate.

E Jagodina ande kodi doba sas mashkarutno drom(than kaj shaj te racharelpe) thaj anda kodo vi e rom pirenas kodole dromenca.

Ande Jagodina majanglal resle shov familiji kaj trajnas ande shtar khera ando foro kaj si ađes e "cigan mahala" ande Žanova ulica. Von sas muzikantura (bashalde), kovača thaj koritara, ...

E muzikantura (bashalde) chi đanenas te iskirin thaj te đinaven, numaj sas opra lashe po crdipe, thaj crdenas mek vi pe điza.

Po dujto e Rom resle ande kada aagora karing deshinjato veko kodola sas e Rom anda Romanija thaj majbut anda lende avile ando gav kaj bushol Strižilo. Adjes ande kodo gav si karing e 240 familiji, numaj but familiji keren buchi ande kaver thema. Von sas savr vi e kaver rom chi đanenas te iskirin thaj te đinaven, thaj bajbut mashkar lende kerenas balaja, kotarici, sas vi bashalde mashkar lende, šukaravenas e sadura vaj kernas buchi pe malja.

Adjes ando foro Jagodina si duj bare mahali e Romenge – Ciganske mahale:

Levač (ulica Stevana Mokranjca, Kupreška, Cerska) thaj Žanova mahala ande Žanova ulica thaj Đure Jakšić. Cera familiji si ande gava krujal o foro (52 gava).

Majbaro chapato – ciganka mahala si o Levač kaj si majbut sar 80 khera ande save trajin karing e 160 familiji. Majbut si familiji sar khera anda kodo kaj e ternimata nashtik keren penge khera korkora numaj pala abav von trajin kaj penge purane pa save brigin.

Pored pomenutih naselja u kojima su Romi koncentrisani postoje i nekoliko naselja po gradu gde je romsko stanovništvo našlo stalno mesto boravka i to: Tavrića obori, ul Aleksandra Veljkovića (8 kuća – 12 porodica), Tabane, ul. Laze Lazarevića (3 kuće – 7 porodice), Sarina međa - u tom naselju je petnaestak porodica smešteno u stanovima i žive u jako dobrim dobrosusedskim odnosima sa ostalim stanarima.

Takođe u Jagodini živi još nekoliko porodica u različiti delovima grada, nekoliko porodica živi po okolnim selima, a stigli su u Jagodinu nakon ratova tokom devedesetih godina.

Dominantna Prezimena koja nose Romi u Jagodini danas su: Azirović, Đorđević, Ivanov, Jovanović, Konovalov, Lazarević, Nikolić, Petrov, Petrović, Romanov, Rođikov, Vasiljević...

U Jagodini trenutno u pomenutim naseljima žive: ARLIJE, THAMARI, RUSKI CIGANI, i RUMUNSKI CIGANI u selu Strižilo. Ove romske zajednice razlikuju se po mnogo čemu. Ne govore istim dijalektom romskog jezika, nemaju iste običaje i kulturu, tradicionalna nošnja im se razlikuje, a razlikuje se i pogledi na život među njima.

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, Jagodina je imala 521 stanovnika koji su se izjasnili da su romske nacionalne pripadnosti, što predstavlja 0,73% od ukupnog broja stanovnika na teritoriji Pomoravskog okruga (227.345 stanovnika), po popisu iz iste godine. Po ovom popisu 35.635 (50,26%) je gradsko stanovništvo, a 35.259 (49,73%) seosko.

Ukupan broj romskih domaćinstava u Jagodinskoj opštini po popisu iz 2002. godine iznosi 84, dok je prosečan broj članova domaćinstava 5.

Pasha pomonime chapato kaj si majbut rom si vi inke majcine chapatura ando foro kaj shaj te resadon e rom: Tavrića obori ande ulica Aleksandra Veljković (ohto khera – 12 familiji). Tabane ande ulica Laze Lazarevića (trin khera – ehta familiji), Sarina međa – kote trajin karing deshupand familiji ande điza mashkar e gađe.

Ando foro trajin inke vareso familiji sar vi ande gava. Kodola familiji resle ando foro pala marimata kaj sas ande injavardeshto bersh.

E familiji kaj trajin ande kadala agora majbutivar sile familijako anav sar : Azirović, Ivanov, Jovanović, Konovalov, Lazarević, Nikolić, Petrov, Petrović, Rođikov, Vasiljević, ...

Ande Jagodina trajin e : Arlije, Thamari, Rusura thaj e Romanijake romando gav kaj bushol Strižilo. Kadala chapatura naj sa jek. Sakonen sile lengi shib, sokasha, kultura, kavershandes uravenpe, taj najle sa jek trajo.

Kana sa paluno iskiripe 2002. Bersh ande Jagodina sas 521 rom save pende ke chaches sirom. Kodo si karing e 0,73% khatar intregi manush kaj trajin ando foro thaj krujal leste (227 345 manush). Feri ando foro trajin karing 35 635 (50,26%) thaj ande gava 35.259 (49,73%).

Ande Jagodina si karing 84 khera ande save trajin majcera po 5 (pandj) rom.

U sledećoj tabeli dat je prikaz romske zajednice prema starosti i polu u gradu Jagodini:

Starost	Ukupno	Muškarci	Žene
Od 0-14 godine	628	396	232
Od 15-20 godine	436	287	149
Od 21-40 godine	369	186	173
Od 41-50 godine	384	223	161
Od 51-60 godine	210	97	113
Od 60-80 godine	16	4	12
80 godina i više	10	6	4
Nepoznato	3	1	2
Ukupno:	2056	1200	856

Ando kado khotro shaj dikas e romen pa puripe::

Puripe	Sa	Mursh	Romnja
Od 0-14 bersh	628	396	232
Od 15-20 bersh	436	287	149
Od 21-40 bersh	369	186	173
Od 41-50 bersh	384	223	161
Od 51-60 bersh	210	97	113
Od 60-80 bersh	16	4	12
80 bersh +	10	6	4
Chidjanelpe	3	1	2
Ukupno:	2056	1200	856

Zbog velikih migracija koje su se dešavale tokom proteklih decenija na teritoriji Balkanskog poluostrva, u opštinu Jagodina doseljeno je preko 220 stanovnika sa područja Kosova i Metohije, kao i sa područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Mađarske Rumunije, Bugarske, Grčke, itd... Evidenciju o migraciji ovih lica nije niko vodio jer je i onako bila nemoguća zbog neposedovanja ličnih dokumenata što je i danas situacija sa mnogim pripadnicima romske zajednice na ovim prostorima.

Stanovništvo Jagodinske opštine je multietničko. Međutim, ne postoje tačni podaci o etničkoj pripadnosti, zbog toga što se mnoge osobe iz ličnih razloga ne izjašnjavaju po svojoj stvarnoj pripadnosti.

U sledećoj tabeli prikazana je struktura stanovništva starih 15 i više godina, prema polnoj i obrazovnoj strukturi:

Stručna sprema	Ukupno	Žene	Muškarci
Bez osn. obrazov.	420	294	126
Osnov. obrazov.	563	287	276
Srednje obrazov.	169	112	57
Više obrazov.	6	2	4
Visoko obrazov.	3	0	3
Nepoznato			
Ukupno:	1161	695	446

Anda kodo kaj butivar paruvnas pengo thaj kaj trajinas ande Jagodina akana si karing 220 manush anda Kosmeto, thaj anda Bosna thaj Horvato, Vojvodina, Ungro, Romanija, Bulgarija, Greko, thaj aver, ... Ko khatar avilas dji pea kana khonik ci iskirisardas ke bute romen nas lila.

E manush save trajin ande Jagodina si multietničko. Numaj konik nashtik te penel save manush khatar avile thaj kachi.

Ande kado khotor shaj dikas e romen pa shkola:

Shkola	Sa	Romnja	Mursh
Najle shkola	420	294	126
Djanen te iskirin	563	287	276
Mashkar utni shk.	169	112	57
Bari shkola	6	2	4
Majbari shkola	3	0	3
Chidjan elpe			
Sa:	1161	695	446

Nosioci privrede u opštini Jagodina pre ekonomske krize pored Fabrike kablova "Svetozarevo" bila su i sledeća preduzeća: "Juhor", "Jagodinska pivara", "Elmos", "Budućnost", "Minel".

Neka od ovih preduzeća danas su ili privatizovana ili ugašena. Ujedno ova preduzeća su zapošljavala najveći broj Roma, koji su najčešće obavljali fizičke poslove, a u pojedinim slučajevima i poslove sa određenom kvalifikacijom.

Danas je dominantno preduzeće "Juhor" koje se bavi mesnom prerađivačkom industrijom. Ovo preduzeće zapošljava 6 pripadnika romske nacionalne manjine.

Iz ove kratke opservacije vidi se da Romi zbog loše obrazovne strukture nisu u mogućnosti da konkurišu za radna mesta sa određenim kvalifikacijama, te samim tim njihova ekonomska situacija je dalako ispod svakog proseka koji obezbeđuje minimum egzistencije. Iz tih razloga se po statističkim podacima vidi da su Romi i do 7 puta siromašniji od većinskog stanovništva. Kako bi obezbedili minimum egzistencije, Romi pribegavaju poslovima koji su sa tačke bezbednosti i zdravlja jako rizični. Sakupljaju sekundarne sirovine, koje u nekim situacijama mogu biti otrovne ili zarazne, a pri tome nemaju nikakvo predznanje o tim opasnim materijama. Danas u Jagodini veliki broj Romskih porodica isključivo se bavi sakupljanjem sekundarnih sirovina. Uz to jedini materijalni prihodi su im materijalno obezbeđenje i dečiji dodatak.

Kodola ko inkren opre o barvalipe ande Jagodina si e : Fabrika kablova "Svetozarevo", "Juhor", "Jagodinska pivara", "Elmos", "Budućnost", "Minel".

Vareso fabriki adjes chinde e barvale manush anda Jagodina thaj varesave aba chi keren buchi. Ande kodola fabriki majbut rom kernas buchi, kade te akana ashile bi buchako.

Adjes mishto kerel bchi e fabrika "Juhor" kaj kern sogodi anda mas. Kadi fabrika das buchi shove romen.

Anda kado skurto iskiripe shaj te dikas ke e rom anda kodo kaj najle shkoli nashtik te arakhen penge bucha thaj anda kodo trajin chirivanes kade te daba trajin.

E rom si eftavar maj chore khatar e kaver manush save trajin ande kadala agora.

E rom te trajisardov musaj te keren akar so te shaj trajin von chiden sastra thaj harkoma, papirosha thaj aver. Kade e rom shaj nasvajven tahaj ande kadi vrama e rom majsigo vi meren thaj maj cera trajin.

NEZAPOSLENOST I ZAPOSLENOST U OPŠTINI JAGODINA

Zbog ekonomske krize devedesetih godina, na teritoriji grada Jagodine došlo je do otpuštanja zaposlenih u svim granama privrede. Evidenciju o nezaposlenim licima Romske nacionalnosti na teritoriji opštine Jagodina, kao i čitavog Pomoravskog okruga, vodi filijala Nacionalne službe za zapošljavanje, ali ne po nacionalnoj pripadnosti.

U sledećoj tabeli prikazani su podaci o nezaposlenim licima romske zajednice.

Opština	Nezaposleni		
	Svega	Žene	Muškarci
Jagodina	1270	590	680

Iz priložene tabele može se zaključiti da je 1270 nezaposlenih osoba, a od tog broja 590 čine žene.

Do 1853. godine svi Cigani bez razlike u zanimanju, bili su obavezni da plaćaju ciganski harač koji je bio podeljen na tri klase. Punoletni su plaćali dvadeset četiri groša, maloletni do 14 godina - dvanaest groša, a deca ispod 14 godina - osam groša. Ovaj sistem je izmenjen rešenjem od 13. jula 1853. godine. Cigani koji su imali kakvo nepokretno imanje, ili su bili stalno naseljeni u nekom mestu i tu se bavili zanatom ili trgovinom, plaćali su danak i opštinske terete kao i svi stanovnici Srbije podložni tim dažbinama, a ostali Cigani su i dalje plaćali harač. Ciganski harač je ukinut 1884. godine Zakonom o neposrednim porezima. Ciganski aračluk imao je do 1853. svoje sedište u Jagodini. Tad je haračlija bio štabski kapetan Atanasije Jovanović, pisar Ilija Marković, jedan večil (zastupnik), 8 mladjih večila i 4 pandura.

BI BUCHAKO THAJ BUCHAKO ANDE KOMUNA JAGODINA

Adna choripe kaj sas ando injavardeshto bersh ande Jagodina but manush ashile bi buchako akar so te kernas. K anda rom kerel buchi vaj ko chi kerel khonik chi iskirisardas tele.

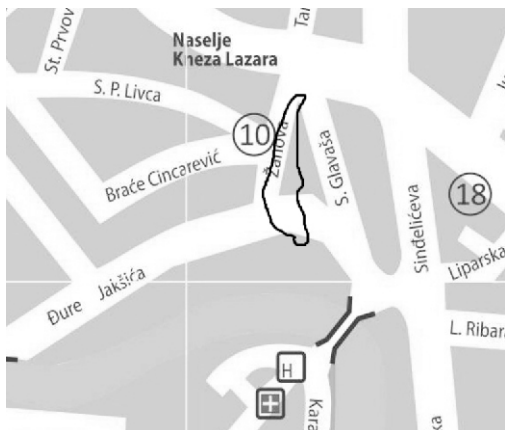
Ande kado khotor shaj dikhas e romen pa buchi:

Komun	Bi buchako		
	Sa	Romn	Mursh
Jagodina	1270	590	680

Kade shaj te penas ke anda 1270 rom kas naj buchi 590 si romnja thaj kaver si e mursh.

Dji kaj 1853. Bersh intregi rom iaba so kernas musaj sas te pochinen o porezi savo sas ulado pe trin riga. E majpure rom sar e deshuohto bersh pochinenas bishtajduj groshura, majcine djikaj e deshustar bersh pochinenas deshuduj groshura, thaj e cine majterne sar deshushtar bersh pochinenas ohto groshura. Kado sistemo parudjilas po 13. Julushi 1853. bersh. E rom kas sas akar so, vaj kas sas vareso buchi pochinenas porezo thaj komunaki taksa sar vi e kaver manush ande Serbia, thaj e kaver rom pochinenas majdur kodo harachi. Romano porezi chi pochinelpe khatar e 1884. Bersh kana reslas opre o Zakono o pa porezura. Romano porezo sas dji pe 1853. Bersh ande Jagodina. Atunchi o porezo chidelas e romendar o kapetano Atanasije Jovanović, manush kaj iskirilas Ilija Marković, jek manush večil (sar fishkaroshi), ohto terne fishkarosha thaj shtar rendera.

NASELJE "ŽANOVA CIGAN - MAHALA"

Jedno od romskih naselja nalazi se u užem centru grada Jagodina (MZ Centar -1 naselje Kneza Lazara) i naziva se „Žanova – cigan mahala“. Proteže se celom levom stranom ulice gledajući iz pravca ulice Kneza Lazara (glavne ulice koja vodi do centra grada) i proteže se delom u ulici Đure Jakšića gde je i granica romskog naselja sa južne strane. Naselje je specifično po gusto izgrađenim objektima koji su najčešće malih dimenzija (površine nekad i manje od 20 m²) tako da na jednom adresnom broju ima više takvih objekata (kroz 1,2,3,...) u kojima žive više porodica. Naselje trenutno broji 24 domaćinstava sa oko 115 stanovnika računajući i decu. Vrlo često ih nazivaju Arlije po geografskom poreklu, a dominantna prezimenima su: Jovanović, Nikolić, Lazarević, Marinković, Đorđević... Deca iz ovog naselja uglavnom pohađaju redovno nastavu u Osnovnoj školi „Rada Miljković“, dok je mali broj dece starijeg uzrasta koja pohađaju srednje škole u gradu Jagodini.

CHIDIPE "ŽANOVA CIGAN - MAHALA"

Jek romano chidipe si mashkaral ando foro Jagodina (MZ Centar -1 ande ulica Kneza Lazara) thaj bushol „Žanova – cigan mahala“. Voj kezdi pe stungo rig katar e ulica Knez Lazar (ulica kaj djal mashkaral ando foro) taj djal di kaj e ulica Djure Jakšić kaj si o agor kodle chidipesko. Kado chidipe opra but si chichidino khatar e but khera kaj si jek pasha kavereste numaj opra cine (krujal e bish metera) kade ande jek kher beshen vi maj but familiji. Ande kado chidipe si bishthajštar khera thaj perdal e 115 manush kusa ternimata thaj shavora. Butivar kadale romen akaren „Arlije“ pa kodo khatar avile ande kadala agora. Maj butivar e familiji akardjon Jovanović, Nikolić, Lazarević, Marinković, Đorđević...

E shavora anda kado chidipe piren ande sini shkola „ Rada Miljković“ numaj cera shavora piren ande bari shkola ando foro.

Odrasli se uglavnom bave muzikom, ima i poneki zanatlija (kazandžija Dule – Partizanovac). Mali je broj onih koji su se istakli i bave se profesionalno muzikom kao što je Petrović Miodrag – Bimba, profesor u Muzičkoj školi u Jagodini. Veliki broj Roma se bavi sakupljanjem sekundarnih sirovina.

(Napomena: u proteklom periodu desna strana naselja je razrušena i na tom mestu su izgrađene višespratne stambene zgrade u kojima su romi dobili stanove adekvatne površine.)

NASELJE "LEVAČKA CIGAN - MAHALA"

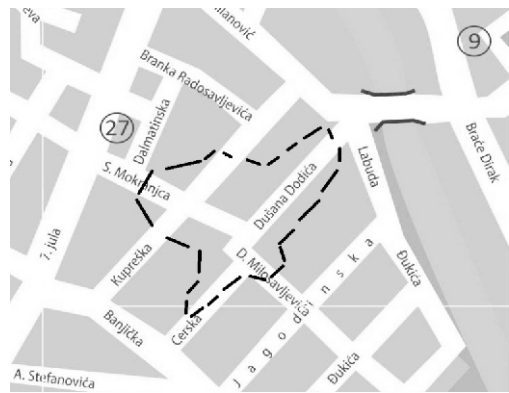

U širem centru grada Jagodina (MZ Levač) nalazi se romsko naselje „Levačka ciganska – mahala“. Romsko naselje se proteže ulicama Stevana Mokranjca, Cerskaom, Dušana Dodića, Dušana Milosavljevića i Kupreškom. U naselju se može ući sa četiri strane, tj. Iz ulice 7. Jula koja vodi do centra grada, iz Jagodinske ulice koja vodi do reke Belice, iz ulice Labuda Đukića i iz Banjičke ulice koja vodi do Sportsko rekreativnog kompleksa: Akva park, Zoo vrt, sportski tereni i park „Đurđevo Brdo“.

E bare manush majbut buchazin: sar e bashalde, si ritkanj buchazosha (o bakrach Dule – Partizanovac) numaj cera rom avile angle thaj sikadjile sar ashunde bashalde sar o Petrović Miodrag – Bimba kaj sas tanatovo ande shkola po bashalipe ande Jagodina. But rom piren krujal thaj rode harkoma thaj alamino.

Ertime: majanglal pe chachi rig sas inke romane khera numaj peradele tele tahaj kodole romen dine stanura ande bare djiza kaj kerde pe kodo than.

CHIDIPE "LEVAČKA CIGAN - MAHALA"

Maj dur khatar o foro Jagodina (MZ Levač) si inke jek romano chidipe „Levačka ciganska – mahala“. Kado chidipe si mashar e uluci Stevana Mokranjca, Cerska, Dušana Dodića, Dušana Milosavljevića thaj e Kupreška. Ande kodo chidipe shaj te djalpe ande pa shtar riga anda uluca 7. Jula kaj djaj dji mashkaral ando foro, anda Jagodinsko ulica kaj djaj pasha rechka e Belica, anda ulica Labuda Đukića kaj djaj dji kaj o nevo podo perdal e rechka Belica thaj inkrel khetane o nevo thaj o purano agor e forosko, thaj anda ulica Banjička kaj djaj dji kaj e Sala kaj si talaj e plaj Đurđevo Brdo.

Naselje trenutno broji 82 domaćinstva sa preko 730 stanovnika računajući i decu. Vrlo često ih nazivaju Thamari po geografskom poreklu, a dominantna prezimena su: Jovanović, Nikolić, Lazarević, Marinković, Đorđević, ...

Deca iz ovog naselja uglavnom pohađaju redovnu nastavu u Osnovnoj školi „Goran Ostojić“ dok je, za razliku od prethodno opisanog naselja „Žanova – cigan mahala“, veliki broj dece starijeg uzrasta koja pohađaju srednje škole u gradu Jagodini.

Odrasli se bave muzikom, ima i poneki zanatlija (kovač, oštrač noževa ili trgovac), a mali je broj onih koji su se istakli i bave se profesionalno muzikom kao što je Petar Maksimović – koji je profesor muzike na Akademiji u Beču u Austriji. Veliki broj Roma se bavi sakupljanjem sekundarnih sirovina.

Naselje je infrastrukturno dobro uređeno i dosta kuća ima mokri čvor sa izvedenom kanalizacionom mrežom.

And chidipe si mashkar 82 khera thaj perdal 730 manush kusa ternimata thaj shavora. Butivar akarenle „Thamari“ pa kodo khatar avile ande kadala agora. Maj butivar e familiji akardjon Jovanović, Nikolić, Lazarević, Marinković, Đorđević...

E shavora anda kado chidipe piren ande sini shkola „Goran Ostojić“ numaj opra but shavora piren ande bari shkola ando foro sarso piren ande kodola shkoli piren e shavora anda cidipe „Žanova – cigan mahala“.

E bare manush majbut buchazin: sar e bashalde, si ritkanj buchazosha (kovacha thaj sastrara) numaj cera rom avile angle thaj sikadjile sar ashunde bashalde sar o Petar Maksimović kaj sas tanatovo ande Akademija po bashalipe ando Bech anda Jagodina. But rom piren krujal thaj rode harkoma thaj alamino.

Kado chidipe msto inkrele thaj sile sa so trobuj te trajin mashkar e manush sile paji, struja thaj drom.

NASELJE „TAVRIĆA OBORI“

CHIDIPE „TAVRIĆA OBORI“

Takođe jedno romsko naselje nalazi se u šire centru grada Jagodina (MZ Stadion – naselje Tavrića obori), i to preciznije u ulici Aleksandra Veljkovića, od broja 19 do broja 31. U naselju ima 10 domaćinstava sa oko 25 stanovnika.

Kacavo romano chidipe si krujal o foro Jagodina (MZ Stadion – naselje Tavrića obori), ade ulica Aleksandra Veljkovića od broja 19 do broja 31. Ande kado chidipe si 10 khera tahja mashkar 25 manush.

Vrlo često ih nazivaju Ruskim ciganima ili Rusi po geografskom poreklu i prezimenima koja su dominantna: Ivanov, Romanov i Konovalov.

Romske kuće su izgrađene sa leve strane ulice, gledajući iz pravca ulice Novosadska i vodi prema prigradskom naselju „Donja Trnava“. Naselje je specifično po gusto izgrađenim objektima lamelnog tipa tako da se na jednom adresnom broju nalaze više objekata (kroz 1,2,3...) u kojima živi ponekad i više porodica.

Deca iz ovog naselja uglavnom pohađaju redovnu nastavu u Osnovnoj školi „Goran Ostojić“ dok, za razliku od prethodno opisanih naselja, odrasli romi poseduju diplome srednje stručne spreme i uglavnom se bave trgovinom. A pojedinci su završili i fakultet, čime su stekli visoko stručno obrazovanje.

Naselje je infrastrukturno dobro uređeno i sve kuće imaju mokri čvor sa izvedenom kanalizacionom mrežom.

Majbutivar akaren le Rusicka rom vaj Rusura pa kodo khatar avile ande kadala agora. E familiji kaj khate trajin si Ivanov, Romanov i Konovalov.

Eromane khera si pe stungo rig ande ulica Aleksandra Veljkovića kana dikelpa anda ulica Novosadska kaj djal dji kaj e agor e forosko dji kaj e „Donja Trnava“. E khera si opra pashe jek pasha jekavreste thaj pe jek numero si majbut khera ande save trajin majbut familiji.

Kadala shavora piren ande cini shkola „Goran Ostojić“ thaj e majbare ternimata pirde thaj dine gata majbare shkoli thaj majut anda lende si trgovcuro. Jek mashkar lende das gata e majbari shkola thaj jek vrama kerlas buci sar eo profesori pe Hemija.

Kado chidipe msto inkrele thaj sile sa so trobuj te trajin mashkar e manush sile paji, struja thaj drom.

NASELJE „STRIŽILO“

CHIDIPE „STRIŽILO“

Selo Strizilo se nalazi na oko dvadesetak kilometara od grada Jagodine, i spada u jedno od najudaljenijih sela koje gravitira gradu. Ima oko dvesta trideset domaćinstva i oko 1740 stanovnika, računajući i decu.

O gav Strizilo si kareng bish kilometera dur khatar o foro., thaj perel mashkar e gava kaj si majdur khatar o foro. Ando gav si mashkar dujshela thaj tranda khera thaj mashkar 1749 manush kusa shavora.

Od ukupnog broja stanovnika oko osamdeset posto nalazi se na privremenom radu u inostranstvu. Selo uglavnom naseljavaju Rumunski Romi koji se uglavnom deklariraju kao Rumuni, a manjim delom kao Cigani tj. Romi.

U ranijem periodu, kad je stanovništvo bilo brojnije, dominantni zanati su bili: koritarski, kazandžijski, kovački, korparski, a bilo je i nadničara. Dosta tradicionalnih običaja sačuvani su iz predela Transilvanije, sa kojih su stigli u selo Strižilo.

Malobrojna deca uglavnom pohađaju seosku Osnovnu školu do četvrtog razreda, a nakon toga pohađaju školu u obližnjem selu Bagrdan. Imaju i romskog nastavnika koji je završio učiteljsku školu u Jagodini - učitelj Slava.

Anda lende majbut sar ohtovardesh procentura keren buchi perdal ande kaver puva. Ando gav majbut si rom anda Romanija kaj majbut penen pa pende ke si Vlahura thaj jekcera mashkar lende penen ke si rom.

Majanglal kana ando gav trajilas majbut manush majbu buchazina sar e : koritara, bakrachara, kovacha, korpara thaj kernas buchi pe malja. But romane sokasha ashile mashkar lende kaj sichile ande Transilvanija (Romanija) kathar vi resle ando gav Strižilo.

Cera shavora kaj ashile ando gav piren ande gavutni shkola dji kaj o shtart razredo, pala kodo piren ande cini shkola ando kaver gav Bagrdan. Len si vi romano tanatovo kaj das gata peski shkola ande Jagodina pe tanatovongi shkola.

LITERATURA:

1. Acković, D. (2001.) - Nacija smo, a ne Cigani, Rominterpress, Beograd
2. Predlog strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji (2003.)
3. Mitrović, A. (2000.) - Društveni status Roma, Cigani / Romi u prošlosti i danas
4. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 16. i 17. decembra 1996. godine, SANU, Beograd
5. Macura, M. (2000.) – Cigani / Romi u prošlosti i danas, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 16. i 17. decembra 1996. godine, SANU, Beograd
6. Petra Ccech / Mozes F. Heinschink WÖRTERBUCH DER ROMANI-VARIANTE DER ÖSTERREICHISCHEN LOVARA - LOVARI – DEUTSCH – ENGLISCH ARBEITSBERICHT 3A DES ROMANI-PROJEKTS hrsgg. von DIETER W. HALWACHS Verein Romano Centro / Wien 2002
7. INTERNET...

3, mr Miodrag Aleksić ROMI – MUZIČARI U JAGODINI

Romi – zemlja, vatra i muzika... za druge narode možda bi važili hleb ili kuća, ali za Rome se zna vatra i muzika važniji su od svega po cenu siromaštva.

U najstarijim domumentima iz 19. veka Romi se pominju kao stanovništvo koje se bavi karakterističnim zanimanjima – kovači, vretenari, koritari, drvodelje, sitni trgovci, zabavljači po vašarima, ali obavezno muzičari sa karakterističnim instrumentima: violinom, gitarom, dobošem, dairama i romskom igrom i pesmom koja dočarava njihov smisao za ritam i pokret.

Imajući u vidu da je Jagodina bila na Carigradskom drumu, poznata po svojim hanovima i kafanama normalno je bilo da se muzičkoj ponudi nađu najbolji domaći romski muzičari tog vremena. Najpoznatiji jagodinski muzičar s kraja 19. i početkom 20. veka bio je Mija Seferovi – poznatiji kao Mija – „Slavuj” koji je umro u starosti 1916. godine. Čuvene Mijine kompozicije bile su „Biserka” koju je posvetio svojoj ženi „Truba”, „Slavuj” i druge. Svirao je na specijalnoj štimovanoj violini dodajući joj metalni ključ kao pomoćni deo koji će vezan jednim krajem za kobilicu, a drugim da slobodno dodiruje gornju dasku i takozvani jezik violine - grifbreg - dati violini pomalo zujući zvuk sa stalnim ležećim basom, kao što zvuče gajde.

Pored sviranja Mija se bavio popravkom instrumenata violina, violončelima i kontra – basovima. Svoj umetnički talenat preneo je na svoju decu Koju i Caleta koji su se školovali i u muzičkoj školi „Stanković” kod profesora Ružičke.

3. mr Miodrag Aleksić E ROM – BASHALDE ANDA JAGODINA

E Rom – puv, jag thaj bashalipe ... kavere manushenge shajke trobuj te asnin po manro vaj kereske, namaj e Romenge djanelpe e jag thaj o bashalipe, majbut asni sar te ashon chore.

Ande majpurane lila anda 19. veko e Rom seron sar e manushen kaj keren feri kacave bucha sar e –kovacha, vretenara, balajara, kashteca buchi, cine boltosha, artistura pe forura, numaj kajgodi bashalde penge bajonca: violina, gitara, dobosh, daire thaj romano khelipe thaj djilabipe kaj sikavel lengo acharipe pa ritmo thaj pa mishkipe.

Sar djnepe ke e Jagodina sas po Carigardsko drom, kaj sas pindjardo pa khera ande save e manush kaj pirnas sovena thaj pa krchimi ande lende cirdenas majlashe – ashunde rom ande kodi vrama. Maj ashundo bashaldo rom po agor e 19. thaj po anglunipe 20. veko sas o Mijo Seferovich – djanglo sar o Mija – slavuj kaj mulas ando puripe 1916. bersh. E ashunde djila sas „Biserka” kaj djilabadas pa peski romnji „Truba”, „Slavuj” thaj kaver. Credlas pe ridjosh violina thaj delas la sastruno chiya kaj pangli sas pe kobilica jeke agoresa, thaj kaver agor slobodo azbal opruno kash thaj e shib e violinaki – grifbreg – kaj delas la kacavo ango sar kaj ashundjol kana crdel pe pe gajde.

Pasha crdipe O Mijo kerlas e violini, violonchela thaj e kontrabasura. Kod so voj djanelas sirchardas peske shavoren e Kojos thaj e Cales kaj sichonas thaj pirnas ande crdimaski shkola kaj o

Romi muzičari u Jagodini 1913. godine sa Mijom Seferovićem Slavujem (drugi s leva)

Udruženje romskih muzičara 1945. godine u Pomoravlju

Vlada Lazarević, početkom šezdesetih godina prošlog veka

Orkestar Žive Petrovića oko 1970. godine

Orkestar Žive Petrovića sa solistom Svetom Markovićem u restoranu "Pariz", sedamdesetih godina prošlog veka

Orkestar Vlade Lazarevića, osamdesetih godina prošlog veka

Orkestar Vlade Lazarevića, osamdesetih godina prošlog veka

Orkestar Vlade Lazarevića sa solistom Milicom Konovalov, 1971. godine

Između dva svetska rata ističu se muzičari u Jagodini Mile Purić, Ilija Jovanović sa družinom, Milorad Đurić – Mile. Najpoznatiju kapelu vodio je Miladin Vasić koji je jedno vreme svirao u Vojnoj muzičkoj školi u Beogradu gde je naučio da čita note i imao bogat repertoar. U njegovoj kapeli svirali su njegovi sinovi Danilo i Petar i drugi muzičari Periša, Ilija – Ika, Ljuba i drugi.

Miladina Vasića zamenio je sin Danilo. Njihova kapela putovala je u banje, naročito Nišku, Brnjačku i Soko banju. Svirali su u „Simićevoj“ kafani, „Šarenoj kafani“, „Srpskom kralju“.

Bilo je i stranih muzičara kao prof. Alfred Renak i Vikentije Ivanov, Jozef Dvoržak i drugi. Posle pobeđe Demokratske stranke na opštinskim izborima 1926. godine, Trifun Đurić otvara u Jagodini Muzičku školu sa plaćenim nastavnikom muzike Mirčetom Stankovićem „da uči Cigane kafanskoj muzici“. Jedan od učenika bio je i Vasa Petrović, otac najpoznatijeg jagodinskog muzičara posle 2. Svetskog rata – Žive Petrovića. Demokratska stranka je tada imala Rome gradske većnike Mitu Šotu i Peru Purića.

Postaje uobičajno da se za sve gradske svetkovine, gradske slave, esnafske i trgovačke zabave, porodična veselja, slave i svadbe pozivaju romski muzičari i orkestri da svojom originalnom muzikom i pesmom upotpune veselje i razgale svačiju dušu.

Mashkar e duj marimata ande Jagodina ashunde bashalde sas o Mile Purić, Ilija Jovanović peske amalenca, Milorad Đurić – Mile thaj kaver. Maj ashundo amalipe inkrelas o Miladin Vasić kaj jek vrama crdelas ande Ketanicko cirdimaski skola ando Belogrado kaj sichilas te djina e noti thaj sasles opru but djila. Ande lesko amalipe crednas vi leske shave o Danilo thja Petar sar vi e kaver bashalde Perisha, Iljija – Ika, Ljuba thaj kaver.

E Miladines Vasić parudas lesko shavo o Danilo. Lengo amalipe pirelas ande banji, majbut ande Nisheski banja thaj Soko banja. Crednas ande „Simičeveski“ krchima, „Šareno krchima“, „Srbicko krj“.

Ande kodi vrama sa s vi bashalde anda kaver agora (puva) sa o profesori Alfred Renak thaj Vikentije Ivanov, Jozef Dvoržak thaj kaver. Pala njeripe Demokratske stranke pe komunako alope ando 1926. bersh o Trifun Đurić ande Jagodina putrel Crdimaski shkola ande savi pochinel e profesores Mirčetos Stanković „ te sicharel e Ciganon krchimaki muzika“. Jek mashkar lende sas vi o Vasa Petrović, o dad po majashundo Jagodinako bashaldo pala 2. Ljumako maripe – Živo Petrović. Ande Demokratsko stranka kodol vramaki sas duj rom mashkar lende ande komuna o Mito Šotu thaj Pero Purić.

Ande kodi vrama kana godi te kerlaspe e forosko feshta, forosko djesh, boltoshengi vaj feshti e manushengi kaj bauchazin, familijenge feshti, abava vaj feshti akarenpe e rom kaj crden thaj amalimata penge djilanca thaj crdimatanca kaj feri von djanen anan opre kodi feshta thaj azban sakonesko odji.

Po sećanju Svete Markovića nastavnika muzike i novinara, najpoznatiji romski orkestri posle 2. Svetskog rata bili su: Orkestar Žive Petrovića, Vlade – Vladimira Lazarevića, Budimira – Bude Ibiševića, Orkestar Petra Tomića „Perhana“ iz Žanove male, Vasiljević Svetislava „Cakije“ i drugi.

Živa Petrović je završio srednju muzičku školu u Kragujevcu 1958. godine posle čega je dobio posao nastavnika muzike u školi „Milan Mijalković“.

Profesionalnu karijeru je započeo sa asamblom „Sedmorica mladih“ i Narodnim orkestrom RT – Beograd. Ipak nije mogao bez Jagodine pa se vraća i radi kao nastavnik violine u Nižoj muzičkoj školi u Jagodini.

Brojne generacije uživale su u njegovoj virtuoznoj muzici u restoranima „Srbija“, „Palas“, „Pariz“, „Ćuran sala“, hotela „Jagodina“, restoranu „Vitez“. Živina violina i čuvena „ševa“ ostaće neprevaziđena u sećanju mnogih koji su imali prilike da ga slušaju i zapamte.

Sarso serel o Sveto Marković teletu po credipe thaj lilutno, majashundo romano amalipe pala 2. Ljumak maripe sas: Amalipe Žive Petrovića, Vladosko – Vladimira Lazarevića, Budimira – Bude Ibiševića, Amalipe Petra Tomića „Perhana“ anda Žanova mala, Vasiljević Svetislava „Cakije“ thaj kaver.

O Živo Petrović peski mashkarutni crdimaski shkola das gata ando Kragujevco 1958. bersh pala soste areslas te avel telutno ande skola „Milan Mijalković“ ande Jagodina.

Sar baro bashaldo kezdisardas te crdel e ando amalipe „Sedmorica mladih“ thaj ando Narodno Orkestro RT – Belogadosko. Iaba voj chi birias avri bi Jagodinako thaj avilastar palpale te kerel buchi sar teletu pe violina ande Cini skola po crdipe ande Jagodina.

But fajtura kernas pengi voja kana ashunenas sar crden ande krchimi „Srbija“, „Palas“, „Pariz“, „Ćuran salono“, hotel „Jagodina“, ando rstorano „Vitez“. E Živoski violina thaj ashundi „Ševa“ ashona majlashe thaj majashunde mashkar e manush save ashundele.

4. Jovan Lazić – Tuturić SEĆANJE NA MIJU SLAVUJA

Ko je bio Mija Slavuj, koga Nušić spominje u "Putu oko sveta", pri ispraćaju Jovanče Micića? Mija Seferović je bio čuveni violinista, koji je nastupao pod imenom Mija Jagodinac ili Mija Slavuj. Nadimak slavuj dobio je, jer je izvanredno imitirao na violini pesmu slavuja, najbolje u tadašnjoj Srbiji. Mija je imao i svoj orkestar, u kome su svirali, pored ostalih, i njegovi sinovi Koja i Cale, obojica odlični muzičari. Stariji, Koja, bio je svojevremeno u vojnom orkestru (Obrenović - Kraljeva garda), svirao je, pored violine i trubu i klarinet. Mlađi, Cale je bio izvrsni violinista. Vlastimir Pavlović - Carevac, svojim muziciranjem podsjećao je na Caleta. Sva trojica, otac i sinovi, poznavali su note, kao i Jale, koji je bio izvanredni pevač narodnih pesama. Imao je melodičan i jak glas. Kad Jale zapeva, čuje se daleko, više nego današnji pjevači "mikrofonijati".

I ostali članovi Mijinog orkestra bili su dobri svirači, ali sluhisti.

Mija Slavuj je često pozivan da svira na dvorskim balovima, kod kraljeva Milana i Aleksandra Obrenovića, ali i na rumunskom dvoru i uvek je predstavljan vladarima. Uvek je putovao sam, a za vreme njegovih gostovanja u Beogradu, Bukureštu, Budimpešti i Beču, njegov orkestar vodili su sinovi Koja i Cale. Svirali su u hotelu "Šarena kafana" I u hotelu "Simić". Mesec dana u jednom hotelu, mesec dana u drugom. Svirali su i po banjama I u unutrašnjosti (Niš, Kruševac, Kragujevac, Valjevo ...).

Mijina gostovanja trajala su dva-tri i više meseci. Svirao je prvu violinu u svim dvorskim orkestrima, s dirigentom i bez dirigenta.

4. Јован Лазих – Тутурић DOLGA PA MIJO - CHIRIKLJI

Kos as o Mijo - chiriklji, saves o Nušić serel ande pesky kenjva "Drom krujal e ljuma - Путу око света", kana delpe dolga pa Jovanče Micić? O Mijo Seferović sas majashundo violinist, savo crdelas sar o Mija Jagodinac vaj Mija Slavij. Anav dineles slavuj –chiriklji kaj opramishto credlas pe violin sar kaj djilabel e chirklji, majfeder ande kod vrama ande Serbia. E mijos sas lesko amalipe, ande savo crdenas, mashkar e kaver, vi leske shavora o Kojo thaj o Cale, selduj lashe muzikantura. O majpuro, Koja, sas ande pesky vrama ande ketanija (Обреновићеве Краљеве гарде), cdrelas, pasha violin vi e truba thaj o klarineto. O majterno, Cale opramishto crdelas pe violin. O Vlastimir Pavlović – Carevac, penge credimatenca mezias po crdipe sar kaj crdelas o Cale. Sel trin, o dad taj leske shave, djanenas e noti, sar vi o Jale, ko opralashes djilabelas. Sasles oprashukar ango. Kana o Jale djilabelas, ashundjolas opradur, majdur sar kaj ashundjon adjes e manush kaj djilaben pe mikrofonura.

Vi e kaver manush kaj crdenas e Mijosa ande lesko amalipe sas opralashes numaj crednas korki anda pende.

O mijo –Slavuj butivar sas akardo te crdel ande bare djiza pe banketura, kaj o Kraj Milan thaj Aleksandar Obrenović, numaj vi pe romunijaki diz thaj mindik sas maskar e barvale manush. Mindik pirelas korko, thaj kana djalas ando Belgrado, Bukuresht, Budimpeshta vaj ando Bečo, lesko amalipe inkrenas leske shavora o Koja thaj o Cale. Crdenas ando hoteli "Šarena kafana" thaj ando hoteli "Simić". Jek shon ande jek hoteli, jek shon ando kaver.

A bio je univerzalni muzičar, svirao je od narodne muzike do dela ozbiljne muzike i to najpoznatijih kompozitora.

Kad je svirao po hotelima i ako neko od gostiju poželi da mu Mija odsvira neku opersku uvertiru, on samo podigne jedan prst. Mija to odsvira, a kad završi, uzme mali poslužavnik, dođe do gosta, pokloni se i ovaj mu da bakšiš.

Mija Seferović Slavuj umro je u Jagodini, u dubokoj starosti, 1922.godine.

Izvor: Jovan Lazić - Tuturić,
Stara Jagodina.

Sećanja na ljude i događaje

(Rukopis u vlasništvu Lazićevog unuka
Ninoslava Stanojlovića)

Crdenas vi ande banji mashkaral ande Serbia (Niš, Kruševac, Kragujevac, Valjevo, ...).

E Mijoske droma sas duj trin djes thaj varekana vi majbut shon. Crdela s angluni violin ande sa amalimata kana crdelas pe diza, e dirigentonca vaj bi lengo. Voj sas chacho muzikanto, crdelas sa khatar e manushenge djila dji kaj e djila kaj isirinas e majpindjarde manush ande ljuma.

Kana crdelas ande hotelura thaj vareko anda manush kamelas te crdel leske o Mijo vareso opera voj vazdelas feri jek naj. O mijo ciredlas kodo, thaj kana delas gata, lelas jek cini tacna, djalas pasha kodo manush, ted else vareso love.

O Mijo Seferović mulas ande Jagodina, opra puro, 1922 bersh.

Katar: Јован Лазић – Тутурић,
Purani Jagodina.

Dolga pa manush thaj pa maladjimata

(iskirisardas Лазићевог унука
Нинослава Станојловића)

5. prof. istorije Ninoslav Stanojlović

Poginuli i umrli jagodinski Romi - vojni obveznici u Prvom svetskom ratu (1914. - 1918.)

1. **Stevan Vujičić**, muzičar iz Jagodine, rodom iz Kovačevca, redov 2. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 1. poziva, poginuo avgusta 1914. u Crnoj bari (Mačva).
2. **Vasa Vujičić**, svirač iz Jagodine, rodom iz Jagodine, redov 2. čete, 3. bataljona, 15. pešadijskog puka, umro u ropstvu 1916.
3. **Ljubomir Vasić**, svirač iz Jagodine, rodom iz Kovačevca, redov 1. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 1. poziva, poginuo 1915.
4. **Lazar Vujičić**, Ciganin iz Jagodine, rođen u Kovačevcu, redov 4. čete, 3. bataljona, 15. pešadijskog puka 2. poziva, umro u 3. poljskoj bolnici Timočke divizije 2. poziva 28. januara 1915. i sahranjen na groblju sela Babe.
5. **Dragutin Živković**, svirač iz Jagodine, redov 4. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 1. poziva, poginuo na Ceru 1914.
6. **Božin Lazarević**, svirač iz Jagodine, redov 1. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 2. poziva, umro u ropstvu 1914.
7. **Dragutin Mladenović**, muzičar iz Jagodine, rodom iz Kovačevca, redov 1. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 2. poziva, umro od bolesti u Jagodini 17. decembra 1915.
8. **Vasilije Petković**, svirač - Ciganin iz Jagodine, rođen u Bunaru, redov 3. čete, 1. bataljona, 15. pešadijskog puka, rođen 1886., umro 15. februara 1915. od zapaljenja pluća u Jagodini.
9. **Kosta Tomić**, kovač - Ciganin iz Jagodine, redov 4. čete, 2. bataljona, 15. pešadijskog puka 2. poziva, rođen 1879., poginuo u borbi kod Šapca i sahranjen na tamošnjem groblju.
10. **Petar Tomić**, kovač iz Jagodine, redov 3. čete, 2. bataljona 15. pešadijskog puka 1. poziva, umro na Krfu 1916.
11. **Mika T. Trajković**, Ciganin iz Jagodine, poginuo na Đurđevom grobu 1914.
12. **Antonije Usić**, Ciganin iz Jagodine, rođen u Jagodini 1875., redov 11. pešadijskog puka 3. poziva, umro 18. februara 1915. u Jagodini, od zapaljenja pluća.

Literatura:

- Ninoslav Stanojlović, **Pomenik poginulih i umrlih Jagodinaca u ratovima Srbije 1912. - 1918. godine**, Jagodina 2002. (rukopis u svojini autora)

- Ninoslav Stanojlović, **Dolgako lil mudarde thaj mule manusha anda Jagodina kaj sas ande marimata khatar 1912 – 1918 bersh**, Jagodina 2002. (iskiripe si kaj o manush ko iskirisardas kodo lil)

ЖИВОРАД ЂОРЂЕВИЋ

ЧЕРГАРСКА МАШТАРИЈА И ЕПИЛОГ

Иза тужних ледина
види се бела зидина
о ноћи стварна једина
колико у њој година

Иза тужних пољана
види се кула поспана
о ноћи стварна ко рана
колико ли јој је дана

Иза далеких брегова
види се седам хлебова
и житних кула бегова
ох кад бих била његова

Иза храстовога изданка
сред сунчевог заранка
у блату кошуља танка
и на њој мрва Циганка

(Из књиге **Пролећни починак**,
Матица српска 1976. год.)

ŽIVORAD ĐORĐEVIĆ

VURDONESKO SUNO THAJ AGOR

Pala bezeh than
Dicholpe parno falo
Rat kaj si chichi feri
Kachi djes si ande late

Pala bezeh malja
Dicholpe e diz kaj sovel
Rat kaj si chichi sar o shebo
Kachi si la djesa

Pala durutne plaja
Dichonpe ehta manre
Thaj galbeni diz e krajeski
Oh te avilemas leski

Pala kashtesko nevipe
Mashkar kamesko peripe
ande chik o son gad
thaj pe leste muli Romnji.

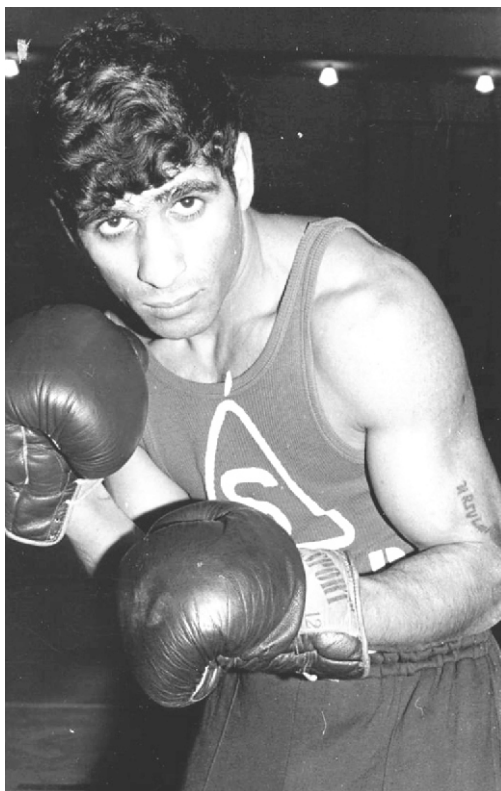
(Anda kenjva **Prolećni počinak**, Matica
srpska 1976. bersh.)

Žika Pačuk, kovačka radnja čika Miše stakloresca u ulici Stanoja Glavaša

Mali Rom harmonikaš (foto: Foto Perica)

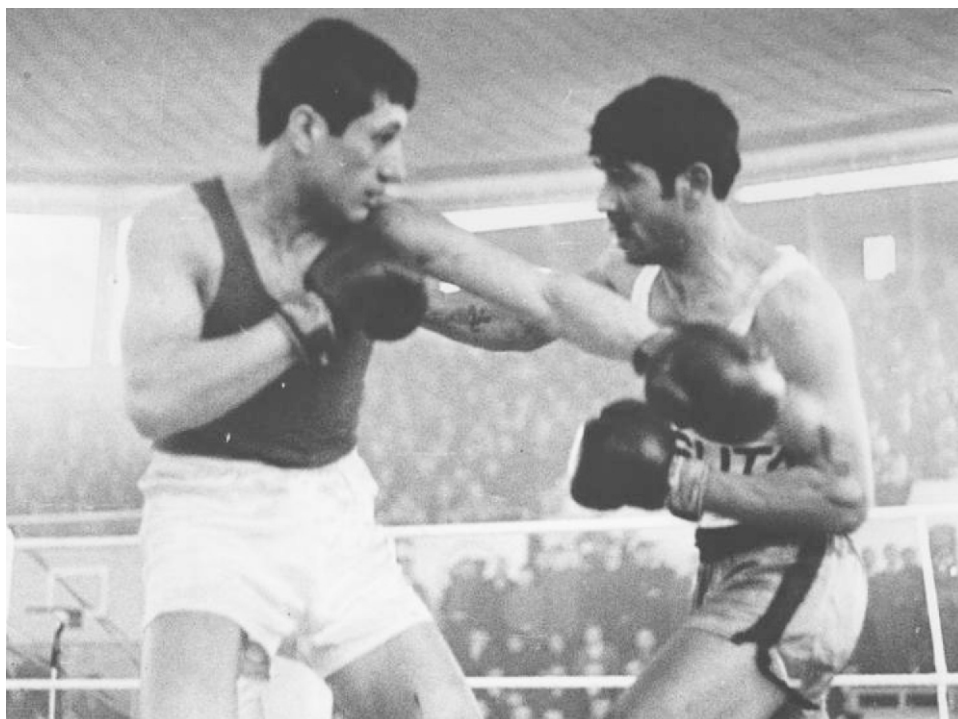
Miodrag Omerović

Romi članovi BK "Kablovi" na stadionu u Jagodini, krajem šezdesetih - početkom sedamdesetih godina prošlog veka

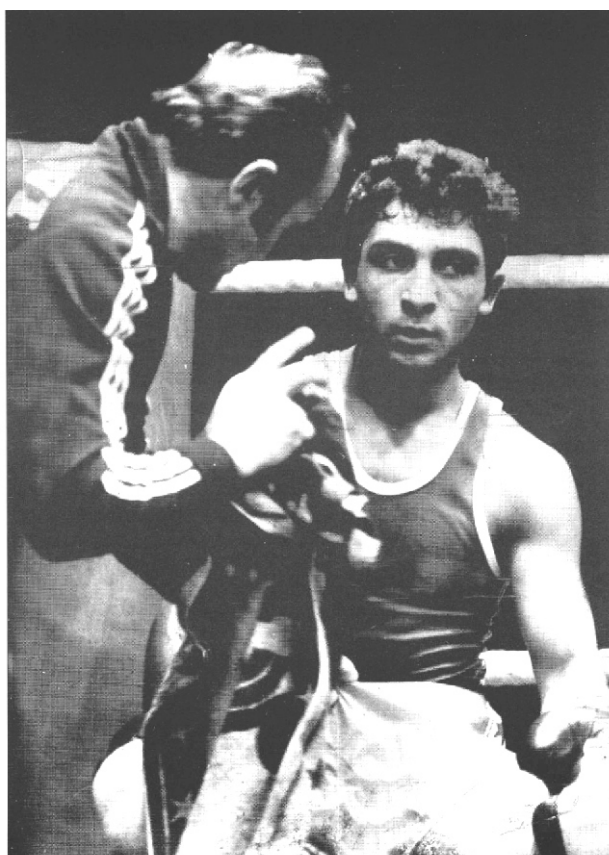
Romi članovi BK "Kablovi" na stadionu u Jagodini, krajem šezdesetih - početkom sedamdesetih godina prošlog veka

Romi članovi BK "Kablovi" na stadionu u Jagodini, krajem šezdesetih - početkom sedamdesetih godina prošlog veka

Članovi BK "Kablovi", početkom sedamdesetih godina prošlog veka: Nedeljkić (Ziza), Ristić, Milanović, Momčilović, Vujičić i ostali

Dragan Konovalov, čuveni bokser, šampion Evrope

Trgovačka slava u Jagodini 1933. godine

Kafansko društvo u Jagodini 1925. godine u "Šarenoj kafani"

Iz života Roma

Vlada Lazarević

Članovi i rukovodstvo Udruženja Roma

Kulturna manifestacija "Đurđevdanski susreti" 2000. godine.

Rukovodstvo Udruženja Roma Jagodine 2008. godine u Žanovoj ulici

Proslava Đurđevdana 2008. godine u ulici Stevana Mokranjca, predstavnici lokalne samouprave sa pevačem Džejem Ramadanovskim

Autori:
mr Miodrag Aleksić, etnolog
Bata Konovalov, dipl. hemičar

Urednik:
Zoran Petrović

Prevod na romski jezik:
Bata Konovalov

Lektor:
Zoran Milić

Dizajn korice:
Đorđe Filipović

Tehnička priprema za štampu:
"City press" Jagodina

CIP:

Министарство културе и информисања
Републике Србије

Завичајни музеј Јагодина

